

Vývoj odívání v pravěku a starověku

JARMILA NAVRÁTILOVÁ

Vývoj odívání v pravěku a starověku

Jarmila Navrátilová

Recenzovaly:

PhDr. Barbora Půtová, Ph.D. et Ph.D.

PhDr. Jana Součková, DrSc.

PhDr. Marika Tisucká, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Na obálce: Torzo palácové fresky „Dvorní dámy“. Knóssos. Kréta

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura Vendula Kadlečková

Obálka, grafická úprava a sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2022

© Jarmila Navrátilová, 2022

Cover photo © ČTK / Mary Evans Picture Library / Hubertus Kanus, 2022

ISBN 978-80-246-4563-6

ISBN 978-80-246-3574-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod / 9

KNIHA I. VÝVOJ ODÍVÁNÍ V PRAVĚKU / 13

I. **Paleolit. Starší doba kamenná** / 14

Paleolit – mezolit / 15

Pleistocén – raný holocén / 15

Možné prostředí doby / 15

Mezolit – holocén / 17

Oděvní materiály / 18

Odívání / 18

Oděv / 20

Účes, doplňky, obuv / 24

Ozdoby – šperky / 25

Kresebné znázornění možného vývoje odívání / 27

Paleolit starší a střední / 27

Mladý paleolit a mezolit / 27

II. **Neolit. Mladší doba kamenná** / 42

Prostředí doby / 43

Přední východ / 43

Afrika / 44

Anatolie – Evropa / 45

Asie / 46

Oděvní materiály – výroba textilu / 47

Hotové přírodní materiály – kůže, listí, peří,
traviny / 47

Výroba textilu / 47

Odívání / 51

Oděv / 51

Účes, doplňky, obuv / 54

Ozdoby / 55

Výzbroj / 55

III. **Doba měděná. Chalkolit – Orient. Eneolit – Evropa** / 59

Možné prostředí doby / 60

Přední východ / 60

Afrika / 61

Evropa / 63

Indický subkontinent / 63

Asie – Čína / 63

Oděvní materiály – výroba textilu / 64

Přírodní materiály / 64

Výroba textilu / 64

Odívání / 65

Ženský šat / 67

Oděvy aranžované – nešité / 68

Oděvy sešíváné do tvaru roury – „navlékané“ / 68

Oděvy šité a tvarované – „oblékané“ / 69

Pláště a přehozy / 70

Oděvy z materiálů navlékaných / 70

Účesy, kosmetika, obuv, doplňky / 70

Účesy / 70

Úprava těla / 71

Pokrývky hlavy / 71

Obuv / 71

Holenice – ovinky / 71

Šperky, ozdoby / 72

Náhrdelníky – závěsy / 72

Čelenky / 72

Náramky a pažní ozdoby / 72

Drobné ozdoby / 72

Mužské oděvy / 72

Způsob odívání a přehled typů mužských oděvů
v době měděné / 72

Mužské oděvy šité – šat a suknice / 73

Mužské oděvy nešité / 73

Doplňky, obuv / 73

Oděvy nešité – kladené a obtáčené – „obálkové“ / 74

Oděvy sešíváné a celošíité – „oblékané“ / 75

Zbroj / 76

Zdobení, obuv, doplňky / 77

**Kresebný přehled vývoje odívání – závěr doby
měděné a další vývoj způsobu odívání
od doby bronzové** / 81

STAROVĚK. DOBA BRONZOVÁ A ŽELEZNÁ / 87

KNIHA II. ORIENT / 89

I. **Přední východ** / 90

1. **Sumer** / 90

Textilní výroba / 91

Odívání / 91

Ženské oděvy / 93

Oděvy speciální, ženské i mužské / 98

Mužské oděvy / 99

2. **Babylon** / 115

Výroba textilu / 116

Odívání / 116

Ženský šat / 118

Mužské oděvy / 120

Mužský šat / 120

3. **Asýrie** / 128

Textilní výroba / 129

Odívání / 129

Ženský šat / 130

Jednotlivé oděvní druhy / 131

Účes / 132

Kosmetika – líčení / 132

Pokrývky hlavy / 133

Obuv / 133

Šperky / 133

Mužský šat / 133

Mužský svrchní oděv / 135

Mužský základní šat / 136

Přehozy a pláště / 139

Zbroj / 139

Účes / 140

Vous / 140

Pokrývky hlavy / 141

Obuv / 142

Punčochy / 143

Opasky / 143

Šperk / 143

4. **Chetité (Anatolie)** / 153

Výroba tkanin / 154

Odívání / 154

Ženský šat / 154

Jednotlivé oděvní druhy / 155

Ženské účesy / 157

Pokrývky hlavy / 157

Obuv / 158

Šperky – ozdoby / 158

Mužský oděv / 158

Zbroj / 161

Účes / 161

Vous / 162

Pokrývky hlavy / 162

Obuv / 162

Opasky / 162

Ozdoby / 162

5. **Elam (Írán)** / 170

Textilní výroba / 172

Odívání / 172

Ženský oděv / 172

Účesy / 173

Líčení / 173

Pokrývky hlavy / 173

Obuv / 173

Šperk / 174

- Mužský oděv / 174
- Účes – vous / 174
- Pokrývky hlavy / 175
- Obuv / 175
- Opasky / 175
- Šperk / 175
- 6. Persie (Írán) / 178**
  - Oděvní materiály a výroba textilu / 181
  - Odívání / 181
  - Ženské oděvy / 182
  - Účesy / 183
  - Kosmetika – líčení / 183
  - Pokrývky hlavy / 183
  - Obuv / 183
  - Šperky / 183
  - Mužské oděvy / 183
  - Účes – vous / 187
  - Pokrývky hlavy / 188
  - Obuv / 188
  - Opasky / 188
  - Šperk / 189
- 7. Městské státy doby bronzové (Syropalestinská oblast) / 197**
  - Textilní výroba / 199
  - Odívání / 199
  - Ženský šat / 199
  - Šat / 200
  - Účes / 203
  - Líčení – kosmetika / 203
  - Pokrývky hlavy / 203
  - Obuv / 204
  - Šperky / 204
  - Mužský oděv / 204
  - Zbroj / 207
  - Účes, vous / 208
  - Pokrývky hlavy / 208
  - Obuv / 209
  - Opasky / 209
  - Ozdoby – šperk / 209
- 8. Foinikie (Fénicie) (Syropalestinská oblast) / 216**
  - Výroba textilu / 217
  - Odívání / 217
  - Ženský oděv / 218
  - Účes / 219
  - Kosmetika – líčení / 219
  - Pokrývky hlavy / 219
  - Obuv / 220
- Šperky / 220
- Mužský oděv / 220
- Účesy / 221
- Vous / 222
- Pokrývky hlavy / 222
- Obuv / 222
- Šperk / 222
- 9. Izrael – Juda (Syropalestinská oblast) / 225**
  - Výroba textilu / 227
  - Odívání / 227
  - Ženský šat / 227
  - Účesy, kosmetika, doplňky, obuv / 229
  - Mužské oděvy / 229
  - Účesy – vous / 232
  - Pokrývky hlavy / 233
  - Obuv / 233
  - Opasky / 233
  - Šperk / 233
- II. Afrika. Doba bronzová a železná / 237**
  - 1. Egypt / 237**
    - Výroba textilu / 240
    - Odívání / 240
    - Ženský šat / 242
    - Úprava hlavy / 247
    - Kosmetika – hygiena / 251
    - Doplňky / 252
    - Obuv / 253
    - Šperky / 253
    - Mužské oděvy / 255
    - Úprava hlavy / 263
    - Úprava vousu – kosmetika – hygiena / 265
    - Pokrývky hlavy / 266
    - Obuv / 267
    - Opasky / 267
    - Šperky – ozdoby / 268
- III. Euroasie. Doba bronzová / 282**
  - Možné prostředí doby / 284
  - Oděvní materiály / 284
  - Způsob odívání / 285
  - Oděv – vývoj oděvních druhů / 286
  - Ženské oděvy / 286
  - Účesy, pokrývky hlavy, kosmetika / 287
  - Obuv, doplňky, šperky / 288
  - Mužské oděvy / 288
  - Účes, pokrývky hlavy a obuv / 288
- IV. Asie. Doba bronzová a železná / 292**
  - 1 Indický subkontinent / 292**
    - Výroba textilu / 293
    - Odívání / 293
    - Ženský šat / 294
    - Účesy / 297
    - Kosmetika, doplňky, obuv / 297
    - Šperky / 298
    - Mužské oděvy / 299
    - Účesy, úprava vousu / 301
    - Doplňky / 301
  - 2. Čína / 308**
    - Výroba textilu / 309
    - Odívání / 309
    - Ženský oděv / 310
    - Úprava hlavy, kosmetika, doplňky / 311
    - Mužský oděv / 312
    - Zbroj / 313
    - Úprava hlavy, doplňky / 313
  - 3. Skythové. Doba železná / 320**
    - Textilní výroba / 321
    - Odívání / 321
    - Ženský oděv / 323
    - Účes, kosmetika, doplňky / 325
    - Mužský oděv / 326
    - Zbroj / 329
    - Úprava hlavy, kosmetika, obuv, doplňky / 330
    - Šperky – ozdoby / 330
  - 4. Hunové / 337**
    - Oděvní materiály / 338
    - Způsob odívání, oděv / 338
- KNIHA III. EVROPA / 341**
  - I. Evropa střední a severní / 342**
    - 1. Kmeny doby bronzové / 342**
      - Možné prostředí doby / 343
      - Výroba textilu / 345
      - Odívání / 346
      - Ženský oděv / 347
      - Úprava hlavy, doplňky, obuv / 351
      - ŠPERKY A SPINADLA / 352
      - Mužský oděv / 354
      - Zbroj / 356
      - Úprava hlavy, obuv, doplňky, šperky / 357
    - 2. Kmeny doby halštatské / 365**
      - Prostředí doby / 366
      - Textilní výroba / 370
      - Odívání / 370
      - Ženský oděv / 373

Úprava hlavy, doplňky, obuv / 378	Ozdoby – šperk / 459	Ženské oděvy iberské a sardské / 543
Ozdoby a šperky / 378	Mužský šat / 459	Účes, kosmetika, doplňky, obuv / 544
Mužský oděv / 380	Zbroj / 461	Šperk / 545
Úprava hlavy, doplňky, obuv / 383	Úprava hlavy, obuv, doplňky / 461	Mužské oděvy / 545
Šperky – ozdoby / 384	2. Achajská Helada / 469	Účes, doplňky, obuv / 546
3. Keltové / 389	Výroba textilu / 471	Zbroj / 546
Textilní výroba / 391	Odívání / 471	2. Etruskové / 549
Odívání / 392	Ženský oděv / 472	Textilní výroba / 551
Ženské oděvy / 395	Účesy, kosmetika, obuv, doplňky / 474	Odívání / 551
Úprava hlavy, doplňky, obuv / 398	Šperky / 475	Ženský oděv / 554
Šperky, ozdoby / 400	Mužské oděvy / 476	Účesy, kosmetika, doplňky, obuv / 558
Mužské oděvy / 402	Zbroj / 477	Šperky / 559
Laténská zbroj / 407	Úprava hlavy, obuv, šperky / 477	Mužský oděv / 560
Úprava vlasů, vousů, kosmetika / 409	3. Řecko / 482	Zbroj / 562
Doplňky / 409	Textilní výroba / 484	Úprava hlavy, doplňky, obuv / 563
Šperk / 410	Vývoj řeckého odívání v historických etapách / 485	Šperky / 564
4. Germáni / 415	Ženské oděvy / 490	3. Řím (Apeninský poloostrov) / 579
Textilní výroba / 418	Způsob zhotovování, výzdoby a výroby	Výroba textilu / 582
Odívání / 419	ženského šatu / 492	Odívání / 582
Ženský oděv / 421	Účesy / 502	Ženský šat / 584
Účes / 427	Kosmetika – hygiena / 503	Účesy / 588
Kosmetika / 428	Doplňky / 504	Kosmetika, hygiena / 589
Doplňky / 428	Obuv / 505	Pokrývky hlavy / 590
Šperk / 429	Drobné doplňky / 506	Ženská obuv / 590
Mužský oděv / 432	Šperky / 506	Doplňky / 591
Zbroj / 435	Mužský oděv / 508	Šperk / 591
Účesy / 436	Mužské oděvy nešité, kladené a „aranžované“ / 510	Mužské oděvy / 592
Vous / 437	Zbroj / 515	Zbroj – zbraně / 598
Kosmetika – nástroje / 437	Účesy, vous / 517	Mužské účesy / 599
Doplňky / 438	Pokrývky hlavy / 518	Vous / 599
Šperk / 440	Obuv, opasky / 518	Kosmetika – hygiena / 600
II. Východní Středomoří / 449	Mužský šperk / 520	Doplňky, obuv / 600
1. Kréta / 449	III. Západní Středomoří	Šperk / 602
Výroba textilu / 450	(Hispanie a Apeninský poloostrov) / 541	
Odívání / 451	1. Iberové – Sardové / 541	
Ženský oděv / 452	Výroba textilu / 543	
Účesy, kosmetika, doplňky, obuv / 457	Odívání / 543	
		Souhrn / 618
		Použitá literatura / 620

ÚVOD

Tato kniha mapuje populární formou dosud nezpracovanou tematiku počátku vývoje způsobu odívání i druhů oděvů dodnes používaných. Upozorňuje na dlouhý proces zlepšování jejich funkčnosti i na způsob, jak rozdílně jej jednotlivé kultury a etnika řešily. V současné době jsou již výsledky moderní archeologie na úrovni, která dovoluje nahlédnutí i do časů velmi dávných. Poměrně značná komplexnost nalezených materiálů umožňuje jak pochopení historických souvislostí dějů, dříve spadajících do oblasti mýtů, dnes již vysvětlitelných a zařazených do kontextu historicky ověřených událostí, tak i posouzení vývoje umělecko-řemeslných dovedností našich předků.

Díky lidem, kteří archeologii zasvětili svůj život, ubývá bílých míst prehistorie. Přibývá, a to již v určité komplexnosti, stále více poznatků o vývoji lidských populací i následném rozvoji jejich mimořádných dovedností a tvůrčích schopností. Díky nim bylo lidstvo schopno v poměrně krátkém období téměř šesti tisíc let od konce pravěku vybudovat dnešní vysoké civilizace.

Díky snaze a mravenčí práci archeologů, vykopávajících bez oddechu minulost lidstva, bylo možno po téměř dvacetipětiletem úsilí shromáždit dostatek potřebného historického i fotografického materiálu k prostudování některých nesporných fakt, osvětlujících i způsob oděvního vývoje v okruhu jednotlivých starověkých civilizací.

Důležitý byl výběr právě těch etnik, jejichž oděvní či textilní tvorba obohatila v různé míře celkový vývoj odívání jak o nové oděvní materiály i nové oděvní druhy a typy, tak o pokrokový způsob zhotovování a oblékání šatu – nový oděvní styl.

Právě díky nesporné tvůrčí invenci v oděvní tvorbě těchto starověkých národů byl posunut a urychlen celkový vývoj odívání, a to již v pradávném bronzovém období, v míře dodnes udivující. Jsou to právě fakta, demonstrovaná značným množstvím archeologických nálezů z umělecké tvorby národů starověku, která pomáhají zaplnit již zmíněné bílé místo, které ve výčtu poměrně podrobně historiograficky zpracovaných tvůrčích dovedností lidí starověku chybí. Je to bezesporu pravěká a starověká oděvní tvorba a její postupný vývoj k dnešním formám.

Poměrně podrobně jsou již zmapovaná některá starověká řemeslná odvětví, např. výroba keramiky, kovovýroba i umělecké využití drahých kamenů, skla a kovu ve šperkařství či při výrobě zbraní. Bohužel starověká oděvní tvorba a její velmi komplikovaný vývoj v celém komplexu doplňujících faktorů, tvořících již „módu“, kterou formuje jak materiál a jeho barevnost, tak i doplňky, účes, líčení a šperk, prozatím patrně detailně zpracována nebyla. Záměrně nejsou v této studii uvedena etnika, jejichž dosud známá oděvní tvorba spadá až do raných období středověku, ale o jejichž starších obdobích způsobu odívání není doposud nic známo. Jedná se o původní etnika Ameriky, v Evropě pak např. Slovanů.

Je jisté, že i do budoucna zůstane mnohé nedořešeno. Na své luštitelé čekají ještě některé starověké písemné systémy i jazyky prozatím nesrozumitelné, které by mohly v mnohém osvětlit dávné historické události a způsob života, včetně úrovně dovedností krejčovských a odívání, etnik, o kterých toho prozatím není mnoho známo.

Mnohé ze starověkých kultur nelze ještě etnický zařadit ani postihnout místo jejich vzniku a prvních sídlišť. Nejsou známe ani migrační trasy, které je posléze dovedly tam, kde vytvořily rozsáhlé, vyspělé civilizace, a posunuly tak lidstvo opět o stupínek dále. Nelze posoudit, jaké vlivy a inspirace působily během těchto, často generačních přesunů na jejich oděvní styl, který se začal postupně dále rozvíjet již v zcela jiném prostředí, v sousedství často zcela jinak se oblékajících národů s vyšší či nižší civilizační a kulturní úrovní. Někteří přistěhovalci, jako například mezopotamští Sumerové, dovedli svým oděvním stylem ovlivnit nejen Mezopotámii, ale i část Předního východu dokonce na tisíciletí.

Postupný civilizační a kulturní vývoj a s ním i výrazné změny způsobu života, posunující starověká etnika od rolnických komunit k civilizacím městského typu a posléze v jistém smyslu organizovaným státním útvarům doby železné, však známý je. Dokládají jej nálezy památek na jejich řemeslnou i výtvarnou, často obdivuhodnou činnost. Dodnes k nám promlouvá jejich umění, ať již se jedná o sochy, reliéfy, keramiku, šperk či kovovou zbraň s nádhernou výzdobou, ale i o oděv.

Čas a hlavně klima, v některých případech i pohřební zvyklosti, například spalování mrtvých, byly častou příči-

nou, že se z těchto prastarých dob z okruhu některých etnik, až na nepatrné výjimky, bohužel téměř nic ze starověké oděvní tvorby – ať již základním materiálem byla kůže, či textil – nezachovalo. Nacházeny jsou pouze artefakty z kamene, kosti, mušloviny nebo kovu. Vesměs se jedná o šperky a různé ozdoby. Organické látky v normálním či teplém klimatu podlehly zkáze. Výjimku tvoří reálné nálezy oděvů, zachované extrémně suchým nebo zmrzlým prostředím či v močálech a rašeliništích. Neporušený oděv z doby bronzové byl zachován i ve vydlabaných kmenech severských „stromových rakví“ pod mohylami.

Jedinou stopou zůstávají v některých případech velmi kusé, převážně hospodářské tabulkové záznamy, ale i skalní malby a posléze umělecké předměty či dekorativní výzdoba obydlí.

Důležitým vodítkem jsou i zprávy starověkých historiků, cestovatelů či vojevůdců, osvětlující poněkud způsob života, odívání i řemeslné výroby. Známé jsou např. postřehy Caesarovy o oblečení jeho keltských protivníků. Život a oděvy Keltů, ale též Egypt doby železné zaujaly zřejmě i zcestovalého řeckého historika Herodota z Halikarnasu. Ovšem tyto zprávy, pokud se týká způsobu odívání a šatu, jsou jen velmi kusé. Jsou pouze minimem kamínků do celkové velmi široké a složité mozaiky starověkého odívání.

Hlavním materiálem, z kterého je dosud stále možno čerpat a který bohužel není vždy v plné míře zpřístupněn pro zpracování jakékoliv práce s tak širokou a větvící se tematikou, jako je odívání v pravěku a starověku, jsou publikované archeologické nálezy maleb a také předmětů s figurativní tematikou – sochy, sošky a reliéfy. Znázorňují sice převážně božstva a aristokracii, nicméně i jejich značně honosná roucha nesou, pokud se týká tvaru oděvu, někdy i stylu výzdoby, pečeť dobového odívání určitého etnika.

Ještě informativnější jsou samozřejmě malby, jak skalní, tak nástěnné, zdobící domy i hrobky. Prezентují umění i oděv méně i více vyspělých, jak pravěkých, tak starověkých civilizací. I ty nejstarší jsou často již provedené barevnou hlinkou a zasazeny do odpovídajícího prostředí. Určují i typ a způsob použití znázorněného oděvu. Na některých malbách, kresbách i reliéfech je možno vystopovat i způsob odívání služebnictva a lidových vrstev.

Není toho samozřejmě mnoho, z čeho lze vycházet. Ovšem jsou to nesporná a časově zařaditelná fakta,

dle kterých bylo možno hlavní aspekty oděvního vývoje v okruhu jednotlivých etnik určitým způsobem sledovat.

Takto bylo možno zmapovat alespoň částečně vývoj i postupné rozšiřování spektra oděvních druhů a typů, důležitých pro měnící se způsob života různých etnik i posun jejich řemeslných, v tomto případě krejčovských dovedností při výrobě, tvarování a výzdobě rouch. U jednotlivých starověkých národů tak bylo možno určit a přibližně datovat i některé sporné oděvní nálezy. Bohužel popsání nebo kresebné zachycení tvaru těchto ne vždy příliš zřetelně a s logikou ztvárněných, často složitě aranžovaných a z oděvního hlediska málo čitelných kreací na schematických kresbách, zachycujících pouze podstatné rysy oděvu, nebylo vždy nejsnadnější.

Je zcela evidentní, že zájmem každého oděvního výtvarníka by měla být komplexní znalost historie, a to i velmi dávné. Oděvní tvorba má jednu z nejdelších historií, která rozhodně nezačíná jihoevropskou antikou. Bohužel čtyři tisíce roků uvědomělé oděvní tvorby poměrně velmi vyspělých civilizací před ní, včetně vývoje základních oděvních druhů již během pravěku, jako by vůbec neexistovalo. Přitom by patrně každý oděvní výtvarník byl překvapen, jak nápadité a esteticky zajímavé oděvy byli schopni naši předkové z často nedokonalých materiálů vytvořit a bez přesných stříhů si poradit s jejich tvarem a funkcí.

Je patrně značně důležité, aby oděvní či kostýmní výtvarník měl dle výše svého zájmu alespoň možnost poznat základy toho, s čím při své práci přichází dennodenně do styku, jako například jak a kde vznikly a v okruhu kterých etnik se vyvinuly i jakým dalším vývojem prošly formy různých dnešních druhů a typů oděvů. Mnohé z nich jsou dle způsobu zpracování, oblékání i funkce prakticky obdobné jako v minulosti. I dnes se nám periodicky v módních vlnách objevují oděvy „ovíjené-obálkové“ či „kasulové“ – otevřené, přes hlavu navlékané ornátové typy, dále různé typy nešitých plážových oděvů, aranžovaných z kusu tkaniny či jednoduché letní, jen v bocích sešíváné šaty typu ríz a samozřejmě i oděvy celošité pevné formy, krejčovsky zpracované, různě tvarované, často i se složitým, pevně uchyceným vnitřním aranžmá. Všechny tyto typy oděvů a mnoho dalších dnes běžných jako overaly, vesty, kabátce, haleny, sukně, kalhoty a další jsou v různých fázích vývoje

je nacházeny ve figurativní výzdobě starověkých památek nebo reálných nálezích.

Účelem této knihy je pokud možno objektivní a z oděvního hlediska reálné zachycení raných fází počátků výroby oděvů, techniky jejich zpracování, postupného formování různých tvarů oděvu i měnícího se způsobu oblékání, od tepelně ochranného krytí těla přes jednoduché typy šitých oděvů až k často luxusní starověké módě. Pokusila jsem se, aby tato práce byla pro zainteresovaný okruh čtenářů natolik informativní, aby alespoň částečně objasnila některé dosud opomíjené souvislosti oděvního vývoje, z hlediska nejen archeologů a historiků, ale i oděvních odborníků.

Tato publikace by měla dát alespoň částečně odpověď na to, jak a v okruhu kterých etnik jednotlivé, dnes známé druhy a typy oděvů vznikly i jak k těmto formám odívání a v důsledku jakých faktorů či životních podmínek starověké populace došly. Nesporně zajímavé je, jak se dopravovaly k určité úrovni tvarování šatu dle těla, k jeho výtvarnému pojetí a řešení zdobných detailů, které přesahuje prostou funkčnost oděvu, i jak vznikla dodnes překvapující starověká etnická móda.

Právě pro dnešní oděvní a kostýmní výtvarníky bude patrně překvapující bohatost tvarů i invence v umělecké výzdobě starověkých rouch. Překvapuje i odvaha a módní cit v použití často zcela současných módních prvků, včetně kombinací barev a vzorů. Lze jen obdivovat fantazii pradávných šiček, zhotovujících roucha pro své pány. Jejich nápaditost v tvarování a výzdobě šatu by mohla v některých případech zastínit i módní hity současných přehlídek. Při studiu starověkých oděvů lze v nejednom případě zjistit, že mnohé z toho, co lze pokládat za současné, módní a výstřední, bylo již vymyšleno kdysi, v dobách značně dávných.

Tato práce, v které jsem se snažila o vystopování často překvapivých souvislostí, charakteristických pro určité fáze oděvního vývoje, je věnována právě lidem, jejichž profese vyžaduje studium dosud těžko získávaného komplexního, historickooděvního materiálu z období pravěku a starověku. Odborných publikací zabývajících se historií i umělecko-řemeslnými činnostmi těchto období je značné množství, ovšem oděvní výroba, která k nim neodmyslitelně patří, je zmiňována buď jen okrajově, nebo vůbec ne.

Z tohoto důvodu, jako základ pro další rozvinutí této dosud tak opomíjené problematiky vývoje oděvů pradávné minulosti, byla zpracována tato kniha, podávající poněkud komplexnější přehled této tematiky. Předpokládám, že si to tato rozsáhlá, dosud zanedbávaná, základní část oděvní historie zaslouží. Její další, lépe dokumentované, a proto lehčeji uchopitelné epochy jako středověk, novověk a rané fáze doby moderní si již vysloužily několikeré zpracování.

Předložená práce je rozdělena do osmi částí. První je věnována pravěkému odívání všech vývojových etap a další oděvům, účesům a doplňkům hlavních oblastí starověkého světa a kulturám i civilizacím tam žijícím, v jejichž okruhu se dnešní druhy a typy oděvů vyvíjely.

V úvodu kapitol věnovaných odívání jednotlivých etnik je i stručný nástin prostředí, které pokládám z hlediska vzájemného ovlivňování a proměn v oděvním vývoji jednotlivých etnik za značně důležité. V kostce jsou uvedeny i hlavní politické události, jejichž důsledkem byly náhlé změny, které měly zásadní vliv jak na jejich kulturu, tak na další vývoj jejich již vžitého oděvního stylu. Dokládají např., proč se jejich způsob odívání začal postupně měnit a ubírat jiným směrem.

Text doplňují schematické nákresy, přibližující postupný oděvní vývoj během staletí až tisíciletí u jednotlivých pravěkých a starověkých etnik i národů, jejichž oděvní tvorba byla pro vývoj odívání ve světě důležitá. Jsou zhotoveny dle zobrazení oděvů na skalních malbách či malbách zdobících interiéry starověkých obydlí a hrobek i oděvů z nálezů uměleckých předmětů s figurativní výzdobou a také reálných oděvů, nalezených ve zmrzlém stavu či v severských slatinách nebo asijských pouštích.

Kresby mají pokud možno názorně přiblížit jak možný tvar, způsob zpracování a výzdobu pravěkých a starověkých oděvů, často nepříliš zřetelně znázorněných na autentických nálezích, tak jednotlivá datovaná vývojová období s postupnými změnami a přechody. Dokládají v kontextu nejen vývoj různých druhů oděvů, ale např. i postupný vývoj zpracovávání šatu v odívání jednotlivých etnik od oděvů nešitých „aranžovaných“ k šatu pouze sešívávanému „navlékanému“ a posléze šitému a tvarovanému „oblékanému“.

Snad bude díky dalším archeologickým výzkumům a publikovaným materiálům v budoucnosti umožněn ješ-

tě hlubší průzkum této problematiky. Ten by měl zaplnit postupně bílá místa v tak rozsáhlém a komplikovaném odvětví umělecko-řemeslné činnosti, jakým starověká oděvní tvorba bezesporu je.

Doufám, že i tak tato kniha splní účel, pro který byla zpracována, a stane se potřebnou studijní pomůckou pro zainteresované osoby i základem pro další výzkumnou činnost v tomto odvětví. Snad ji ocení i ti, kteří se vytvá-

řením a vymýšlením oděvů, jak civilních, tak historických, profesionálně zabývají. Snad v tvorbě prapředků najdou i určitou inspiraci.

Můj dík patří všem autorům publikací z oblasti archeologie, historie i literatury faktu, kteří se alespoň okrajově ve svých pracích zmiňují o odívání některé ze starověkých kultur, za možnost prostudování již publikovaných fakt a použití fotomateriálu.

Dále děkuji za poskytnutý materiál či radu historikům dr. Janě Součkové, dr. M. Dufkové, dr. Heleně Heroldové, dr. Ludmile Kybalové, Mgr. Kristýně Urbanové, dr. J. Bendovi, CSc., a archeoložce dr. Ivaně Pleinerové a za čas věnovaný prohlídce části pojednávající o pravěku i profesoru dr. Jiřímu Svobodovi.

KNIHA I.

VÝVOJ ODÍVÁNÍ V PRAVĚKU

Doplněno kresbami znázorňujícími možný vývoj oděvních druhů v závěru staršího, ve středním a mladém paleolitu a mezolitu. Kresebná dokumentace dle autentických archeologických nálezů z různých kontinentů (Evropa, Přední východ, Afrika, Asie, Austrálie).

I. Paleolit – mezolit	s. 14
II. Neolit	s. 42
III. Eneolit – chalkolit	s. 59

I. PALEOLIT

STARŠÍ DOBA KAMENNÁ

Chronologie

Pleistocén

Nejstarší paleolit: 2 250 000–750 000 př. n. l.

Starý paleolit: 750 000–350 000 př. n. l.

Střední paleolit raný: 350 000–250 000 př. n. l.

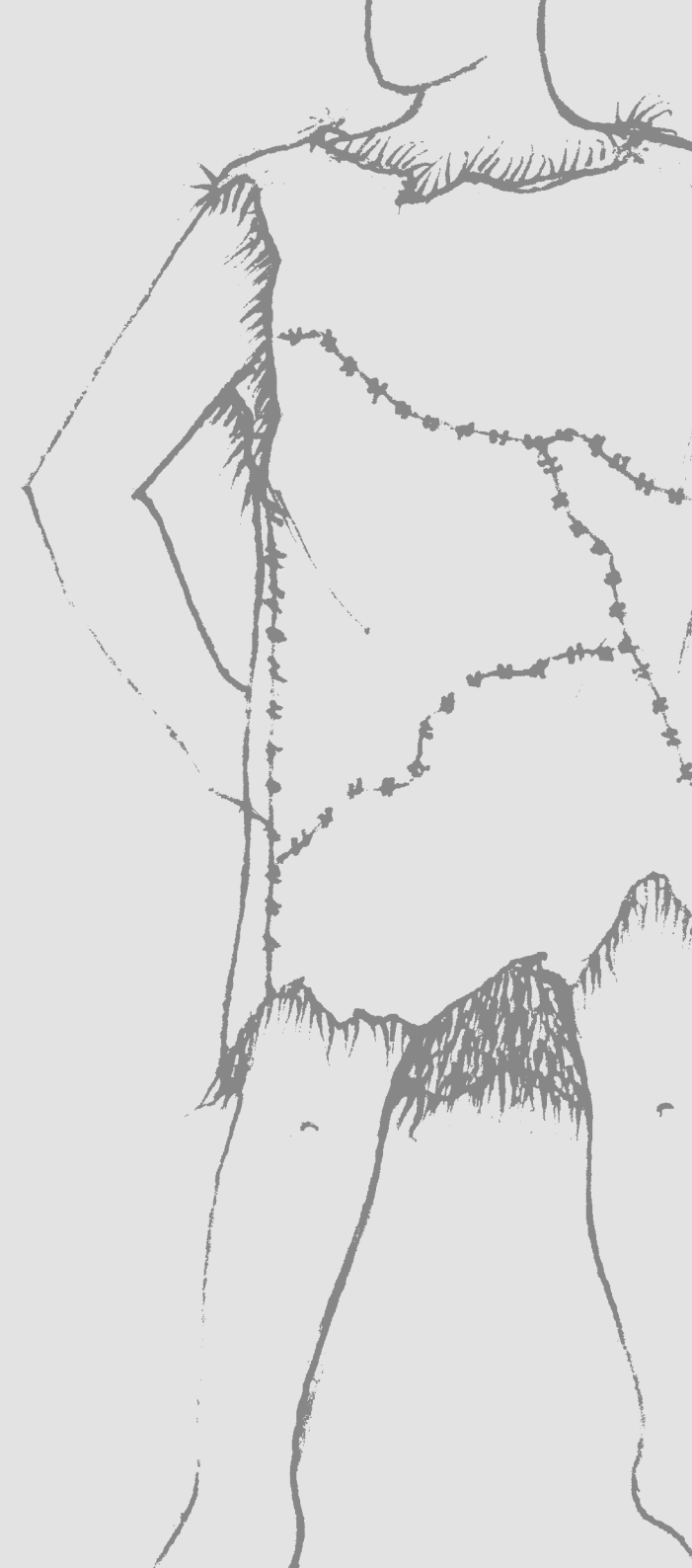
Střední paleolit: 250 000–40 000 př. n. l.

Mladý paleolit: 40 000–14 000 př. n. l.

Pozdní paleolit: 14 000–10 000 př. n. l.

Holocén

Mezolit: 10 000–8000 př. n. l.

PALEOLIT – MEZOLIT

PLEISTOCÉN – RANÝ HOLOCÉN

MOŽNÉ PROSTŘEDÍ DOBY

Ke vzniku civilizačních a kulturních tradic lidských populací patří kromě vývoje ve způsobu zajišťování obživy, bydlení a posléze obhospodařování půdy i rozvíjející se inteligence a myšlení nutící lidské populace k určité konstruktivní tvůrčí činnosti v osvojování si řemeslných znalostí. Tyto aspekty odlišnosti člověka od jeho zvířecího okolí je nutno hledat na samém počátku, hluboko v pleistocénní prehistorii. Kde ležela skutečně nejstarší kolébka lidstva, bylo-li to v Africe, kde jsou dnes nacházeny pozůstatky nejstarších hominidů, či byl-li prapředkem druhu „homo sapiens“ „asijský nartoun“ pohybující se po kontinentě před 50 000 000 lety, je dnes stále v oblasti dohadů. V každém případě to byl tvor, z něhož se díky jeho adaptabilitě a genetickému vybavení postupně vyvíjeli hominidé. Pozůstatky těchto pralidů jsou nacházeny i na jiných místech planety, odkud se po překonání dalších vývojových stupňů vydali již jako „homo sapiens sapiens“ dobýt planetu zemi.

Jejich vybavenost pro překonání drastických životních podmínek, které jim připravila planeta svými ničivými klimatickými výkyvy, jejichž následkem byla zemětřešení a zalévání částí kontinentů při odtávání ledovců, byla obrovská. Člověk přežil a jeho postupná invaze do dalších oblastí světa byla často obranou a jedinou možností tohoto přežití. Migrace byly umožněny za nižšího stavu světových oceánů, kdy zalednění či řetězce bývalých ostrovů vytvořily mezi pevninami mosty, po kterých se hominidé rozšiřovali i do jiných částí světa, o čemž svědčí např. středně paleolitické, 60 000–40 000 let staré australské skalní malby.

Asi před 120 000 lety žil a lovil v Asii i na evropském kontinentě hominid znající již kamenné nástroje a pohřbívací své mrtvé. Byl to „homo sapiens“, člověk neandrtálský. Tato čeleď neměla sílu a potřebnou inteligenci k dalšímu dlouhému vývoji, který ji ještě čekal. Tyto vlastnosti naopak patrně nechyběly čeledi hominidů, která se začala dle nejstaršího nálezů, jehož stáří bylo určeno

na 130 000 let, paralelně vyvíjet před statisíci lety ve východní části Afriky a dále rozšiřovat po pevninách. Tato čeleď hominidů s názvem homo sapiens sapiens byla již předobrazem člověka dnešního. V období mladého paleolitu překryla zbytky neandrtálců, kteří vymírají asi před 35 000 lety.

Nahrazuje je hominid, známý prvně z francouzského nálezů pod převisem skály Magnon, kde patrně nalezený muž sídlil. Odtud název „člověk kromagnonský“, jehož stáří bylo určeno na 25 000 let. Tento člověk měl již potřebné vlastnosti, inteligenci i přizpůsobivost a jeho další vývoj byl daleko rychlejší než předchozích hominidů. Během desítek tisíc let se přizpůsoboval klimatickým podmínkám obývaných oblastí, pokud se týká výšky, síly či ochranné pigmentace pleti, ale i celkové fyziognomie. Vznikaly rasy a v místech jejich vzájemného styku další kontaktní typy jako platforma dalšího etnického vývoje. Zhruba před 15 000 lety byly pravděpodobně řídké osídleny všechny kontinenty.

Čemu patrně musely všechny živé organismy na zemi během paleolitu čelit a jaké překážky byli nuceni lidé, živící se namáhavým a riskantním způsobem lovu a sběračstvím hotových přírodních produktů překonávat, je předmětem neustálého zkoumání. Průběžný vývoj hominidů při jejich neustálých přesunech a zoufalé snaze po obživě či vzhledem ke klimatickým změnám, nutícím tlupy k dlouhodobým migracím i osídlení dalších pevnin, se snaží přiblížit nejnovější poznatky a hypotézy.

Teorii je více, vesměs pouze spekulativních. Jedna z nich, zpracovaná profesorem Ch. H. Hapgoodem, je založená na hypotéze o pravděpodobných posunech zemské kůry i posunu pólů, opakujících se zhruba po 40 000 letech. Udajně tím vzniklo periodicky se opakující zaledňování a odledňování částí kontinentů, včetně finálních důsledků, které se na postižených územích projeví. Pro pevninské oblasti dostávající se posunem pólů postupně do arktické zóny nastávají katastrofická období. Postupující zaledňování ničí všechn život, umírá fauna i flóra a lovecké lidské tlupy migrují za potravou. Naopak oblasti, kde ledová kůra odtává, přesunující se do mírného klimatu, jsou zaplavovány zvyšující se hladinou vod ve vnitrozemí i okolních mořích. Slapové vlny zalévají části pevnin potopou, mizí ostrovy a zvyšuje se seismická činnost. Fragменты prasta-

rych map, dnes objevených v depozitářích, nás seznamují s nyní již neexistujícími ostrovy i odledněnými částmi dnes zaledněného Grónska či Antarktidy.

K posunu, který patrně prvně ovlivnil život člověka, došlo snad v období zhruba před 91 600 lety, kdy se odlednily oblasti Severní Ameriky: Kordiliery, Kanada i Aljaška, a do polární zóny bylo naopak vtaženo Grónsko, severní Evropa a Antarktida. Populacím lidí, žijících v oblastech klimatických změn, zbývalo buď přizpůsobení se, nebo migrace. Je známo, že i v Evropě v době ledové byl člověk nucen se přizpůsobit a bojovat o přežití. Části kontinentů, které se odlednily, se zaplnily flórou a faunou. Přesunují se tam i lidské lovecké tlupy.

K dalším obrovským změnám klimatu dle teorie profesora Hapgooda dochází v období 50 600 let př. n. l., kdy se postupně začíná přesunovat arktická oblast opět nad Severní Ameriku, v oblasti Laurentinské vysočiny a Hudsonova zálivu. V polární zóně zůstává i nadále Grónsko a tzv. Velká Antarktida na jihu. Evropa se pomalu odledňuje, mírnější klima má i Sibiř s Aljaškou. Objevuje se tam stepní flóra a hojnost zvěře, od mamutů a šavlozubých tygrů po běžné druhy. Při nízkém stavu vody je opět volný průchod ze Sibíře na Aljašku přes Beringův průliv a potom koridorem mezi mrazivými Kordilierami a Laurentinskou vysočinou dále na americký kontinent.

Ovšem již dnes vznikají určité pochybnosti, byla-li celá Amerika zalidněna pouze ze severu po souši, nebo také od moře. To jsou velké otazníky pravěku. Nejsou známy ani možné ostrovní šňůry či pevninské mosty, které mohly při zvyšující se seismické činnosti, či poklesu, nebo naopak nárůstu hladiny oceánů v obdobích těchto zásadních klimatických změn vzniknout. Něco o možnostech ostrovních šňůr při poklesu hladiny moře napovídají již zmíněné 60–40 000 let staré australské skalní kresby. Je známa existence dalších ostrovů mezi Evropou a Amerikou, dnes zmizelých. Poslední nálezy ženských pleistocénních pozůstatků v pobřežní zóně Ameriky nevyklučují osídlení tohoto kontinentu ještě před severskými migracemi lovců a sběračů mongolské etnicity, a to směrem z Tichomoří. Po dalším posunu zemské kůry v době zhruba před 50 600 lety nastává téměř 40 000 let relativního klidu, kdy až na zaledněné Grónsko, severovýchod Kanady a tzv. Velkou Antarktidu bylo v ostatních částech světa mírné

subtropické nebo tropické klima, vhodné pro další vývoj druhů flóry, fauny a také lidských populací.

Lidé určitých ras a odvozených etnických skupin se etablovali na svých kontinentech v místech nejpříhodnějších podmínek pro lovecko-sběračská společenství.

Tehdy patrně ještě zelené saharské pláně se stávají lovišti praafrického člověka gamblinského, snad příbuzného Křováků či Pygmejů. Východní Asie se stává příštím kolébkou člověka mongolské rasy, který v několika migracích osídlil pravděpodobně přes Beringii i americký kontinent.

V tvrdých podmínkách asijského severozápadu a Evropy loví tlupy paleolitiků světlejší pleti, předkové praevropských etnik. Během tohoto období relativního klidu zabývalo i přes vysokou úmrtnost postupně lidstvo pevniny, a to nepřetržitě, i když tvrdý způsob obživy a neustálé přesuny tlup za potravou přílišné rozmnožování lidské populace nedovolovaly. Matky byly schopny vychovat jedno až dvě děti. Životní starosti prvních paleolitiků byly naprosto stejné jako jejich zvířecích součástníků. Dominoval pud pro zachování rodu a pud sebezáchovy. Nejdůležitější starostí a také celodenní činností byla honba za potravou. Z tohoto důvodu byly nuceny tlupy paleolitiků ovládat poměrně značný prostor a bránit svůj lovecký revír, stejně jak to dosud činí zvířata. Museli uživit své rodiny a přežít, k čemuž byla čeleď *homo sapiens sapiens* jak technicky, tak již určitým inteligenčním kvociem vybavena poněkud lépe než její zvířecí okolí. Při svém pohyblivém, nomádském způsobu života potřebovali paleolitici opravdu jen tu nejskromnější výbavu, což byla funkční zbraň a později i krytí nejzranitelnějších částí těla – první oděv.

Neustálý boj s přírodou, zvířít, nedostatkem potravy i klimatickými výkyvy, nutícími k přizpůsobování, nedovoloval příliš rozvíjet lidem vrozené tvůrčí schopnosti, ale také se nestalo, že by zanikly. Mnoho užitečných věcí a předmětů vzniká z nutnosti a momentální potřeby, mnohé dovednosti jsou zapomenuty, ale tvůrčí schopnost lidí je geneticky dána, ta nezaniká.

Jak se člověk fyzicky a mentálně vyvíjí, začíná se svými nápady a dovednostmi odlišovat od svého okolí. Dovede rozdělat oheň, vyrobit potřebné kamenné nástroje a chránit tělo pomocí různě upevněných přírodních materiálů na postavě. Používá kusy kůží na tělo buď jen kladených, či zavěšovaných, nebo kolem těla obalovaných, upevňovaných

různým způsobem. Později přišli lidé na to, že když prořezou do kůže otvor pro hlavu a kůži na tělo navléknou, získají ochranu ještě lepší. Drsné klima ledových glaciálů přinutí lidi svůj základní oděvní materiál různým způsobem zvětšovat zcelováním do větších ploch, lépe chránících tělo. Je vymyšleno perforování kůží a jejich sešňorování, později i jehla z kosti, vhodná k sešívání pomocí dlouhé pevné srsti i jiných pevných vláken přímým vpichem. Pomocí sešívání bylo možno dosud otevřený šat uzavírat do podoby oblékaného, ještě lépe chránícího oděvu.

V období patrně mladého paleolitu, snad ještě i dříve, se v oblastech se střídavým nebo mrazivým klimatem vyvinula forma dnešního „oblékaného“, šitého šatu. Populacím žijícím na horkém jihu stačila pouze ochrana pohlaví z kůže, travin či listů. Postupně se začínají vyskytovat i jedinci nadaní nejen schopnostmi vytvořit předměty ulehčující život v nemilosrdné přírodě, ale i s talentem zaznamenat své životní prožitky a okolní přírodu kresbou, většinou na stěnách svých jeskynních domovů, kde se skrývali a kam se uchýlovali při zhoršených klimatických podmínkách a kde se posléze naučili i přechodně žít. V teplejších krajích zdobí kresbami často i velké skalní plochy.

Ještě dnes ohromuje jednoduchost, modernost a hlavně stáří paleolitických skalních kreseb, vytvořených např. v Austrálii již před 60–40 000 lety, v Altamirě a francouzském Lascaux před 30 000 lety, dalších v Africe a v podobném stáří v severní Evropě, Itálii, na Uralu nebo jordánské Kilvě. Všechny dokumentují jednu z nejdůležitějších vlastností člověka – která jej vždy odlišovala od jeho přírodního okolí, a sice tvůrčí invenci a schopnost se díky ní dále rozvíjet, což dokumentuje hlavně mlado- a pozdněpaleolitické umění.

V období zhruba od roku 50 600, po změnách při uvedených posuvech zemské kůry až do 11.–10. tisíciletí probíhal vývoj paleolitické populace, roztroušené v migrujících tlupách po pevninách, sběračů plodů a lovců, později již usedlejších jeskynních lidí, celkem nepřerušeně. Bylo to dlouhých téměř 40 000 let, ve kterých měl druh *homo sapiens sapiens* možnost vyvinout se v rozumného tvora s určitou inteligencí.

Počátkem meziledového období v závěru mladého paleolitu postihly zemi, patrně opět vlivem posunu zemské

kůry, velmi drastické klimatické změny, kritické pro lidské populace postižených oblastí. Posuv zemské kůry v roce 11 600 opět posunul póly, a tím i arktické oblasti dle Hapgoodovy teorie na jiná místa, a to do polohy dnešní. V arktické oblasti se ocitla část Aljašky i asijská sibiřská oblast, kde postupně vyhynuli vzhledem k nedostatku potravy mamuti a další fauna. Step se změnila v tundru a lidé, pokud se nepřizpůsobili, byli donuceni migrovat. Zaledněno zůstalo Grónsko až na malý jižní cíp a jižní arktická oblast obepjala celou Antarktidu, včetně tzv. Malé Antarktidy, která snad až do té doby byla mimo arktickou oblast a měla mírné podnebí. Tato část Antarktidy byla odkloněna směrem k nejbližšímu kontinentu, Jižní Americe. V současné době je známo, že právě katastrofy, provázející přesuny arktických oblastí v období mezi 11. a 10. tisíciletím, byly, i když přicházely postupně, obrovské. Byly daleko ničivější než v období minulém, v důsledku počátku až dosud trvajícího teplejšího, meziledového období.

Celková teplota na zemi již byla zvýšena natolik, že odtávání obrovských ledovců, kryjících v té době hlavně oblasti Severní Ameriky, které se po posuvu zemské kůry a pólů dostávají do mírnějšího pásma, probíhalo rychle a bouřlivě. Hladina oceánů se údajně drasticky zvýšila a slapové vlny i podmořské erupce ničily obrovské přímořské plochy pevnin, z jejichž hornatých částí zůstala kolem tehdejších kontinentů pouze šňůra ostrovů. Jiné ostrovy v rozbouraném moři zcela zmizely a nové vznikly podmořskými erupcemi. Docházelo snad i k vnitrozemským katastrofám. Koryta řek v postižených oblastech nebyla schopna pojmout obrovská množství vody z rychle tajících ledovců a řeky zaplavovaly vnitrozemí ničivými potopami. Vznikla velká pevninská jezera. Zatopenými přímořskými oblastmi mění pevniny svůj tvar a z bývalých šíjí, spojujících pevniny navzájem a umožňujících přechody, zůstávají jen nejvyšší části ve formě ostrovů, jako např. Tasmánie, dnešní Indonésie.

V této době 11.–10. tis. př. n. l. proběhlo další oddělování kontinentů, a tím i populací tam žijících, včetně fauny a flóry. Zaplavením Beringovy nížiny mizí i šíje spojující Asii s Amerikou, jediný přechod snad využívaný k přesunům paleolitických, loveckých tlup. Amerika se stává samostatným kontinentem, osídleným etnikem mongolské rasy, které v minulosti přešlo z klimaticky mírné Sibíře

přes Beringovu úžinu a vyvinulo se po stránce fyziognomie poněkud odlišně od obyvatelstva žluté rasy v Asii.

Toto inferno v meziobdobí 11.–10. tisíciletí, jehož následky a doznívání se odrážely ještě v období pozdního paleolitu, vytvořilo dnešní tvářnost země. Zahájilo dosud trvající, zatím 12 000 let dlouhé, mírné, meziledové období, kdy je ledovým příkrovem kryto Severní ledové moře, Grónsko, část Aljašky a na jihu celá pevnina Antarktidy.

Na všech kontinentech se postupně vytvořily podmínky pro další vývoj a rozvoj lidských populací, fauny a flóry, jak na pevninách, minulými drastickými, klimatickými výkyvy ve vnitrozemí nezasažených, tak v znovu osídlovaných oblastech. Odtud v době minulé prchali traumatizováni hrůzou z ohně, erupcí, bortící se země a záplav, ničících jejich důvěrně známá loviště, i ze sněhu a ledu, který začal pokrývat zemi, která je živila, ti, kteří se snažili přežít. Ti, kteří přežili, do duší svých potomků zaselili strach i úctu k silám, které dovedly zatřást světem a seslat potopu, která je vyhnala ze země zaslíbené. Tyto zážitky byly tradovány dále, z generace na generaci a uchovávány po tisíciletích v paměti staršinů pleistocenních kmenových tlup, lovců na kontinentech v pravěku nejvíce postižených klimatickými změnami. Ty postihly Ameriku, Evropu, severní Asii či indický subkontinent, Tichomoří i Austrálii. Zde je patrně také kořen mýtů a nejstarších bájí lidstva z různých částí světa, prastarých kmenových pověstí o hrdinných předcích, téměř polobozích, zachraňujících se z ničivé potopy a přivádějících své blízké do bezpečí nových sídlišť.

Těchto mýtů je velmi mnoho, vyskytují se ve velké míře u amerických populací. Například Aztékové mají svou bájnou předpotopní říši Aztlan, další domorodé kmeny odvozují svůj původ jako ostrovní, z „Ostrova plujícího v oceánu“ nebo „Bílého ostrova“ či „Ostrova bílého muže“ apod. Velmi podobné mýty o ostrovním původu či potopě se objevují v sumerských eposech či indické mytologii. Indickou zemi či ostrovem (původu) je Airyana. Na svou mytickou zemi zaslíbenou vzpomínají i Japonci. Jedna z těchto legend se váže přímo k období 10. tisíciletí a zmínky o ní, ukryté ve spisech opatrovaných kněžimi egyptských chrámů, vzrušily již ve starověku jednoho ze „sedmi moudrých“, athénské vládcy Solóna. Jeho touha po poznatcích a vědě jej přivedla do stánek egyptské

vzdělanosti, egyptských chrámů. Tam mu údajně kněz Sonchis svěřil tajemství o nejstarší lidské civilizaci, jejíž kulturní výtvarky snad měly být Egypťanům předány. Byla zničena za katastrofy odehrávající se před 9 tisíci lety. Solón navštívil Egypt asi v r. 560 př. n. l., čímž by zánik této civilizace spadl do závěru mladopaleolitického období, do r. 9560 př. n. l. Solón přesvědčený o pravdivosti spisu se s tímto tajemstvím svěřil svému příteli Platonovi, který je zveřejnil ve svých filozofických dialozích „Kritios a Timaios“. Zaniklá ostrovní říše se dle Platona nazývala Atlantis, dle prastarých map Antilie. Od této až do dnešní doby lidstvo pátrá po tom, bylo-li možné, aby se v 40 000 let dlouhém období staršího a mladého paleolitu, v meziobdobí 50 600–11 600 př. n. l., na odlehleém ostrovním kontinentu, který bylo možno osídlit po pevninské šíji nebo šňůře menších ostrovů, urychleným procesem vývoje, snad v důsledku omezeného výskytu zvěře a omezených možností lovecko-sběratelské činnosti vyvinula civilizace, která by v 10. tisíciletí byla již na úrovni starověkých námořních kultur, např. mínojského typu. Civilizace stavící města a vlastníci lidstvo, na jehož palubách se dle pověstí někteří jedinci zachránili a doplavili k vyvýšeným místům pevnin. Událo se to za katastrof, které prokazatelně v pozdním paleolitu a ještě i počátkem mezolitu a dle nálezu vysokých nánosů bahenních sedimentů i v raném neolitu lidstvo postihly. Sporadické pleistocenní a holocenní nálezy nezapadají do běžně tradovaných vědeckých tezí. Srovnáváním s mýty a bájemi starověkých etnik posilují ve stále se rozšiřujících skupinách atlantologů víru v pravdivost Platonových záznamů o existenci přírodní katastrofou zničené, vyspělé civilizace pravěku.

MEZOLIT – HOLOCÉN

Trvalo více než tisíc let, než se lidstvo po klimatických výkyvech, které začaly působit na zemi koncem 12 tis. př. n. l. a dosáhly v 10 tis. př. n. l. té nejničivější intenzity, opět poněkud zkonzovalo. Ovšem životní podmínky na mnoha místech planety byly tak změněné, že vyžadovaly i změnu tradičního způsobu života paleolitiků. Opět začíná stoupat hustota obyvatelstva a začíná se objevovat celé spektrum menších kultur, působících již na určitém,

zřejmě přisvojeném území – vlastním teritoriu, které se staly později jakýmsi prazákladem příštích, již poněkud známějších, neolitických kultur. Tento proces dostal opět rychlejší spád v oblastech, které v minulosti nebyly v takové míře anebo vůbec zasaženy katastrofami pokračujícího oteplování a odtávání ledovců.

Změna klimatu se protahovala, i když v mírnější formě, téměř až do 8 tis. př. n. l., do závěrečného paleolitického období spadajícího již do holocénu – mezolitu. Datování je jen přibližné, poněvadž vstup do této závěrečné etapy paleolitu probíhal u různých populací dle místních podmínek rozdílně, se staletým, někdy i tisíciletým odstupem. V meziledovém období, po ústupu ledovců, nastávají na všech kontinentech krom Antarktidy lidštější podmínky pro další vývoj i rozvoj nejen lidských populací, ale i fauny a flóry, jejíž některé druhy sice zmizely, ale další přežily a rozmnožily se. To dovoluje loveckým tlupám na zvláště příhodných místech, s dostatkem běžné stravy, plodů, semenek a zvěře setrávat na místě a příliš se od míst hojnosti nevzdalovat. Lidé, kteří sice stále ještě nocují v jeskyních, pod převisy skal i v přírodě, se začínají postupně usazovat. Pokud prostor jeskyní pro rozrůstající se velkorodiny přestává stačit a lidé toto své pevné zázemí nechtějí opustit, začínají si hlavně v teplejších krajích stavět před jeskyněmi neumělé přístřešky, jak dokládají archeologické nálezy na Předním východě.

Dokumentují také větší dovednost a vynalézavost těchto kultur i ústup od pudového k rozumovému jednání. Kámen již není jediným materiálem, z kterého lze zpracovávat nástroje, zbraně nebo ozdoby. Pomocí pazourku se opracovává kost, mamutovina i dřevo, začíná se používat rákos, traviny i listí. Vynalézají se i rychlejší, bezpečnější a efektivnější způsoby lovu pomocí nových zbraní. Jsou vymyšleny, a to hlavně u severských kultur, závislých na pohybu po sněhem pokrytém terénu, i určité typy dopravních prostředků. Severoevropská rašeliniště se stala přírodní konzervárnou nálezu z pozdního paleolitu a mezolitu. Byly objeveny neuměle tvarované lyže a sáně i půldruhého metru vysoké jilmové luky s šípy, zakončenými ostrými pazourkovými hroty. Jsou nalézány i ozubené harpuny a kostěné hroty, patrně z oštěpů. Tyto typy zbraní již signalizují, že boj zblízka začal být pro lovce nevýhodný. Lukostřelce znázorňují i nejstarší skalní kresby z afrického

Tasíli. Dokumentují, že na zelených saharských planinách protékajících mohutnými toky, než po ústupu ledovců začaly přechodně vysychat, žily paleolitické a později mezolitické, lovecko-rybářské populace. Badatel Henri Lhote objevuje v Tasíli na 80 pravěkých sídlišť s pozůstatky kamenné industrie a zbraní. V desetitisíce let starých nalezištích ergů Ténéré a Admer byly objeveny rybářské harpuny z kosti a rybářské náčiní, včetně závaží k sítím, dokumentující rozvinutý rybolov na saharských řekách.

V pozdním mezolitu ožívají zajímavými skalními kresbami umělců z loveckých komunit i skalní stěny španělské levanty (skalní galerie Cogul-Lerida či Cueva Saltadora). Demonstrují již slučování tlup do větších kmenových společenství a také zajímavější způsob života, včetně odívání. V mezolitických komunitách již nedochází k tak velkému přemísťování za potravou. Lov i sběr je zajišťován společně, vesměs vzájemnou výpomocí v rámci tlup, které pouze rozšiřují svá teritoria. K dlouhodobým migracím dochází zatím pouze ojediněle, hlavně z důvodů klimatických změn. Kočovní život loveckých kmenů populační exploze nevyvolává. Změny klimatu v 7 tis. vyvolají opětovné vysychání Sahary. Odvodňují se saharské toky, na jejichž úrodných březích nacházela obživu původní africká paleolitická a mezolitická etnika lidí, příbuzného dnešním Křovákům, lovců a rybářů. Ta postupně migrují a zabydlují jako původní obyvatelstvo údolí dalších velkých afrických toků, jako byl Niger nebo Nil. Sahara se na dlouhé, i když přechodné období stává téměř pouští.

Rozvíjejí se i mezolitické komunity původního praobyvatelstva s přisvojovacím způsobem obživy v oblastech Předního východu. Tam již v nedaleké budoucnosti, díky souhrnu vhodných faktorů, učiní lidstvo další civilizační skok směrem k společnosti zemědělského typu. Na Předním východě byly sprašové půdy nevyžadující kypření a také možnost zavlažování v údolí řek, dostatek divokých druhů obilnin i zvířat, vhodných k domestikaci. Přední východ se na dlouhá období stává kulturním a civilizačním centrem prvních neolitických kultur. V jiných oblastech dospějí k tomuto civilizačnímu stupni až mnohem později, nebo vůbec ne.

ODĚVNÍ MATERIÁLY

Potřeba materiálu, který by izoloval tělo od chladu a nějakým způsobem kryl a chránil jeho nejzranitelnější části a posléze celé tělo často i včetně hlavy, vznikla u lovecko-sběračských paleolitických komunit až poměrně pozdě, snad v období středního a pozdějšího mladého paleolitu. To již lze hovořit o oděvu jako takovém. Tehdy byl již člověk, dříve dobře fyziologicky přizpůsobený přírodním podmínkám, choulostivější. Přestalo stačit potírání těla zvířecím tukem či směsí tuku a popela. Materiál na oděvní součásti byl v těchto obdobích přímo v hotovém tvaru a stavu přisvojován z přírody, ať již se jednalo o kožešiny a kůže zabitých zvířat, velké listy keřů a stromů, traviny, nebo peří velkých ptáků.

To že si naši pravěcí předkové dovedli s úpravou těchto materiálů poradit tak, aby byly vhodné k výrobě oděvů i dalších doplňků a předmětů, dokladují střed- a hlavně mladopaleolitické nálezy, např. různě silných i dlouhých kostěných jehel, kamenných koželužských nástrojů ještě raných tvarů, valounových sekáčů i nože, šídla a škrabadla z pozdějších paleolitických období.

Zatímco listy, traviny nebo velká péra bylo možno poměrně jednoduchým způsobem pomocí jehly a dlouhé pevné srsti navlékat a vytvářet formy roušek a sukničků, vyžadovaly kůže a kožešiny určitou úpravu, aby nehnily nebo netuhly, byly vláčnější a použitelnější pro výrobu potřebných věcí, které již byly pro život komunit mladopaleolitiků důležité. Patřil k nim i oděv a jeho součásti, např. opasky. Později byly z kůží vyráběny štíty a vaky i potahy na lodice u rybářských kmenů.

Lidé mladého paleolitu brzy přišli na to, že kůži, kterou lze pomocí pazourkového nože poměrně dobře od těla zvířete oddělit a stáhnout, je nutno vysušit, aby nehnla, a teprve potom zpracovávat. Bylo nutno odstranit podkožní vazivo, což se snad v nejranějších obdobích provádělo i zuby (manželé Malinovi, „Vzpomínky na minulost“), později pomocí drásadel a škrabadel, kterými se odstraňovala i srst. Kůže, která vysušením ztvrdla, se přece jen tímto zásahem stala o něco měkkí a vláčnější.

Tento namáhavý způsob koželužských prací byl na přelomu paleolitu a neolitu poněkud usnadněn. Patrně již během mezolitu byla kůže před oškrabem odmočována,

později pravděpodobně vlhčena roztokem popela, který umožnil snadnější oškrabání srsti škrabadlem.

Před útoky zvěře se pravěcí lovci chránili kusy na slunci ztvrdlé, vysušené kůže, prvními štíty.

Kůže a kožešiny různých zvířat, sešíváné pomocí zvířecích šlach, střívek či splétaných jemných pevných travin, později i jejich vláken, zůstává na velmi dlouhou dobu jediným kompaktním ochranným oděvním materiálem paleolitiků. Ve stále lepší úpravě je používána přes celé dlouhé období mladého paleolitu i během holocénu v období mezolitu, tehdy již na zpracování velmi funkčních oděvů.

V závěru mladého paleolitu a počátkem mezolitu je již v nálezech zaznamenáno nejen přebírání hotového oděvního materiálu přímo z přírody, ale i pokusy o zhotovení určitého typu materiálu, vhodného k různému upotřebení, tedy i na oděv. Poslední nálezy dokládající pokusy o zhotovení použitelného materiálu, snad pouze primitivně splétaného, jsou právě z ČR, ze známých moravských pleistocenních nalezišť z oblasti Pavlovských vrchů (Pavlov, Bulhary, Dolní Věstonice). Zde byly nalezeny hliněné hrudky s otisky patrně splétaného textilu. Tyto nálezy posunují možnost výroby rohoží i hrubě splétaného, uzlovitého textilu z vláknenného rostlinného materiálu již do mladopaleolitického období. Ovšem kůže zůstává základním oděvním materiálem. Používá se prakticky po celé období pravěku, ve všech jeho etapách, i když od neolitu se již primitivní výroba ještě malých kusů řídkého tkaného textilu v okruhu vyspělejších etnik počíná paralelně rozvíjet. Tepelné izolační vlastnosti kůže jako oděvního materiálu jsou však pro některá, hlavně severská pravěká etnika naprosto nezastupitelné.

Obliba kůže v oblastech s drsnějším klimatem neklesá ani během následujícího období starověku, kdy je tento přírodní materiál používán pro svou trvanlivost hlavně v mužském odívání, souběžně s textilem. I když textil jako oděvní materiál posléze převážil, kůže se na určité speciální typy oděvů používá dodnes.

ODÍVÁNÍ

Pravěký člověk nejstarších paleolitických období oděv patrně nepotřeboval. Byl stejně jako jeho zvířecí součas-

níci velmi dobře přizpůsoben často tvrdým klimatickým podmínkám, vládnoucím v některých oblastech během pleistocénu.

Z období předchozího vývoje hominidů mu zbyla otužilost a ochlupení, které jej poměrně dobře chránilo. Chodil převážně nahý, později v období člověka neandrtálského lze předpokládat určitou ochranu pohlaví či těla pomocí kladení, obtáčení, zavěšování či jiným způsobem upevňování kůže na tělo. V závěru období se předpokládá i u člověka neandrtálského schopnost scelování perforovaných, primitivně upravených kůží do větších celků, snad pomocí sešněrování nebo i sešívání přímým vpichem. To již dovolovalo, díky jejich velikosti, použít je k ochraně těla jako zcela funkční ochranný nešitý oděv, zavěšený na postavu pomocí sepnutí kostěnou třískou na rameně nebo obtočení kolem těla či navlékaný proříznutým otvorem přes hlavu. Později během raného mladého paleolitu již sešívání kůží vede zákonitě k zhotovování primitivních forem sešíváných oděvů, charakteristických pro tuto dobu.

Ale to již nastupují další období mladého paleolitu. Příslušníci loveckých komunit mladého paleolitu mají již poměrně slušnou úroveň řemeslných dovedností. Dovedou již leccos vyrobit, vymyslet a pochopit. Vývoj pokračuje a lidé začínají již velmi promyšleně využívat a také různým způsobem používat, upravovat a přetvářet do výhodnějších forem různé materiály, které příroda nabízí.

Reálné mladopaleolitické nálezy zmrzlých kožených loveckých overalů ze Sibiře i kostěných plastik z naleziště Malta na Sibiři i jeskynní kresby z Francie dokládají již vyspělejší způsob odívání. Dokumentují nejen halení a navlékání se do kůží, ale hlavně v klimaticky drsnějších oblastech i oblékání se do šitých, po krejčovské stránce složitějších oděvů. Jejich předlohou se staly formy odporované z přírody. Něco o inspiraci k výrobě kožených ochranných overalů paleolitických sibiřských lovců, dokonale chránících celé tělo od hlavy až k patě, nacházených na Sibiři ve zmrzlém stavu, které jsou dnes chloubou ruských muzeí, napovídá skalní kresba šamana navlečeného do stažené zvířecí kůže. Lidé si tak napodobováním zvířat krytých srstí, v podobě šitého overalu, vytvářeli stejnou ochranu jako jejich zvířecí současníci. V případě šamana šlo sice o kultovní oděv, ovšem také o vodítko

k dokonalé ochraně těla (jeskyně Les-Trois-Frères, Mas d'Azil, Francie). Oděv jako tepelná izolace nebo ochrana těla neřešil v nejstarších dobách nějakou primární nutnost. V období staršího a středního paleolitu byl člověk stále svému způsobu loveckého života poměrně dobře fyziologicky přizpůsoben.

Počátek odívání byl pouze jednou z částí vývojového řetězu, daného inteligencí lidí, ke kterému patřilo i zlepšování životních podmínek, jako znalost ohně, objevování vhodných materiálů na předměty denní potřeby, nástroje a zbraně. Používání přírodních materiálů k tepelné izolaci a ochraně těla, stejně jako např. teplo ohně, znamenalo ovšem v důsledku snížení odolnosti a otužilosti i potřebu častější ochrany těla. Lidé postupně ztrácejí otužilost i své ochranné instinkty a při pocitu chladu v zimních obdobích i ledových dobách glaciálů se pochopitelně chrání. Začínají se promyšleněji oblékat.

Primární byl vždy pouze faktor pudu sebezáchovy. Stud nehrál v této době, kdy lidé žili po biologické stránce naprosto spontánně a pudově, naprosto žádnou roli. Stud se objevil u lidských populací jako faktor druhotný, získaný a postupně vypěstovaný právě soustavným zakrýváním. Lidské komunity žijící v jižněji položených oblastech, kde ochrana těla před klimatickými změnami nebyla nutná, si udržely téměř úplnou nahotu i absenci studu až do bronzového období, např. rané populace v Egyptě, na Předním východě či Apeninském poloostrově (skalní rytiny Monte Pelegrino, Palermo). Samozřejmě některé africké, americké i australské etnické komunity přežívají na úrovni paleolitu nebo neolitu v částečné nahotě až do dnešní doby.

Mladý paleolit je obdobím, kdy vznikají paralelně vedle sebe v okruhu různých etnik základní tvary nešitých i šitých oděvů, postupně se vyvíjejících v dalších obdobích a platných do současnosti. V sezonně se střídajících módních vlnách se všechny tyto oděvní formy čas od času objevují i v dnešním odívání.

Z odborného oděvního hlediska jsou specifikovány jako kategorie oděvů „aranžovaných“ z kusu materiálu, nešitých. Patří k nim oděvy na tělo „kladené“, kolem něj obtáčené-ovíjené, dnes nazývané „obálkové“, nebo na tělo prostě zavěšené. Další kategorií jsou oděvy „navlékané“, otevřené, nazývané „kasulové“, ornátového typu, nešité,

pouze s prořezaným otvorem pro hlavu. Oděvy šité, „oblékané“, jsou další velkou skupinou. Do této kategorie patří oděv „sešíváný“, šat prostě jen sešitý v boku či bocích a posléze i na ramenou, z rovných, obdélných kusů materiálu, již uzavřený, ovšem z krejčovského hlediska stále ještě značně primitivní. Jeho dokonalejší formou je oděv „celošitý“, často již krejčovsky na různé úrovni zpracovaný, v některých případech i tvarovaný dle postavy, s pevně tvarovaným výstřihem, stříhově tvarovaným všitým nebo kimono rukávem, jednoduchý či s vnitřním řešením a výzdobou. Tato již velmi dokonalá forma oděvu vznikla postupným vývojem řemeslných dovedností lidí a dala prostor ke vzniku značného počtu druhů oděvů pro všechny potřeby i příležitosti, které byly pro lidi již nepravěké, ale starověké důležité. Je ovšem nesporné, že základy dnešního způsobu odívání sahají hluboko do pravěku, i když byly vytvořeny našimi předky čistě jen z důvodu potřebné ochrany těla.

V období mladého a pozdního paleolitu lze již hovořit o odívání. V této době lidé žijící v horších klimatických podmínkách již zcela záměrně chránili zranitelné části těla a tepelně je izolovali oděvem před chladem a deštěm. V jižních krajích stačilo chránit pohlaví pomocí kožených zástěrek, roušek nebo sukničků z travin, listů nebo peří. V severnějších a chladných oblastech dokumentují vzácné archeologické, mladopaleolitické nálezy již výrobu oděvů, v některých případech i značně promyšlených tvarů, chránících nejen tělo, ale i hlavu, dokonce i nohy, vyrobených již z poněkud lépe koželužsky upravené kůže. Nechybí ani výzdoba z nášivek kostěných perel nebo mušlí. Dokládají to prastaré nálezy kostěných figurek oděvných do kožených oděvů s kápí z Malty na Sibiři, nebo cca 40 000 let starý kosterní pohřeb muže ze Sungiru, pohřbeného v oděvu již zetlelém, pošítem kostěnou bižuterií, naznačující jeho možný tvar. Něco o krejčovské dovednosti severanů napovídá i 20 000 let starý pohřeb severského lovce v kožešinovém oděvu z Povolží či obdobný nález na ostrově Oleň v Oněžském jezeře, v ruské Karelii.

Kožené a kožešinové oděvy již byly v období mladého paleolitu na postavu určitým způsobem pomocí šití a tvarování kůží přizpůsobovány. Části kůží a kožešin byly ostrým pazourkovým nožem přirézávány do odpovídajících tvarů, perforovány kamennými šídly a spojovány do větších,

lépe použitelné plochy. Byly provlékány úzkými řemínky z kůže, později i sešívány kostěnými jehlami s navlečenou dlouhou srstí a samozřejmě i zdobený.

Smysl pro estetiku, a tedy i pro výzdobu, jak vlastní osoby, tak později oděvů i potěšení z tohoto odlišení lepším a zdobnějším oděvem má snad převážná část lidské populace zakódován, a to již od nejstarších dob v genech. Ovšem i to, jako vše ostatní, bylo podřízeno vývoji.

Rané pravěké populace, jejichž myšlení nebylo ještě příliš vyvinuto, žijící a řídící se pouze svými pudy, neznaly pojem „úprava“, ať již šlo o jakoukoliv změnu jejich přirozeného zevnějšku. Nicméně archeologické nálezy z dalších období, ze závěru středního a z doby mladého paleolitu nás přesvědčují, že lidské populace k určité úpravě zevnějšku dospěly. Mladopaleotici ještě nedovedli svůj oděv opravdu „tvorovat“ do určité, obecně přijatelné formy. Ovšem dovedli materiál, který měli jediné k dispozici, což byla převážně kůže (peří a jiné přírodní produkty byly v těchto dobách využívány patrně sporadicky, poněvadž v rovníkových oblastech vládla spíše nahota), přizpůsobit tak, aby plnil ochrannou funkci, aby byl funkčním oděvem. Začali jej také zdobit, a to nejen pomocí šperku jako doplňku, ale i nášivkami. Výtvarné nadání jedinci opracovávající kámen či kost nebo zdobící stěny jeskyní kresbami se vyskytli i v ranějších obdobích pleistocénu, např. před 60 000 lety, v oblasti španělské Altamiry a o něco později francouzského Lascaux. Ovšem osobní výzdoba těla či oděvů byla data pozdějšího. K té se vývojem celkového odívání, potřeby zdůraznění své osoby, postavení v tlupě a v neposlední řadě i vznikajícího citu pro estetiku, musely mladopaleolitické populace teprve dopracovat. Ovšem některé paleolitické ozdoby z 30–20 000 let starých gravettienských archeologických nálezů, či z moravského pavlovienu, zahrnující i jemné solutrénské rytiny na kamenech a polodrahokamech, jsou stejně obdivuhodné jako o něco mladší, magdalenienké kresby lidí i oděvů z Lascaux (Francie).

V prvních obdobích patrně nešlo o výzdobu promyšlenou, spíše o demonstraci pýchy z úspěšného lovu a zdolání nebezpečného zvířete. Jeho tesák, dráp či kel se stal obdivovanou trofejí ozdobou, zavěšenou pomocí koženého řemínku, protaženého perforovaným otvorem, na šiji hrdinného lovce. Ženy „sběračky“ se zkrášlují květem ve

vlasech či na šiji zavěšenou vrtanou mušličkou, peckou, dřívkem i semenem. Tak posléze, během mladého paleolitu, vznikají z obdobných surovin, nacházených v přírodě, ozdoby složitější, povrchově zdobené i vrypy či rytím. Vzniká pleistocenní šperk, opracovaný pazourkem, provrtávaný, navlékaný a sestavovaný ze všech drobných zajímavých tvarů předmětů, nacházených v přírodě, zubů, klů, mušlí, semen, skořápek, plodů, drápů i pestrobarevných kamínků. Později byly přírodní tvary opracovávány, měněny a např. z kosti či mamutoviny vytvářeny tvary nové, často zdobené. Příslušníci mladopaleolitických tlup již byli schopni v průběhu např. „pavlovienu“ v ČR, ale i jiných oblastech, pokud se týká ozdob a šperků, již vlastní tvorby, ještě prohloubené v pozdějším „magdalenieniu“.

Svůj šat již promyšleně zdobili nášivkami, jak dokumentují nálezy již zmíněných kožešinových oděvů z oblasti Povolží či Oněžského jezera i z ruského Sungiru, s kostrou pokrytou množstvím navlékaných ozdob. V této době vzniká i výzdoba těla barevnými hlinkami či jizvením. Zarežáváním vlasů se postupně vyvíjí i něco jako úprava hlavy a první účesy.

ODĚV

Prvním krytím těla ještě těžko definovatelným jako šat byla v raných obdobích středního pleistocénu kůže ulovených zvířat. Tato doba byla královstvím člověka „neandrtálského typu“ a vedle něj se vyvíjejících dalších hominidů směrem k čeledi „homo sapiens sapiens“, již vlivem znalosti ohně méně otužilých, hlavně v oblastech s drsným klimatem.

Kůže používaná ke krytí těla byla patrně již vyčištěná, usušená, ale tvrdá, i když hřejivá. Dalo se na ní v jeskyních spát či se jí přikrývat. Mohla se dle své velikosti i omotat kolem beder či těla a upevnit pomocí tlapy přes rameno či pruhem kůže v pase, aby nespadla. Bylo jí také možno přehodit přes záda tlapami dopředu ve formě přehození. První primitivní formy šatu, ty vůbec nejstarší, obálková rouška či suknička, obálkový oděv a přehoz chránící záda a ramena, kožené oděvy vytvořené prvními paleolitiky cítícími již nutnost ochrany těla, byly na světě.

Byly zhotoveny ještě bez jakéhokoliv zásahu do základního materiálu. Byla to jen přehozená, zavěšená či obtoče-

ná kůže, v zimě chlupem dovnitř, přidržovaná v pase svazkem stáčených pevných travin – prvním opaskem či zaklesnutá přes rameno drápy tlapy, první formou šle. Ovšem byl to již oděv a počáteční fáze příštích oděvních prototypů v odívání lidí. Postupně tak vznikají první celkem funkční „nešité“ kožené oděvy. K jejich zhotovení je používána nejprve jednodušší, často velikostí nedostačující kůže. Později je zvětšovaná do obširnějších tvarů různým způsobem, sešňorováním perforovanými otvory či sešíváním menších kusů kůží. Tím byla dána možnost lepšího přizpůsobování materiálu na postavu tak, aby plnil svou ochrannou funkci a také základ k vytváření různých, často velmi funkčních forem „nešitých“ oděvů. Mohly být vytvářeny z obširnějšího kusu již upravené kůže bez použití nože či jehly, pouhým „kladením“ na tělo či jeho „obalováním“ nebo „zavěšováním“ materiálu na postavu a jeho upevněním na rameně či ramenou pomocí zaklesnuté zvířecí tlapy, kostěné třísky i jiným způsobem. Již v této pradávce době vzniká jeden ze způsobů odívání, a sice aranžování nešitých oděvů na postavu. Tento oděvní styl byl používán a rozvíjen v okruhu různých etnik i ve starověku a době současné, a to nejen u přírodně žijících etnik, ale i v sezonní módě.

Další vývoj hominidů, od homo sapiens k homo sapiens sapiens během období mladého paleolitu, i rozvíjející se intelekt a manuální zručnost lidí, se začíná odrážet i ve způsobu zhotovování šatu, který je již pro lidské populace, žijící v oblastech s klimatickými výkyvy, téměř nepostradatelným.

Zhotovení oděvu zajišťujícího maximální ochranu těla vyžaduje odpovídající, ne příliš tuhý materiál, ostrý nůž k jeho přirézávání, jehlu a pevné vlákno k sešití dílů kůže či možnost jejího perforování a následného sešňorování. Koncem středního a v období mladého paleolitu existují již kamenné nástroje i koželužské, kterými je možno kůži před vysušením upravit, aby nebyla tak tvrdá a zbavit srsti, aby byla použitelná i v mírnějších obdobích. Existovala kamenná šidla k perforování kůže či kosti a jiných surovin i ostřejší nože z pazourku, či obsidiánu. Těmi bylo možno již měkkější kůži bez srsti řezat na širší i jemnější řemínky, použitelné dobře k scelování kůží provlékáním perforovanými otvory – šňorováním.

Lidé žijící v mladopaleolitických lovecko-sběračských tlupách již dovedli kožený a kožešinový oděv, jak ve formě

roušky či sukničky, nebo oděv kryjící tělo upevnit na těle pomocí „šněrování“ protažením řemínku otvory v kůži. Například byly tímto způsobem v obou bocích v pase i na bedrech spojovány dva kusy kůže do formy bederní sukničky. Vynález kostěné jehly s perforovaným ouškem opět scelování kůží, jak provlékáním otvory či později pomocí navlečené dlouhé srsti nebo střívek, přímým vpichem usnadnil. Obě techniky byly patrně během pravěku úspěšně používány. Pravěký člověk tedy dokázal vymyslet způsob, jak získat poněkud větší plochu základního materiálu k zhotovení svého oděvu, a to pomocí dodnes používaných technik „šněrování“ a „sešívání“.

Takto vzniklé větší kusy koženého materiálu, bylo možno použít i jiným, efektivnějším způsobem, než jen ke kladení na tělo nebo jeho obalování. Přeložením kusu kůže a proříznutím otvoru pro hlavu vznikl další typ nešitého a v bocích otevřeného oděvu. Bylo jej možno na postavu navléknout, a tak poskytoval daleko lepší ochranu. Vznikl tak oděv „navlékaný“ – „kasulový“, dle šířky materiálu ornátového či pončovitě tvaru, sice stále ještě otevřený, ale chránil nejen tělo, ale do určité výše i paže.

Byl prvním předstupněm k výrobě oděvů již uzavřených, „oblékaných“, buď jen jednoduše „sešíváných“, nebo „celošitých“, ke kterým patřily například i známé kožešiny overaly sibiřských loveckých komunit.

K výrobě celošitých oděvů tohoto typu, byly zapotřebí již lépe upravené, poddajnější kůže. Lidé mladého paleolitu byli nuceni naučit se tento jediný tepelně izolující materiál, který měli k dispozici, upravovat, mírnit jeho tuhost a tvarovat jej, i když primitivním způsobem dle formy těla, nohou či paží, do tvaru ochranného šatu, chránícího často i hlavu (figurky z Malty na Sibiři). Dovedli i dobře využít možnosti, které jim v této době dávaly ostřejší nástroje. Overaly, které patrně patřily mladopaleolitickým příslušníkům loveckých komunit z Povolží či oblasti Oněžského jezera, sešité z kožešin tak, aby chránily celé tělo, od hlavy až k patě, s přiřítým obalem pro šlapky, nalezené ve zmrzlém stavu, to dokazují. Jsou již plnohodnotným záměrně zhotoveným oděvem, nikoliv jen kůží staženou z rozpáraného zvířete, kterou patrně pro kultovní účely jako první „liturgický“ šat, používali kmenoví šamani (jeskynní malba z Les-Trois-Frères, Francie). Určité krejčovské umění pravěkých cromagnonců potvr-

zuje i jeskynní malby z francouzského Lussacu, které mezi jiným zobrazují i ženu éry magdalenieny v zajímavém šitém, moderně působícím koženém oděvu (dle Charlese Berlitze) typu overalu.

V následném mezolitu ukončujícím období pleistocénu přechází lidstvo do doby trvající dodnes, do holocénu, kdy z nálezů, hlavně z doby pozdější, je možno vycítit již období usedlejších lidských komunit – neolit. Různé nálezy a malby svědčí i o určité snaze oděv nějakým způsobem vytvarovat již při spojování či sešívání kůží tak, aby na těle lépe seděl a chránil ho. Určité „tvarování“ šatu při sešívání bylo postupně rozvinuto do celé plejády dnes známých oděvních druhů kožených oděvů – sukniček, sukni, živůtků upevněných šlů, overalů, přehozů a k ochraně nohou používaných, různě vysokých, příšněrovaných obalů z kůže, přišitých již šitých „holenic“. Z těchto ochranných obalů nohou, později již sešitých do různě vysokých návleků, vznikne jednou, v době budoucí připnutím k opasku základ prvních forem kalhot.

Ovšem první vlašťovky se objevují i u etnik pozdního mladého paleolitu, v již zmíněných nálezech mrazem konzervovaných kalhotových overalů z kožešin, z ruských nalezišť.

Oděvy ještě paleolitické, či již z raného holocénu, lze spatřit na skalních malbách z dávné minulosti Austrálie, jako je například skalní malba „Bratři blesku“ z Delamere, která prezentuje docela zajímavý kalhotový šat.

Velmi neobvyklé jsou i malby španělských loveckých komunit, ze závěru mezolitu a počátku neolitu, na skalních stěnách španělské levanty. Objevují se na nich velmi živě znázorněné postavy mužů v moderních kratších kožených kalhotách typu kolének. Jejich způsob zhotovení bohužel není z kreseb zřejmý. Pozoruhodné jsou i postavy žen v rozšířených sukničkách s nezarovnanou délkou. Pravěcí umělci zde zanechali na skalách v oblasti Teruelu a Leridy (Cogul) i dalších nepochybně svědectví nejen o způsobu života, lovu a bojích, ale také o krejčovské šikovnosti a umění, vznikajícím již v dávném mezolitu a dále rozvíjeném během neolitu i v jiných oblastech.

Jednotlivé typy a druhy oděvů:

Typy oděvů v paleolitu

- Oděvy nešité, aranžované (kladené, obtáčené – obálkové, zavěšené)
- Oděvy nešité, navlékané (ornátové – kasulové a pončové typy)
- Oděvy sešíváné – oblékané (primitivně sešité ze zarovnaných kusů kůží)
- Oděvy celošité, částečně i tvarované – oblékané.

Druhy oděvů vyvinuté patrně již během paleolitu

- Zástěrky, roušky, sukničky, sukne, haleny, šat, overaly, nožní návleky, předformy kalhot z návleků, přehozy – pláště.

Oděvy nešité, aranžované z kusu materiálu

K těmto vůbec nejstarším typům oděvů patřily kožené oděvy „kladené či zavěšované“ na tělo různým způsobem, nebo kolem něj obtáčené – „obálkové“, ve formě roušek, sukniček, koženého šatu obalujícího tělo i pláště a přehozů různé délky, z kusu kůže, bez větších zásahů do základního materiálu pomocí nástrojů. Až o něco později byl přirozený tvar kůže upravován dle potřeby, buď přiřezáván pazourkovými noži, nebo nastavován sešněrováním, či sešitím kůží do potřebné velikosti.

Roušky – sukničky – suknice – zástěrky

Kus usušené, později primitivně upravené kůže, který si kolem beder obtáčí již člověk neandrtálský snad z pocitu chladu i určité ochrany a který již vylepšený, z kůže změkčené primitivním způsobem vydělání, ze stejných důvodů používá i člověk kromagnonský s cípy kůže, zasunutými za pas, aby kůže na těle držela, byl patrně prvním oděvem. Byl také prvním typem „roušky“. Ta se jako základ všech aranžovaných, ovíjených oděvů obálkového typu, časem prodlužovaných jak směrem dolů do formy sukničky či suknice, tak nahoru do formy obálkového šatu, dle velikosti použitého materiálu, jak kůže, tak později textilu, udržela u mnoha přírodně žijících etnik přes pravěk i starověk až dodnes.

Středopaleolitický homo sapiens se v prvních obdobích, kdy ještě neměl k dispozici celou škálu kamenných nástrojů a jeho intelekt a zručnost se teprve rozvíjely,

stejně jako populace paleolitických lovců před ním, do kůží patrně balil. Byl ovšem již o něco choulostivější. Kratinké kožešinové roušky v drsných obdobích glaciálů přestávaly stačit a oděv se s použitím větších kusů kůží prodlužoval do formy stejně v pase upravené „sukničky“ a delší sukně či mužské suknice obálkového typu z neupravené a nezarovnané kůže a posléze i směrem nahoru, do formy šatu.

V teplejších krajích stačily lidem obou pohlaví na opascích z kůže uchycené zástěrky z různých přírodních materiálů i kůže. Vyskytovaly se i typy delší, protahované mezi nohama dozadu, kde se zasunovaly za opasek. Lépe chránily pohlaví.

Šat sepnutý „zavěšený“

Tento typ ženského i mužského nešitého oděvu patří spíše k šatu kladenému. Tělo nekryje zcela. Kus kůže, v raných obdobích ještě hůře vydělané a poměrně tuhé, upevňuje snad na jednom rameni kostěná tríska, možné je ovšem spekulativně i použití zaklesnuté tlapy zvířete jako ramenní šle. Kraje kůže od sepnutí volně splývají a odhalují bok. Jednostranně otevřený šat může být poněkud uzavřen upevněním v pase opaskem z kůže či splétaných travin.

Funkčním typem kladeného, zavěšeného šatu mohou být i dvě obšírnější, na záda a přední část těla kladené kůže, upevněné obdobným způsobem na obou ramenech. V obou bocích otevřený šat je opět uzavřen upevněním v pase opaskem. Oba typy těchto nešitých oděvů, doplněné o kožešinový kladený přehoz z kusu kůže a teplé příšněrované obaly „holenic“, chránících nohy, jsou plně funkčním, i když nešitým ochranným oděvem.

Šat „obálkový“ – obtáčený

I když populace paleolitických lovců žijící v krajích s teplým klimatem starosti s oděvem neměly a jako dříve se obešly bez oděvu, tlupy hominidů žijících v oblastech často i mrazivých, zchoulostivělé teplem ohně, to neměly lehké. Lidé postupně začali používat k ochraně těla i větší kožešiny, kterými si vystlávali svá tvrdá lože v jeskyních, a stejně jako si příslušníci loveckých komunit žijící v teplejších krajích obalovali boky, pokud to bylo nutné, obalovali si kožešinou v přírodním tvaru i tělo až do podpaží,

v mrazu i chlupem dovnitř lidé z tlup žijících v oblastech s chladnějším klimatem.

Aby kůže na těle držela, bylo ji nutno upevnit v pase, k čemuž patrně posloužil pazourkem odřezaný pruh kožešiny, kterou v těchto dávných dobách raného středního paleolitu lidé neuměli zbavit srsti, a také na rameně, aby neklouzala a nerozvírala se. K tomu patrně dobře posloužila ve svém tvaru i tlapa zvířete vyčnívající z kůže, snad i s drápy, které bylo možno buď vpředu, či vzadu do vrchní části šatu zaklesnout. Takovým způsobem patrně (i když v současné době jde pouze o hypotézu), vznikl první typ oděvu, kryjící podstatnou část těla, nešitý a uzavřený „obálkový“ šat, lépe chránící tělo než šat kladený. Později v době již bronzové se objevuje tentýž typ oděvu i v textilním provedení, s ramenní šlí (severské kmeny, „nordický okruh“, mužský šat ze „stromových rakví“, střední doba bronzová, Trindhøj, Jutsko).

Pláště a přehozy „kladené“

Prvním paleolitickým přehozem, předchůdcem příštích plášťů, byla opět kožešina z většího zvířete, původně jen vysušená, později již primitivně koželužsky upravená, použitá k tepelné ochraně zad a ramen. Snad tím způsobem, že byla přehozena přes záda a tlapami přehozenými přes sebe upevněna vpředu pod krkem. Kůži bylo ovšem možno také jen prostě přehodit přes ramena či hlavu.

V období mladého paleolitu již existovaly nástroje vyrobené z tvrdého pazourku či obsidiánu, kterými bylo možno kůži lépe koželužsky upravovat a zbavovat srsti. Kůži prostou srsti bylo snadnější rozřezávat na širší či užší i velmi úzké řemínky i ji perforovat. To již nastalo ve výrobě paleolitického šatu zcela nové období. Do přírodního tvaru kožešiny jako oděvního materiálu bylo zasahováno, byla přiřezávána a scelována do větších kusů, aby ji bylo možno lépe na tělo formovat a upevňovat.

Kožešinové přehozy z již měkčí a poddajnější kůže bylo možno, např. pokud měly chránit hlavu, stáhnout kolem krku řemínkem z kůže do tvaru funkční kapucky kryjící hlavu, zatímco zbytek kůže chránil ramena a část zad.

V dalších obdobích mladého paleolitu a mezolitu lidé dovedli patrně zhotovit již dobře chránící, obšírnější kožešinové pláště a přehozy. Remeslné znalosti různých způsobů scelování, jak již bylo uvedeno, byly v této době

známé. Kůže bylo možno sešněrovat provlečením řemínků perforovanými otvory do kůží či již šitím pomocí kostěné jehly, přímým vpichem.

V teplých jižních krajích si lidé vyráběli ochranné pláště či přehozy kromě kůže i z jiných přírodních materiálů, např. z listů nebo navlékaných či splétaných travin. Pláštěnkový přehoz patrně z travin je znázorněn na ženské postavě pozdně paleolitické skalní malby „Tanečníků“ z africké Tanzanie.

Ovšem to již nastává období další, kdy vývoj ve způsobu zhotovování šatu dospěl tak daleko, že etnika žijící v některých, hlavně severských oblastech, kde šlo o prostou nutnost, dovedla vyrábět nejen funkční přehozy, ale i uzavřený šat, formovaný dle těla.

Oděvy „navlékané“ – nešité

Paleolitické lovecké tlupy měly své kultury a šamany a také oděvy kultovního typu. Z období mladého paleolitu asi z 15. tisíciletí př. n. l. je malba šamana, která se zachovala na stěně jeskyně Les-Trois-Frères ve Francii. Oděvem je celá, pouze na břiše a krku rozříznutá a vyčištěná kůže kultovního zvířete, do které se šaman pro vykonávání obřadu patrně navlékal (rekonstrukce dle Breuera).

Oděv šamanů mohl být pro některé paleolitické lovecké komunity i inspirací k poznání, že kůže na tělo navlečená poskytuje daleko lepší tepelnou ochranu než jen na něj kladená, zavěšená či kolem něj ovinutá. Ovšem kůže posvátného zvířete, halčí dokonale tělo šamana a znázorňující kult tlupy, byla nedostupná. Je možné, že takto byl inspirován lepší způsob krytí těla pomocí „navlékání“ obšírnějšího kusu kůže na postavu prořezaným otvorem pro hlavu, kterým byly kryty částečně i paže. Tento typ „navlékaného“ oděvu se mohl stát i předstupněm pro zhotovování příštích oděvů „oblékaných“.

Oděvy „navlékané“ – „kasulové“ – ornátového či ponchového typu, nešité, otevřené v bocích, šířkou materiálu chránily v určité míře i paže. Do výstřihu bylo možno vsít kápi a boky uzavřít upevněním opasku v pase. Ve spojení s přehozem a holenicemi tvořily dokonale funkční, i když nešitý ochranný oděv. Tento přechodný typ šatu, vedoucí již zcela logicky k zhotovování oděvů „sešíváných“ a „šitých“, později i poněkud tvarovaných, již „oblékaných“, sice není a ani nemůže být nálezy doložen. Stále je jen kusem

kůže či jiného materiálu, později textilu, ovšem jeho různé formy přežívají přes celý starověk, až do dnešní doby.

Oděvy „oblékané“ – sešívání a celosité

Šat zhotovený z kusu kůže, již určitým způsobem upravené pomocí nástrojů, přirezáváním, perforováním či nastavováním do potřebné formy pomocí šněrování či již sešítí tam, kde bylo třeba, je záležitostí patrně závěru středního paleolitu a další vývoj této krejčovské řemeslné činnosti pokračuje přes další etapy pravěku a starověku jak v technice zpracování oděvu, tak v neustále se rozvíjející škále druhů a typů šitých oděvů prakticky dodnes.

Sukničky – sukně

Paleolit mladý: Všechny dosud vyvinuté typy ovíjených roušek a sukniček z kůží, ovšem měkčích a tvárnějších, a pokud se týká tvaru již přirezáním poněkud upravených, zůstávají oděvem stále oblíbeným a nošeným. Vedle nich se objevují i typy sukniček zpracovaných již poněkud jiným, pokrokovějším způsobem. Existují již ostrá pazourková šídla, kterými je možno kůži úhledně perforovat, i ostré nože, které uříznou tenké řemínky z kůže, již zbavené chlupu. Tak je možno, a to jak pro muže, tak pro ženy vyrobit sukničku uzavřenou, ze dvou více či méně tvarově upravených kůží, spojených v bocích šněrováním, později sešítím. Sukničky podobného typu stále ještě nosí příslušníci etnik, žijících i dnes na úrovni doby kamenné, a způsob spojování kůží např. pomocí šněrování je patrně jednou z nejstarších technik. Také příslušníci pozdně mladopaleolitických komunit, žijící v teplých rovníkových krajích, si v pozdějších obdobích, jak je zřejmé např. z některých nejstarších afrických skalních kreseb, začínají vytvářet z přírodních surovin vedle tradičních zástěrek a roušek i uzavřené, často pracně navlékané sukničky z travin, listů, peří a jiných materiálů.

Mezolit: Malé postavíčky „čertíků“ či malých „lučištníků“ na saharských skalách již nejsou úplně nahé. Krom opasků lze pozorovat cípaté sukénky, navlékané patrně na pevnou dlouhou nadvázanou zvířecí srst, z listů či peří nebo travin. Populace holocénu se snaží již svůj šat určitým způsobem vytvářet a také zdobit. V závěru mezolitu a počátkem neolitu se již objevují pokusy o určité vytváření šatu ze sešitých kusů kůže či kožešiny do příslušné

formy kopírující tvar těla pomocí ostrého nože a jehly. Šité ženské sukně, obepínající boky, mírně rozšířené, s nezarovnanou cípatou délkou, zhotovené šikovnými ženami mezoliticko-neolitických loveckých kmenů, pohybujících se v oblasti španělské levanty, lze obdivovat na působivých skalních malbách („Bavící se ženy“, skalní galerie Cogul-Lerida, Španělsko).

Šat šitý, kryjící tělo

Paleolit mladý: Tvrdé klima glaciálů nutí paleolitiky chránit tělo již dokonaleji. Nešité, aranžované oděvy zůstávají v okruhu některých etnik stále oblíbené a dále se vyvíjí, ovšem drsné klima severu či horských oblastí nutí tam žijící lidi svůj oděv více uzavírat pomocí sešívání. Navlékané, v bocích otevřené, typy šatu se sešítím uzavírají, do loďkových výstřihů se všívají kápě, do pažních otvorů se rovně všívají jakési pažní návleky – první „rourové“ rukávy. Ochranné návleky nohou – holenice se zdelšíjí k okraji šatu i pod něj a řemínky se připevňují k opasku na těle, aby lépe chránily nohy.

V době kolem 20 000 př. n. l. koncem aurignacienu byly ženy severských mladopaleolitických, lovecko-sběračských tlup schopné již poměrně slušných krejčovských výkonů. Do šitého koženého šatu s patrně rovně prořezaným loďkovým výstřihem a rovně vsazenými rukávy do pažních otvorů, zdobeného nášivkami z cca 3000 opracovaných kostěných perel, doplněného dle umístění ozdob na kostře buď papučovou obuví s vysokou holenicí, nebo ochrannými návleky, suplujícími kalhoty připojením k opasku na těle, byl oděn muž pohřbený v ruském Sungiru. Vedle kratšího obádkového, ještě paleolitického šatu z jedné kůže, uchyceného na rameni tlapou, se v mladopaleolitickém období vyvíjí patrně i novější typ podobného šatu, v boku částečně spojený pomocí šněrování nebo sešítí do uzavřeného tvaru, s opaskem z kůže bez srsti a všitou šlů z kůže místo tlapy. Je to typ, který se objevuje později již v raně neolitickém způsobu odívání (oděv z experimentálního skanzenu na polderu Flevo v Nizozemí), v oblastech s méně mrazivým klimatem.

Overaly, ochranné obaly nohou – kalhoty

Paleolit mladý: Je téměř neuvěřitelné, že se typ tak krejčovsky pracného oděvu jako kalhoty či kalhotový šat obje-

vuje v době tak pradávne, někdy před 20 000 roky. Ovšem severské zimy byly kruté a lidské populace žijící na těchto územích byly nuceny vynaložit všechno um, aby se před mrazivým klimatem chránily. Že to již v období mladého paleolitu dovedly, o tom svědčí zajímavé nálezy. Malé lidské plastiky z mamutoviny, oděné do dlouhého, dle vrypů patrně koženého, overalového oděvu s kapucí, kryjícího celé tělo, již signalizují pokusy o zformování oděvu dle tvaru postavy. Byly objeveny na ruském pravěkém nalezišti Malta na Sibíři. Nálezy pravěkých kožešinových oděvů sibiřských lovců, vesměs overalového typu, nejsou ojedinělé. Kryjí podobně jako zvířecí kůže celé tělo, v některých případech je zdobí i bižuterie z kostěných nášivek. Do oděvu je všítá kapuce, šlapky kryjí bačkory spojené s overalem. Podobný, 20 000 let starý mužský šat byl nalezen ve zmrzlém stavu v mužském pohřbu ze severního Povolží. Vidíme jej i na skulptuře, patrně mylně považované za Venuši. Ve svém prokazatelně kalhotovém šatu spojeném s obuví připomíná spíše lovce (Avdějevo – Ukrajina). Další zmrzlé a zdobené kožešinové oděvy s všitými ochrannými obaly nohou a šlapek (pokud se týká historie oděvu, tedy jde o vůbec první pokusy o neumělé tvary kalhot), byly nalezeny v ruské Karelii, na ostrově Oleň v Oněžském jezeře. Tento lovecký kožešinový šat zdobený nášivkami z vrтанých kostěných perel byl rekonstruován.

Severské mladopaleolitické lovecké populace byly nuceny chránit své tělo odpovídajícím způsobem. Overalové typy kožených oděvů chránily tělo dokonale. Jeho určitou nevýhodou byla jeho tíha i obtížné oblékání a svlékání či vykonávání potřeby. Přesto kožešinové overaly zůstaly u sibiřských etnik v oblíbě velmi dlouho. Nosí je i sibiřští lovci a rybáři doby bronzové, Thulové. Ti postupně až do doby římské osídlují arktické oblasti Kamčatky, Aljašky a Grónska. Tam také byl nalezen kus upravené kůže s výšivkou mužských postav v tomto oděvu. Ovšem i v severských poměrech, vedle těžkých a poněkud nemotorných overalových oděvů, byl více a více používán šitý šat různé délky, upevněný v pase opaskem. Byl doplněn přehozem a ochrannými holenicemi různé výšky na nohou, suplujícími stříhově těžké a pro tyto lidi nesnadno zhotovitelné kalhoty.

Overalové typy oděvů se v období mladého paleolitu nevyskytovaly pouze v severských oblastech. Kožený overalový oděv nosila i žena, zpodobněná na jeskynní malbě

ve francouzském Lussacu. Poněkud extravagantní overaly jsou prezentovány i na monumentálních skalních malbách „Lightning brothers“ – „Bratři blesku“ z Delamere v severní Austrálii a z australského El Sherana. Zajímavý, bezrukávový overal v tříčtvrteční délce, v kroku otevřený, je zobrazen na pozdně mladopaleolitické či již mezolitické skalní malbě „Tanečníci“ z africké Tanzanie.

Mezolit: Druhy a typy kalhotových oděvů, vyvinuté v období předešlém, zůstávají v lepším technickém provedení i lépe zpracovaném materiálu – již měkčí a poddajnější kůži – stále v oblibě. Na skalách jsou znázorněny schematickými kresbami, ze kterých nelze bohužel vypožorovat způsob zhotovování těchto oděvů z okruhu různých etnik.

Nový oděvní druh pozdního mezolitu, doložený na skalních malbách, se objevuje kupodivu ani ne v severských oblastech, ale v jihovýchodním španělském přímoří. Jsou to kožené přiléhavé krátké kalhoty typu „kolenek“ dokumentované na kresbách skalních galerií v oblasti španělského Teruelu, na postavách „Běžících lovců či bojovníků“ (východošpanělské mezoliticko-neolitické lovecké komunity). Kalhoty na malbě mají délku kolem kolen, jsou mírně rozšířené a dole s nezarovnanou délkou, danou tvarem kůže.

ÚČES, DOPLŇKY, OBUV

Účes

V průběhu starších fází paleolitického období se první hominidé, podobně jako jejich zvířecí součastníci, starali především o svou obživu, a nikoliv o svůj vzhled. Až v období pazourkových nožů si snad i příslušníci čeledi homo sapiens – lidé neandrtálští, své vlasy, muži i vous, které jim patrně svou délkou při lovu překážely, zařezávali do kratší formy, která však byla pouze účelová. Ovšem nálezy potvrzují, že v období středního paleolitu již něco jako účes existuje.

Období mladého paleolitu je v tomto směru bohatší i na nálezy, kterých je dokonce více než oděvních. Kamené idoly, vesměs nahé, přece jen hlavu s náznakem účesu většinou mají. Typ mladopaleolitických účesů je znázorněn hlavně na ženských soškách a je v různých oblastech poměrně odlišný. Je vytvořený jak z vlasů dlouhých,

tak polodlouhých i zcela krátkých, z dnešního hlediska ve formě zcela moderní. Ale to zobrazují nejlépe umělecká díla paleolitiků stará 200 000 až 300 000 let.

Střední paleolit: K nejstarším nálezům patří kamenná antropomorfní hlava, upravená pračlověkem do ženské podoby, v zadní části s náznakem účesu z vlasů sčesaných z čela, polodlouhých a volně splývajících na šíji. Její stáří se odhaduje na 250–300 000 let.

I další přírodní, jen nepatrně upravený kamenný antropomorfní nále – „Dívka s čelenkou“, které vytvořil paleolitický umělec bohatý, uzlový účes z bulžňáku protkaného žilou bílého křemence, signalizuje patrně snahu o něco, co se dá již nazvat pokusem o první formy ženských pravěkých účesů (Praha – Letná, ČR, stáří cca 300 000 let).

Mladý paleolit: Vzhledem k tomu, že se v tomto období jedná převážně o matronymně orientované komunity, jsou nacházené sošky či idoly převážně ženské, a lze tedy posuzovat většinou ženské účesy. Zásah pazourkem je zřejmý téměř na všech typech účesů. Jejich rozmanitost je i v této pradávce době značná. Vlasy rozčesané od středověké pěšinky přes uši a vzadu volně spadající v mírně zvlněné formě na šíji lze vidět na ženské figurce z mamutoviny z Malty na Sibiři.

Kratší helmovitě zařezané, hladké vlasy spadající do čela a přes uši do půli šíje, ve zcela moderním tvaru, je možno pozorovat na ženských figurkách ze slonoviny či mamutoviny, z donského naleziště Kostěnki. Obdobný helmovitý účes kopírující tvar hlavy, z krátce zařezaných kadeřavých vlasů, je naznačen jak na odlomené hlavičce ženského idolu z mamutoviny z Malty na Sibiři, tak na hlavě známé rakouské, aurignacienské, 22 000 let staré „Venuše z Willendorfu“. Repliku tohoto typu velmi moderního a současného účesu vytvořila akademická sochařka Ludmila Cvengrošová pro publikaci V. Furmánka a K. Piety. Velmi krásný účes z polodlouhých vlasů, téměř egyptského typu, je demonstrován na plastice 4 cm vysoké dívčí hlavičky z mamutoviny, z mladopaleolitického jeskynního naleziště ve francouzské obci Brassempouy a podobný účes má i žena na reliéfu nalezeném také ve Francii v Dordogne. Zajímavý 22 000 let starý účes z období moravského pavlovienu je znázorněn na slonovinové hlavičce ženy z Dolních Věstonic, která své dlouhé vlasy nosila vyčesané do slušivého, moderně působícího temenního uzlu.

Mezolit: Nálezy z tohoto období jsou jen sporadické. Patří k nim převážně skalní malby a rytiny z různých oblastí tehdejšího světa. Na nejstarších afrických skalních malbách, jako jsou např. „čertíci“, vidíme účesy kopírující tvar hlavy, doplněné různými ozdobami, působícími v schematickém pojetí kresby jako růžky. Jiné kresby znázorňují účesy poněkud obširnější, kadeřavé. Postavy, hlavně ženské, ryté do skalních stěn italského Monte Pellegrina u Palerma, mají své bohaté vlasy sčesané z čela přes uši a dozadu, do účesu zařezaného pazourkovým nožem ve výši ramen. Polodlouhé jednoduché účesy vidíme i na postavách „Tančících žen v sukničích“ z pozdně mezolitické skalní kresby ze španělského Cogul-Lerida.

Pokrývky hlavy

Paleolit: Ochrana hlavy před nepohodou či v mrazech byla patrně u etnik žijících v arktických oblastech naprosto nutná. Je to zřejmé např. z některých sibiřských nálezů. Kus kůže hozený přes hlavu v nejstarších obdobích, později stažený kolem krku řemínkem do formy přiléhavé, tepelně izolující kapucky, zatímco zbytek kůže chránil ramena i část zad, byl snad první funkční ochranou hlavy. Jak je doloženo nálezy zmrzlých loveckých oděvů z ruských nalezišť či figurkami z mamutoviny v oděvech s kapucí z Malty na Sibiři, v průběhu mladopaleolitického aurignacienu, kolem 25–20 000 let př. n. l. byl již kus kůže do tvaru kapuce přičepován a sešitím formován. Zajímavá, snad kultovní pokrývka hlavy, blížící se svým tvarem mitře, kryje hlavu známé sošky „Venuše ze Savignana“ z Itálie.

Mezolit: V severovýchodních oblastech patrně vysoce funkční typ kapuce přetrvával i v závěru starší doby kamenné. Objevy nejstarších maleb na stěnách afrických skal na jihu i severu kontinentu napovídají, že i příslušníci afrických mezolitických komunit si chránili hlavu před pálicími slunečními paprsky různými formami pokrývek hlavy. Jsou znázorněny např. na tasilských skalách z období výtvarného stylu tzv. kulatých hlav („Plavec“, Tin-Tazariif a další).

Obuv

Paleolitikové a patrně i příslušníci mezolitických kmenových komunit byli lidé ještě značně otužilí a až na lid žijící v severovýchodních oblastech snad ani obuv nepotřebovali a také ji nezhotovovali.

O ochraně chodidla před sněhem a mrazem doklady jsou, a to z oblastí osídlených severskými lovecko-sběračskými kmeny. Zmrzlé kožešinové oděvy pravěkých lovců kalhotového typu z ruských nalezišť kryly tělo celé včetně chodidla.

Lze tedy předpokládat, že první typ kožené obuvi, což byl kus kůže, obrácený patrně srstí dovnitř, obalující formou jakési „papuče“ chodidla, utažený kusem svázaného řemínku kolem kotníku, byl již snad delší dobu známý, a to nejen na Sibiři, ale patrně i v chladných oblastech Asie a Evropy. V těchto krajích byl asi jedinou ochrannou obuví, celkem funkční a snadno zhotovitelnou. Tento typ papuče, stažené řemínkem pod či nad kotníkem, byl patrně předchůdcem příštích starověkých evropských krcbů.

Holenice

Byla-li již v závěru starší doby kamenné a v období mezolitu známá tato jediná ochrana nohou nekrytých šatem od kolen dolů ke kotníku, není známo. Lze se jen domnívat, že tak jednoduchá ochrana holení, pomocí obalení kusem kůže, připevněným k noze omotaným řemínkem z kůže zbarvené již srstí či šňůrou stáčenou z travin, lidem v chladnějších i arktických oblastech, schopným zhotovit si z kůže ochranný oblek, již známa byla.

Později byly pravděpodobně nohy nejen přísněrovanou kůží obalovány, ale již sešité holenice na nohy ve formě „návléků“ navlékány a opět upevňovány přísněrováním.

Holenice mohly být již přímo spojeny s bačkorovou obuví do formy obuvi vyšší až vysoké, nebo do ní zasunovány. Holenice měly patrně různou výšku, řídící se délkou oděvu, tak aby nohy byly v chladných obdobích chráněny. Chránily buď jen holenní partii, nebo kryly i koleno. Sešívání návléků mohly hlavně, pokud se týká mužů, krytí nohy nejen po délku oděvu, ale i výše. Aby nespadly a nebylo nutno je upevňovat šněrováním, mohl si je muž upevnit řemínky či pruhy kůže na opasek pod oděvem. Vznikla tak patrně první funkční předforma kalhot.

Opasky prosté a zástěrkové

Opasek byl jedním z nejdůležitějších doplňků, a to již od dob prvních hominidů, kteří přestali chodit zcela nahí jako jejich zvířecí současníci a naučili se používat kámen (pa-

zourek – obsidián) k výrobě prvních forem nožů a násadců na zbraně. Lov pomocí zbraní umožnil i větší přísun potřebných kůží a také větší možnost uplatnění tohoto pevného a hřejivého materiálu jako ochrany nejzranitelnějších tělesných partií proti úrazu a zimě. Lidé se začali chránit něčím na způsob oděvu. Jelikož v této pravěké době prakticky nic jiného k upevnění kůže na tělo než tlapa s drápem místo šle upevňující šat na rameně neexistovalo, snad jen tříška kosti místo jehlice, byl pazourkem uřezaný pruh kůže s nízkou srstí, kterou v této době paleolitici ještě nedovedli odstranit, či stáčený pruh pevných travin jedinou možností, jak přidržit kůži obalující bedra či tělo na postavě tak, aby nespadla. Již ve velmi dávných obdobích pravěku tak vznikly první opasky.

V období mladého paleolitu i následného mezolitu se opasky v různé šířce řezaly již z lépe vyčištěných kůží zbarvených srstí. Splétaly se i z pevných travin, hlavně v jižnějších oblastech, kde byly často jediným šatem, vpředu s připevněnou „zástěrkou“ z kusu nízkosrsté kůže, chránící pohlaví. Opravdu zajímavé byly opasky se zástěrkami z navlékaných škeblí na dětských kostrách z Grimaldi či opasky mezolitických, křováckých hudebníků (skalní malby z rok-le Tsisalo, Afrika).

OZDOBY – ŠPERKY

Při svých hlavních životních starostech, které první hominidé sdíleli se svým bezprostředním okolím paleolitické fauny, týkajících se hlavně zabezpečení potravy a přežití, často v těžkých klimatických podmínkách, což vyžadovalo spíše ochranu těla, příliš o výzdobu těla a oděvu nedbali. Na výrobu ozdob času nezbyvalo. Stačilo použít hotovou věc nalezenou v přírodě, např. květ či peří ptáka k ozdobě hlavy, nebo se pochlubit zavěšeným drápem, rohem či jinou trofejí ze zabitého zvířete.

Až v raných obdobích mladého paleolitu, kdy čeled homo sapiens – neandrtálská, postupně zanikala a rozvíjela se čeled homo sapiens sapiens, nastává ta velká změna, kdy člověk jeskynní začíná již v poměrně značné míře používat svou přirozenou inteligenci, usnadňuje si život vymýšlením nových pomůcek a zbraní a začíná je z ostrého a tvrdého pazourku, někde i obsidiánu tvarovat. Postupně se rozvíjí i touha něco uchovat či vytvořit.

V daleko větší míře než dříve se v prehistorických jeskynních obydlích objevuje výzdoba stěn, často jen ma-jetnickým značkováním obtiskem ruky, později kresbou roztaženými prsty ruky, začerněnými sazemi nebo zbarvenými jiným přírodním barvivem, „klikatkami“.

Abstraktní motivy „klikatek“ se později začínají měnit v jednoduché kresby, více se přibližující realitě (Levanzo-Trapani, Itálie) a posléze v dodnes obdivované paleolitické skalní malby. A to již lze hovořit o vzniku pravěkého umění a uvědomělé tvorby, která se odráží nejen v dekoraci skalních stěn malbami a rytinami, ale i ve vytváření uměleckých předmětů z kamene i kosti, skulptur, reliéfů či kultovních idolů. Pochopitelně také ozdob a šperků, nejprve jen sestavovaných do určitých celků a tvarů z předmětů nalezených v přírodě, později i z předmětů, jejichž tvar byl opracováním poněkud změněn a přizpůsoben formě uvažované ozdoby.

Ještě o něco později se setkáváme již s ozdobami vymyšlenými a vytvořenými vyřezáním, např. z kosti nebo opracovanými do určitých potřebných tvarů, např. tzv. kamených či kostěných perel. Byly perforovány kamennými šidly a tak připraveny pro další uplatnění např. jako závěsu či náhrdelníku, často i v kombinaci s předměty přírodních tvarů, např. zubů, drápů či mušlí. Vzniká velice rozmanitý paleolitický šperk z kamenů, přírodních artefaktů a kostěných, často rytím povrchově zdobených perel z mamutoviny či slonoviny, různých pravidelných i nepravidelných či válcovitých tvarů.

Svou tradici od tohoto období budou mít i ozdoby kultovní. Časem se u některých pleistocenních lidských tlup stalo zvíře, které je často ohrožovalo a jehož vlastností či síly si vážili, ale také se jí báli, určitým kultovním symbolem moci, téměř božstvem. Jeho kůže na těle kmenového šamana či členka z jeho rohů nebo ozdoby z jeho zubů a drápů se staly předměty kultovními, které měl právo nosit pouze služebník tohoto božstva.

Během značně dlouhého období mladého a pozdního paleolitu i následného mezolitu se právě v umění, nejen ve změnách stylu života, odráží duševní vývoj druhu homo sapiens sapiens. Umělecké předměty i nástroje a zbraně, nacházené na mnoha mladopaleolitických nalezištích celého světa, to ve větší promyšlenosti tvaru, výzdoby i celkovém estetickém vzhledu nalázaných předmětů dokládají.

Od snad až 40 000 let starých skalních kreseb v Austrálii, přes 30 000 let starou výzdobu jeskyně ve španělské Altamire a o něco mladší kresby v jeskyni francouzského Lascaux či prastarých nálezů z afrických ergů Ténére a Admer k půvabné magdalenienké dívčí hlavičce z mamutoviny z Brassempouy ve Francii urazily populace pleistocenních lovců obrovský kus cesty. O tom svědčí i umělecké předměty a ozdoby z období aurignacienu z Malty na Sibiři či kostěné perly ze Sungiru nebo pozdější gravettienské nálezy ozdob. Velmi cenné nálezy moravského pavlovienu z období 26–20 000 let př. n. l. pocházejí z Pavlova, Dolních Věstonic a Předmostí nebo jeskyně Čertova pec u Radošína v ČR.

Nálezy ozdob z mladšího magdalenienku z období 15–10 000 př. n. l. vydala jeskyně Pekárna v ČR či francouzská naleziště Pair-non-Pair a také Saint-Germain-la-Rivière u Libourna i další v jiných oblastech, např. ve Středomoří.

Nejčastěji nacházenými paleolitickými šperky a ozdobami jsou přívěsky ze závěsů, náhrdelníky, náramky, čelenky a ozdoby hlavy i nášivky pro výzdobu oděvů. V období mezolitu pak i nánožní a nápažní ozdoby. Byly nalezeny i drobné kostěné kroužky.

Závěsy

Jsou poměrně častou součástí paleolitických nálezů z nejstarších pohřbů. Patří k nejjednodušším, poměrně snadno zhotovitelným ozdobám z kamene či kosti a rohů běžně lovených zvířat i z mamutoviny a slonoviny, mušlí či škeblí (Meziříč, oblast Desny, Rusko).

Z ruských aurignacienských nalezišť pochází zdobené, provrtávané ploché perly. Stejně zdobené zoomorfní perly tvaru „koníků“ byly nalezeny v Sungiru a závěsová plastika „labutě“ pochází z Malty na Sibiři.

Zajímavé jsou i nálezy z ČR, např. přívěs splepený ze dvou zubů řezem proti sobě v tvaru půlměsíce z Předmostí na Moravě či perforovaný kostěný přívěs ve tvaru sovy z období pavlovienu (Pavlov na Moravě, ČR). Perforovaný břidlicový závěs nepravidelně oblého tvaru „ploché perly“, opět z období staršího pavlovienu, byl nalezen v Předmostí

na Moravě, stejně jako již velice precizně opracovaný a rytím povrchově zdobený závěs z mamutoviny ve tvaru oválné perly s perforovaným ouškem, opět z pavlovienu. Ten by vhodně dekoroval i moderní oděv, přestože patří dobou vzniku do 26.–20. tisíciletí.

Z pozdějšího magdalenienku kolem 15–10 000 let př. n. l. jsou závěsy velmi podobné, např. „plochá parohová perla“ a perla tvaru „žabky“, obě středem perforované, z jeskyně Pekárna na Moravě. Zajímavý je již velmi pěkně a precizně opracovaný „prstencový závěsek“ z naleziště Pair-non-Pair z Francie a další.

Náhrdelníky

Patří vedle závěsů k nejoblíbenějším pravěkým šperkům. Rozsah i typ použitých materiálů je prakticky stejný jako v případě závěsů. Kromě nich se objevují různým způsobem navlékané třetihorní ulity i jiné vhodné předměty. Muž z pohřbu v Barma Grande měl náhrdelník z jeleních zubů, obratlu pstruha a mušlí. Často se objevují náhrdelníky sestavené z artefaktů přírodních, kombinované s uměle tvarovanými kamennými či kostěnými perlami. Ozdoby z navlékaných, kostěných „perel“, v počtu 3000, zdobily šat muže z náčelnického gravettienského pohřbu v Sungiru (Rusko). Z období gravettienu, či českého pavlovienu jsou náhrdelníky ze zubů různé velikosti, kombinovaných vrtanými perlami (Předmostí na Moravě). V Dolních Věstonicích byl nalezen i náhrdelník ze zubů polární lišky či náhrdelníky z mušlí i ulit třetihorních živočichů a jiné. Náhrdelník z ulit vydala i jeskyně Čertova pec (Radošín). Z Pavlova na Moravě je náhrdelník z válcových prstenců vyřezaných z mamutoviny. Zajímavý asymetrický náhrdelník ze zubů a provrtaných plochých kamínků z období magdalenienku vydala jeskyně Pekárna na Moravě.

Náramky

Byly vysekávány i z kamene. Jedny z nejstarších, bohužel v torzech, jsou nacházeny na Sahaře (ergy Ténére a Admer). Existovaly i náramky zpracované výřezem z kostěné destičky (kostěný náramek Malta na Sibiři).

Náramek ve tvaru širší klipsy, zdobený rytým meandrem, byl nalezen v Medzini (černigovská oblast). Byl zhotoven z tenkého plátku kosti.

Čelenky a ozdoby hlavy

Nálezů je velmi málo. Něco napovědět o jejich tvaru by mohl úlomek ploché, vrypy zdobené čelenky z kostěného plátu mamutoviny, v koncích zdobené a perforované. Otvorem byla patrně protažena a upevněna z každé strany kožená, vzadu vázaná šňůrka, upevňující ozdobu na čele či ve vlasech. Stačilo provléct i jednu dlouhou šňůrku kůže. Také mezolitické skalní kresby v Africe znázorňují ozdoby hlavy, často s použitím travin, peří či růžků („Čertící“, Tasíli, „Lučištník“, Žabbaren).

Nožní a nápažní ozdoby

Známé jsou pouze z výzdoby mužů a žen, znázorněných na mezolitických, saharských (Tasíli) či východošpanělských, vesměs jen náznakových skalních kresbách (Teruel).

Proužky patrně kůže s dlouhou srstí vlají z paží afrických lovců („Lučištník“, Žabbaren) či na nohou „Běžících mužů“ (Valtorta, Fezzan) i na obdobném výjevu „Běžících bojovníků“ ze španělského Teruelu.

Drobné ozdoby

K drobným ozdobám paleolitu patří beze sporu jemné kroužky ze slonoviny, nalézané v Pavlově na Moravě. Jsou z období pavlovienu, tedy staré přes 20 000 let a jejich použití neznáme. Mohly se používat jako vlasové ozdoby k provlékání pramínků vlasů či jako prstýnky nebo nášivky k ozdobě šatu.

Drobnými ozdobami byly i opracované „perly“ různých tvarů z kosti, většinou z mamutoviny, použité jako nášivky. Byly doložené nálezy z ruských severských paleolitických nalezišť. Tímto způsobem byl zdoben např. zmrzlý kožešinový lovecký šat, starý přes 20 000 let. Perly byly zhotoveny z kosti i mamutoviny, stejně jako dalších cca 3000 perel z honosné výzdoby zetlelého oděvu ze sun-girského mužského pohřbu.

KRESEBNÉ ZNÁZORNĚNÍ MOŽNÉHO VÝVOJE ODÍVÁNÍ

PALEOLIT STARŠÍ A STŘEDNÍ (s. 28–34)

Spekulativní kresebné znázornění možného vývoje způsobu odívání a postupného vytváření různých druhů ochranných oděvů z hotových přírodních materiálů, převážně kůže, z nichž některé typy přetrvaly a dále se vyvíjely během starověku i v dalších obdobích.

Vývoj jejich tvarů vychází jak z potřeby ochrany stále větších částí těla, hlavně v klimaticky drsnějších oblastech, tak ze zlepšující se úrovně potřebných nástrojů i řemeslné zručnosti pravěkých lidí, postupně nucených k úpravě základního materiálu – kůže, jak koželužsky, tak jeho scelováním do větší plochy pomocí šňěrování i sešívání přímým vpichem kostěných jehel.

Tabulky kreseb znázorňují možný vývoj způsobu odívání, od zhotovování jednoduchých, „aranžovaných“, otevřených, na tělo kladených, zavěšovaných či kolem něj

obtáčených „nešitých“ oděvů k nešitým oděvům na postavu průřezem přes hlavu „navlékaným“ a posléze sešitím uzavíraným až k oděvům šitým „oblékaným“, chránícím podstatnou část těla.

Tento konečný tvar funkčního pravěkého ochranného oděvu byl prakticky sestaven ze separátních, paleolitiky již běžně používaných oděvů. Byl to rovný pouzdrový, v boku sešitý uzavřený šat, kryjící trup, „navlékaný“ na postavu rovným průřezem výstřihu, dále přehoz z kusu kůže, různé typy ochranných návleků, kápě a papučová obuv. Zimní verze tohoto šatu v délce kolem kolen tedy měla posléze do výstřihu všitou kápi a do otvoru pro paže rovně vsívané rourovité pažní návleky, tvořící rukávy. Nohy chránila papučová obuv, doplněná o nešité přišněrované kožené holenice nebo sešité návleky, ve výšce nejméně po délku šatu.

Návleky různé délky a šířky byly paleolitikům známé. Přešněrované šňůrou z pevných travin tvořily v různé výšce velmi účinnou ochranu nohou a staly se všitím do oděvu buď rukávy, nebo nohavicemi a také základem pro zhotovování např. overalů sibiřských loveckých komunit.

Přípevněním nešněrovaných vysokých návleků často s všitou koženou papučí, různým způsobem k opasku a doplněným o koženou zástěrku, byl z návleků vytvořen základ příštích funkčních kalhot.

Návleky s ochrannou zástěrkou, přípevněné k opasku na těle, se v kombinaci s přehozem a svrchním šatem staly již poměrně dobře chránícím oděvem loveckých komunit paleolitiků v drsnějších oblastech.

MLADÝ PALEOLIT A MEZOLIT (s. 35–41)

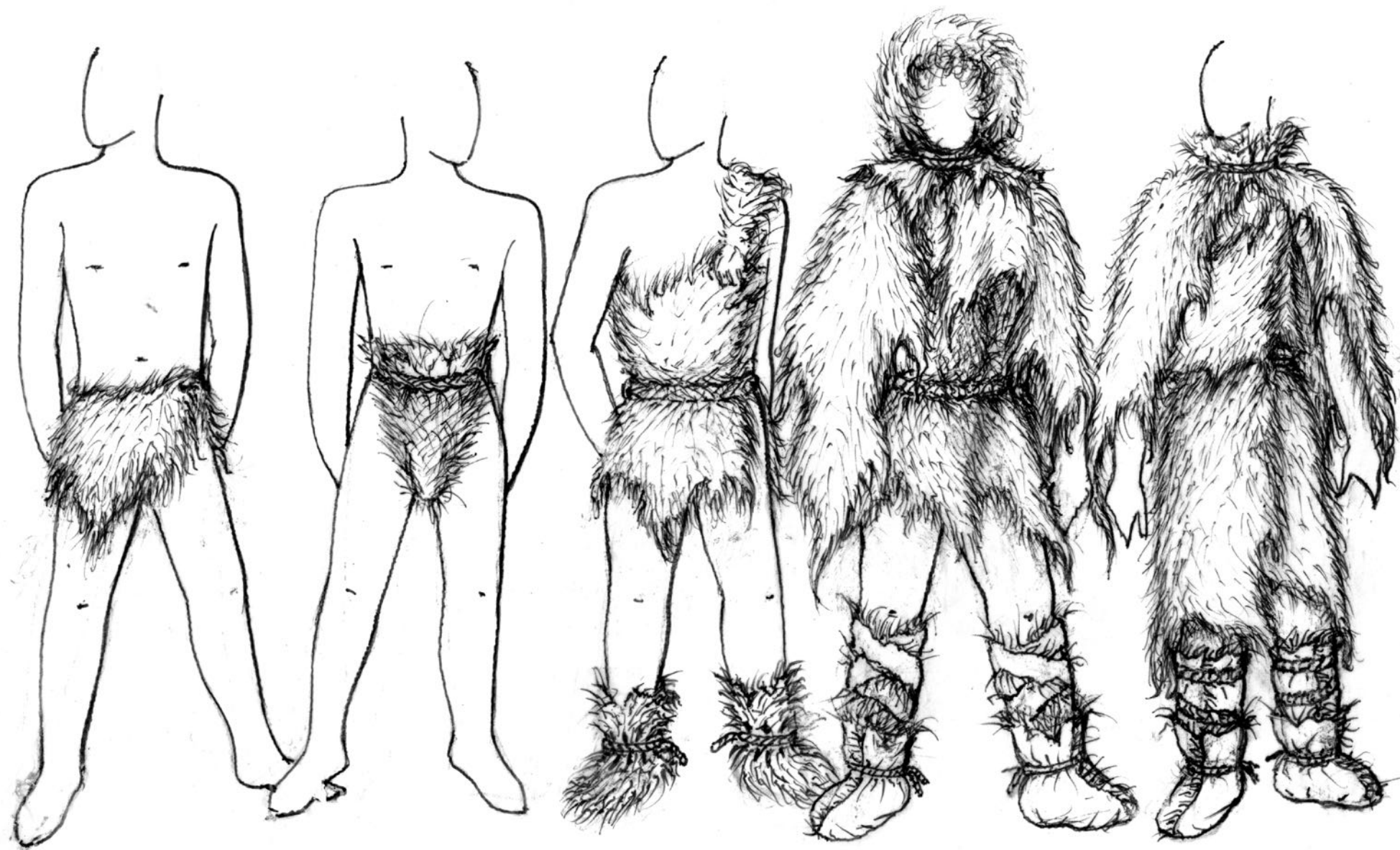
Kresby v této a dalších částech celé práce jsou vytvořeny pouze dle autentických archeologických nálezů.

Kresebné znázornění pravěkých oděvů dle autentických archeologických nálezů, jak odvozených z výzdoby koster mladopaleolitických pohřbů či reálných, nalezených ve zmrzlém stavu, tak z pravěkých maleb zdobících skály a jeskyně nebo oděvů naznačených na mladopaleolitických plastikách.

Středopaleolitické typy oděvů z neupravených kůží kladených na tělo. 350–250 tis. př. n. l.

OCHRANA TĚLA „KLADENÍM“ KŮŽÍ NA POSTAVU / Možné první typy ochranných oděvů, chránících pohlaví a posléze tělo, hlavu a šlapky nohou již „balením“. Vznik prvních oděvních, dlouhodobě perspektivních druhů, zástěrek, přehozů, obalů šlapek, v méně chladných oblastech.

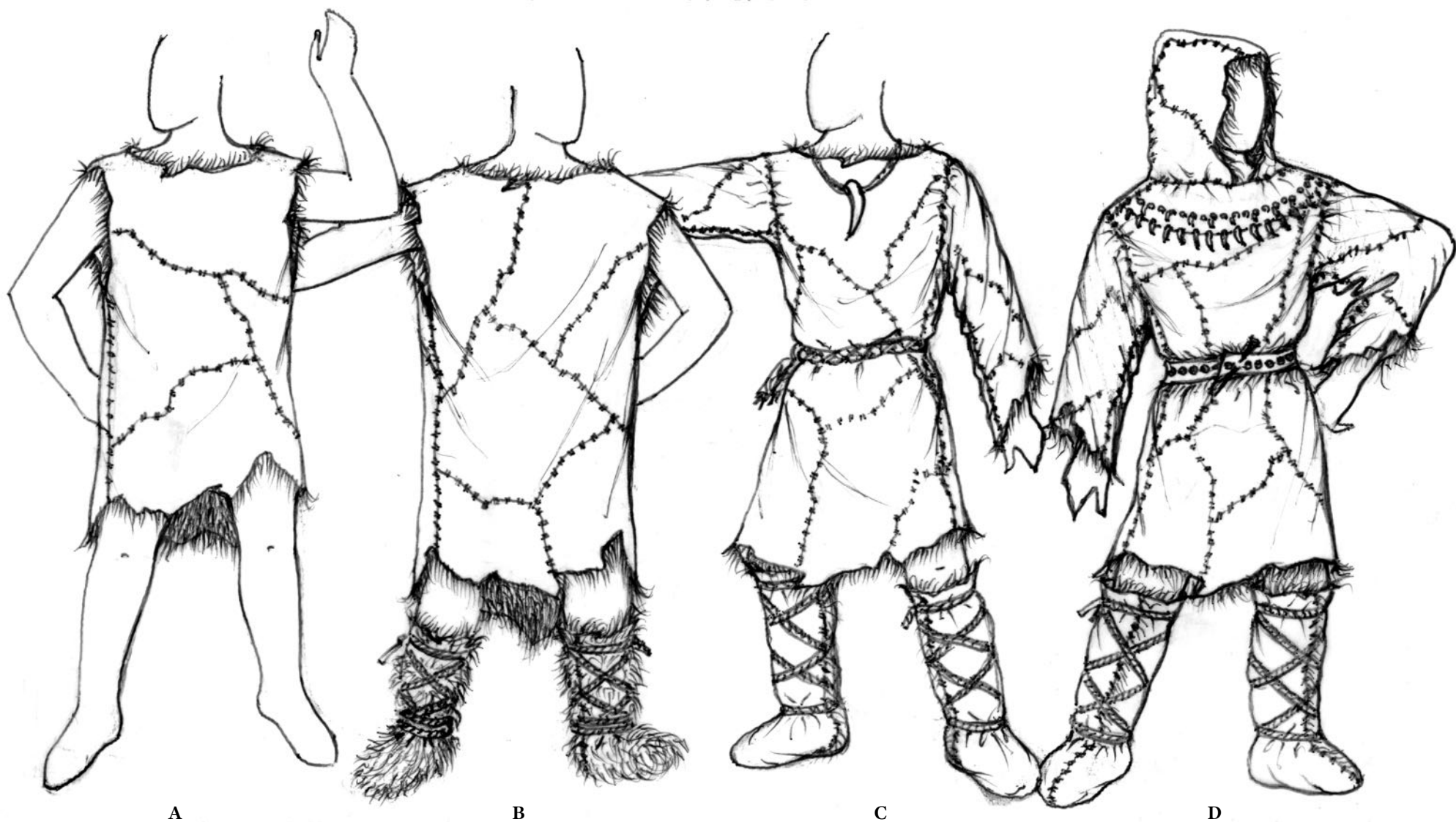
Středo- a raně mladopaleolitické typy oděvů z neupravených kůží, obalujících postavu. 250–40 tis. př. n. l. Možné typy.

OCHRANA TĚLA „OBTÁČENÍM“ A „OBALOVÁNÍM“ POSTAVY KŮŽÍ / Možné typy oděvů vzniklé „balením“ těla i končetin do kůží upevněných na postavě šňůrami z pevných travin i třískou z kosti. Vznik dlouhodobě perspektivních, kožených, později textilních „obtáčených“ oděvů „obálkových“, nešitých – roušek, sukniček, suknic, sukni, šatů, i doplňků – kapucí, ovinek, holenic, obalů šlapek – první obuvi, v teplejších i chladných oblastech.

Možný přechod od obalování těla k „oblékání“. Oděvy otevřené, „navlékané“ přes hlavu, ze sešitých kůží. Mladý paleolit.

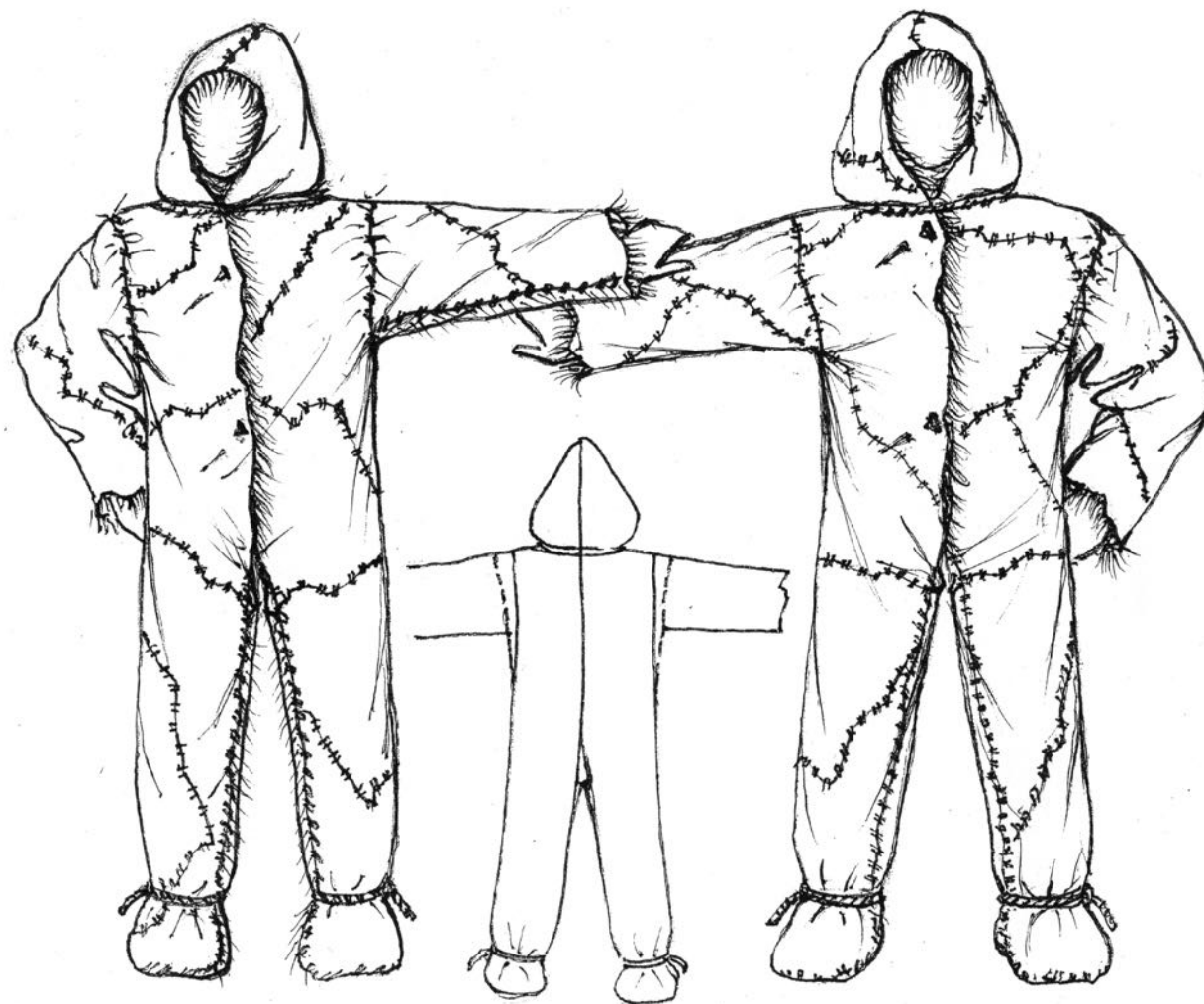
OCHRANA TĚLA ODĚVY OTEVŘENÝMI – „NAVLÉKANÝMI“ / A) Kratší, oblékaný ochranný oděv s prořezaným výstřihem kasulového typu, doplněný obálkovou sukničkou, holenicemi a papučemi. B) Delší kasulový otevřený šat, holenice, papučová obuv z kůže. Nekryté paže, nezarovnané délky. C) Kasulový kožený šat přepásaný opaskem splétaným z travin a pláští. Vysoké holenice sešité, kladený přehoz. D) Kasulový šat s všítou kápí do prořezaného výstřihu, částečně již chránící paže. Možný tvar kalhot, sešitých z návleků, nadšitých v bocích k pasu, spojených vzadu i vpředu s volnou rouškou. Rozkrok nekryt.

Možný vývoj oděvů „oblékaných, sešívaných z kůží s použitím návleků“ všitých do pažních otvorů a kápě všité do širokého, prořezávaného výstříhu.

ODĚVY UZAVŘENÉ – „OBLÉKANÉ“ / A) Boční sešití oděvu kasulového, „navlékaného“, nešitého do podoby oděvu sešívaného, uzavřeného, „oblékaného“. B) Bezrukávový, sešívaný, „oblékaný“, kožený šat s prodlouženou náramenicí, kryjící ramenní kloub. C) Všití „návleků“ na paže, v podobě nepadnoucích rukávů, rovně do pažního otvoru bezrukávového šatu. D) Všití „návleků“ do pažního otvoru oděvu s prodlouženou náramenicí. Rukáv je pohodlnější. Obliba nášivek z kostěných ozdob, krytí hlavy.

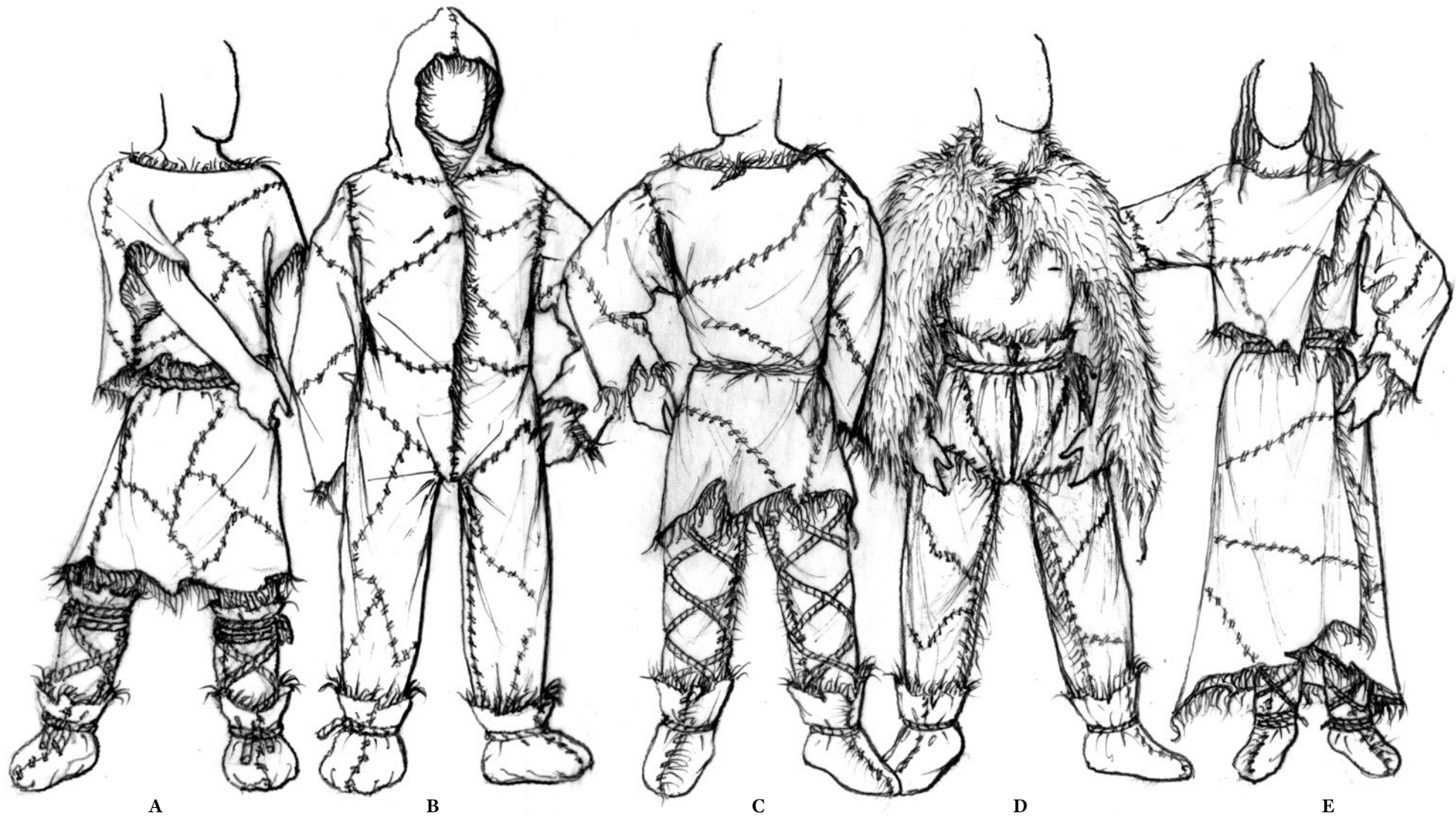

**Malba šamana paleolitické komunity,
navlečeného do kůže kultovního zvířete.
Les-Trois-Frères. (Dle H. Breuille.)**

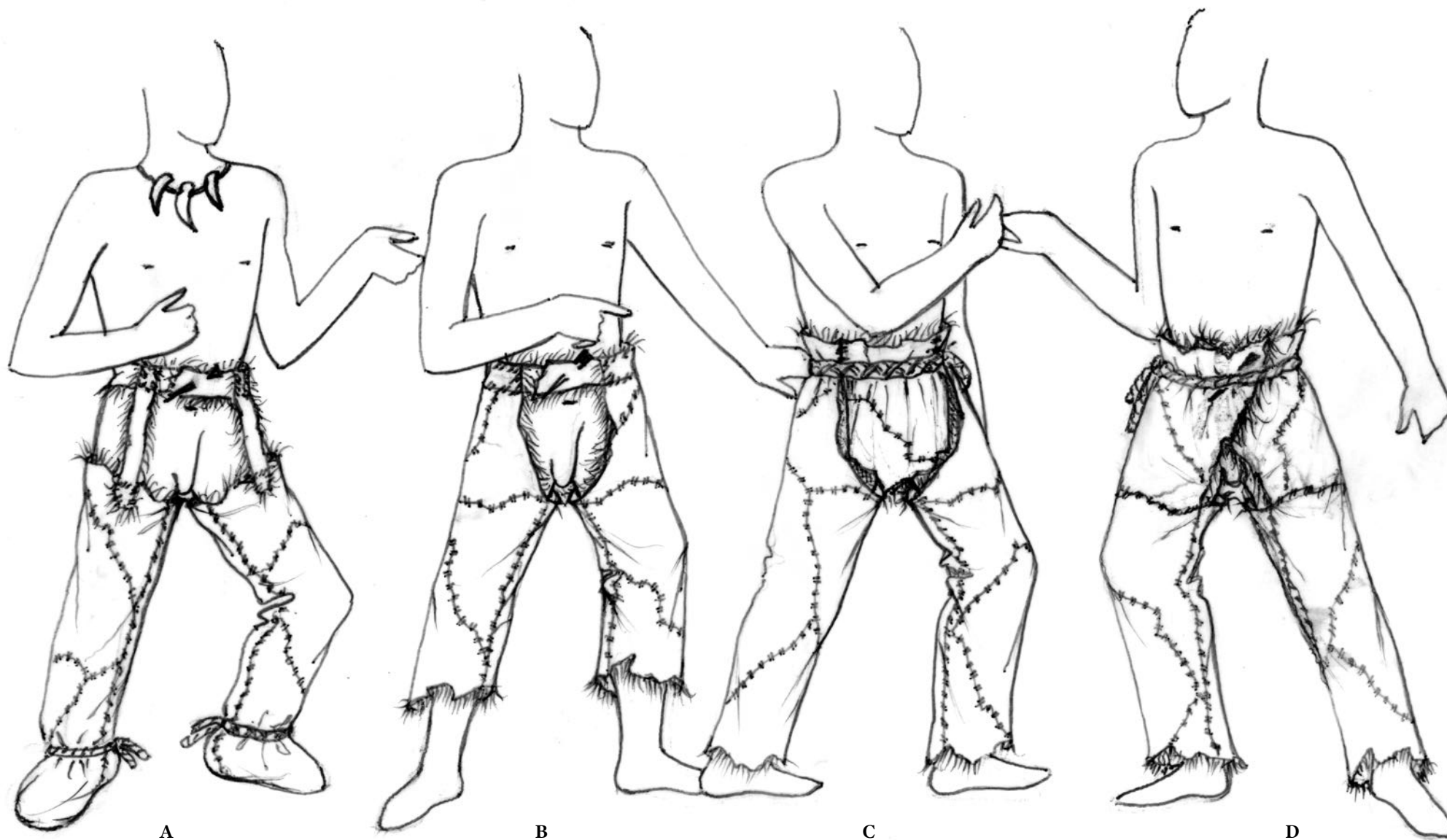
Způsob navlékání těla do na břichu otevřené kůže velkých zvířat byl možnou inspirací pro paleolity k výrobě jednoduchých, kožešinových overalů, spojených i s krytím chodidla a hlavy, zpodobňovaných na pravěkých malbách, soškách i nacházených ve zmrzlém stavu na Sibiři či v Karélii. Spekulativní kresba overalů s nesešitým rozkrokem znázorňuje rovné všití rukávu, těsně a hlouběji pod ramenním kloubem.

Ukončení vývoje pravěkých, mladopaleolitických oděvů směrem k šatu celošitému, uzavřenému – „oblékanému“. Byly pravděpodobně vyvinuty celošité: sukně, haleny, šat, kazajky, overaly, kalhoty vytvořené z návleků holenic a roušek.

OCHRANA TĚLA KOŽENÝMI, UZAVŘENÝMI, CELOŠITÝMI „OBLÉKANÝMI“ ODĚVY / A) Možný tvar již sešité kasulové haleny, sukně, sešivaných návleků a papučí. B) Overall s kápí všitou do průstřihu předním otevřením a roušky všité do kalhot. C) Možný tvar haleny a sešivaných návleků přišněrovaných holenic. D) Možný tvar uzavřených kalhot z dělené roušky, protažené rozkrokem, a návleků. E) Možný tvar ženského zimního oděvu. Jupka a obálková sukně různé délky.

Možný způsob vývoje poměrně stříhově náročných kalhot v pravěku, s využitím nožních návleků a roušek. Možné předformy kalhot – paleolit.

OCHRANNÉ NOŽNÍ NÁVLEKY Z KŮŽÍ / A) Návleky spojené s papučovou obuví zavěšené na opasku vpředu i vzadu našitými pruhy kůže. B) Vpředu i vzadu otevřené kalhoty z návleků všitých do bočních dílů a našitých na opasek sepnutý kostěnou třískou. C) Tentýž typ kalhot s všitou vlnou rouškou, uchycený v pase splétaným opaskem. D) Vpředu dělené kalhoty s návleky všitými do křížené sukničky, v pase sepnuté kostěnou třískou.

A

B

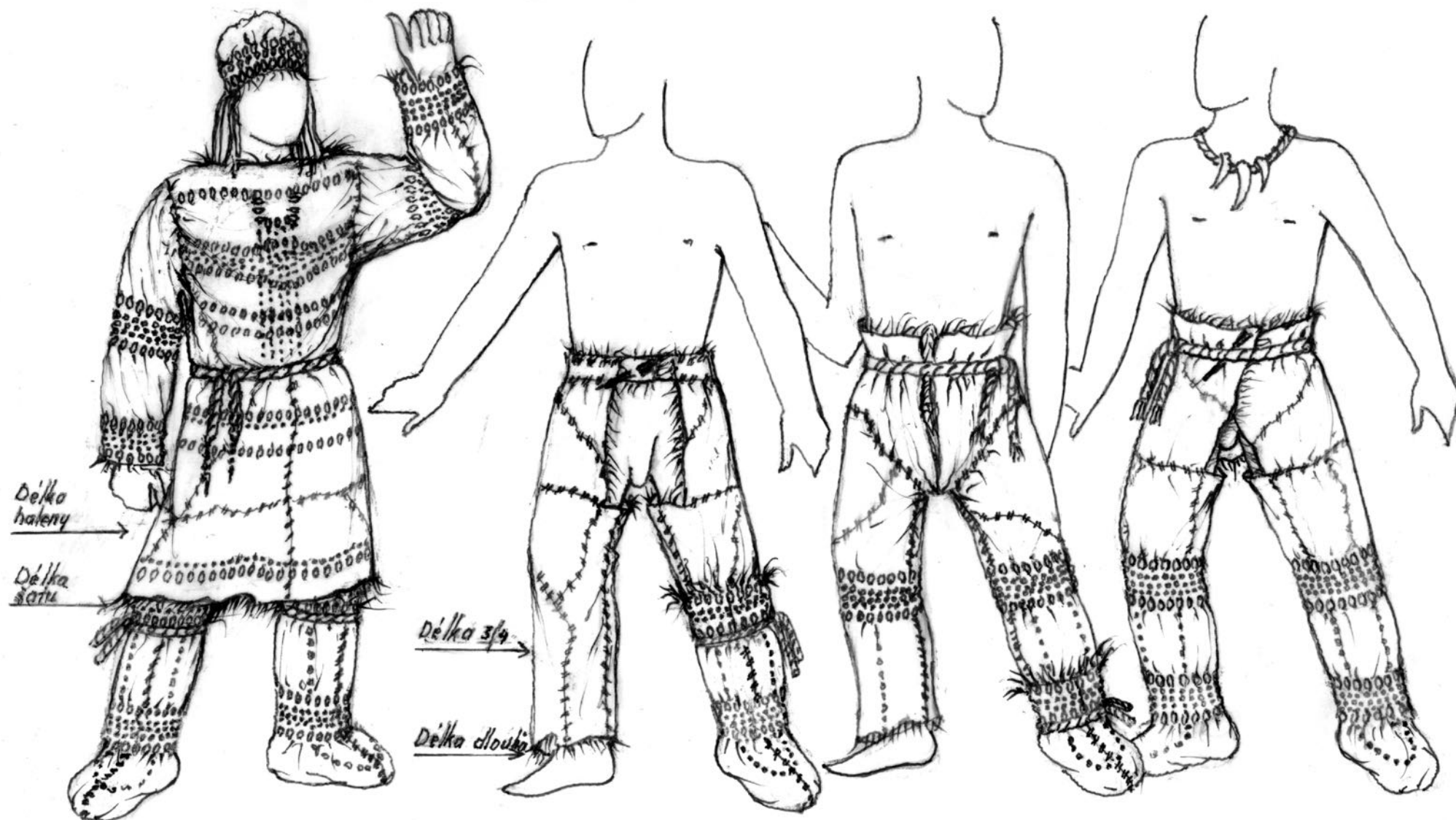
Mladopaleolitický archeologický nález pohřbu muže, jehož zetlelý kožený šat zdobilo 3000 vrtaných, opracovaných kostěných perel. Rusko, Sungir, 25.–22. tis. př. n. l., gravettien. (Dle Gerasimova.)

A) Umístění ozdob z 3000 opracovaných kostěných perel na kostře „muže ze Sungiru“. Oděv svou výzdobou nebyl patrně určen k běžné potřebě, ale prezentaci. B) Možné, ovšem spekulativně pojaté tvary oděvu doplňků a ozdob „muže ze Sungiru“ dle jiných dobových aurignacienských, již šitých „navlékaných“ a „oblékaných“ oděvů z kůží. Přibližná atraktivní výzdoba z perel z mamutoviny. Šat, halena, přehoz, stáčený perlový opasek, návleky či kalhoty spojené s obalem nohy. Výzdoba vylučuje vpředu otevřený oděv či overal. Muž mohl být oděn jak do haleny různé délky, tak do šatu.

„Muž ze Sungiru“, kosterní náčelnický pohřeb z období ruského gravettienu. Sungir, Rusko, 25.–22. tis. př. n. l. (Dle Gerasimova.)

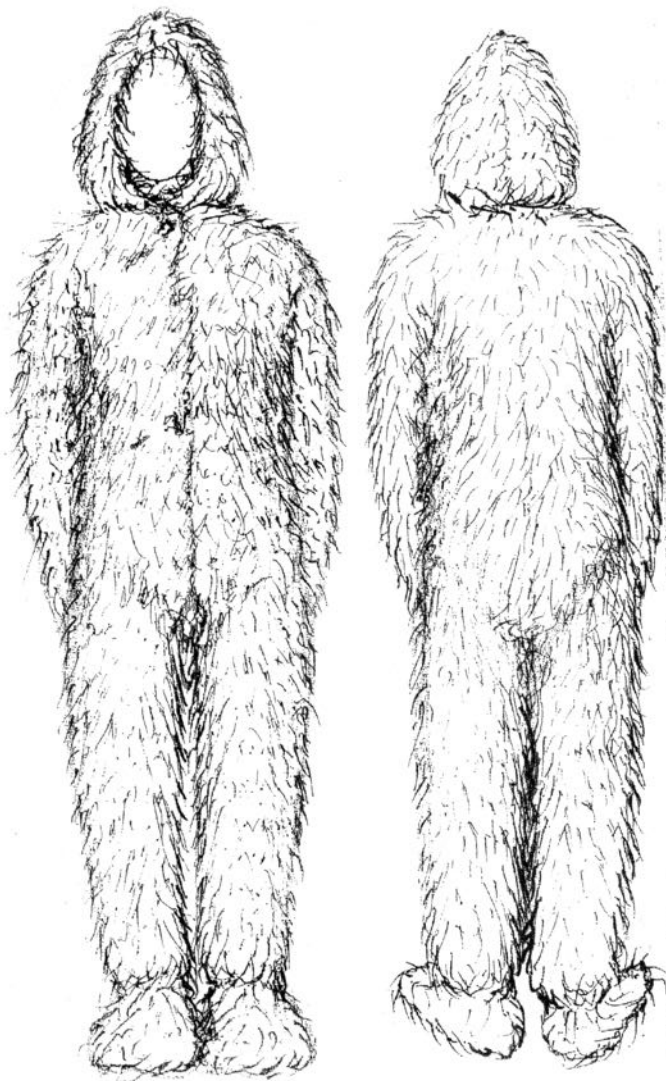
Další ze spekulativně pojatých rekonstrukcí koženého, zcela zetleného oděvu muže ze sungirského pohřbu, zdobeného 3000 kostěných opracovaných, vrtaných perel. Dle ozdob umístěných na kostře mohla mít vrchní část oděvu i tvar bezrukávové haleny s otvory pro paže, zdobené nápažními ozdobami z perel. Perlová ozdoba hlavy mrtvého mohla být čelenkou i zdobit čepici z kůže.

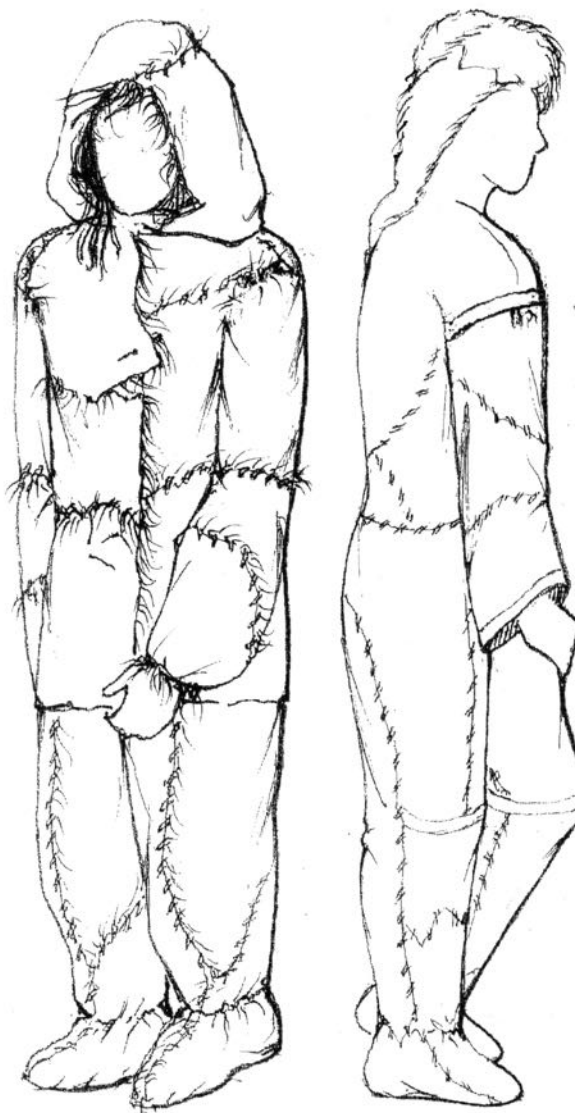
„Muž ze Sungiru“, ruský gravettien. Rozkreslení dalších variant jeho oblečení i kostěné bižuterie a možných doplňků dle archeologického nálezu.

Na kresbách je znázorněn možný typ oblékaného rukávového šatu s prořezaným „lodkovým“ výstřihem a rovně do pažního otvoru všitým rukávem, sešitého z kůže a pošíitého kostěnou bižuterií. Jeho délka se patrně řídila způsobem ochrany nohou. Delší oděv mohla doplňovat jen papuřová obuv s všitou vyšší holenicí, oděv v délce haleny pak nožní návleky různým způsobem všité bočními díly do roušky či sukničky, upravené do formy ochranného oděvu, doplněného vyšší či nízkou bačkorou nebo s ní spojeného.

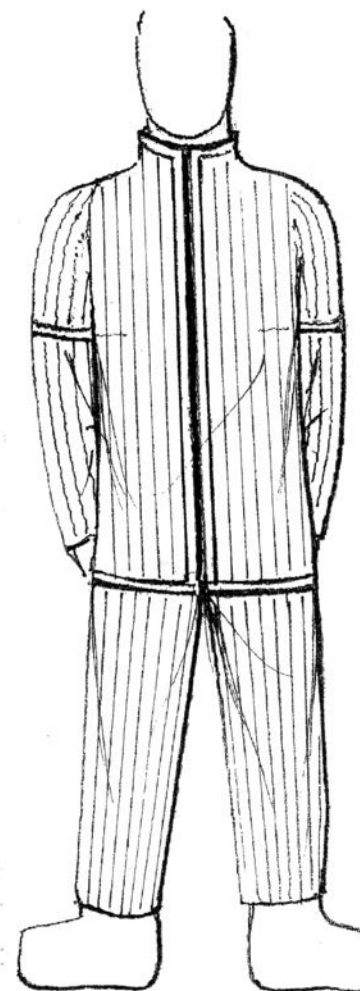
A

B

C

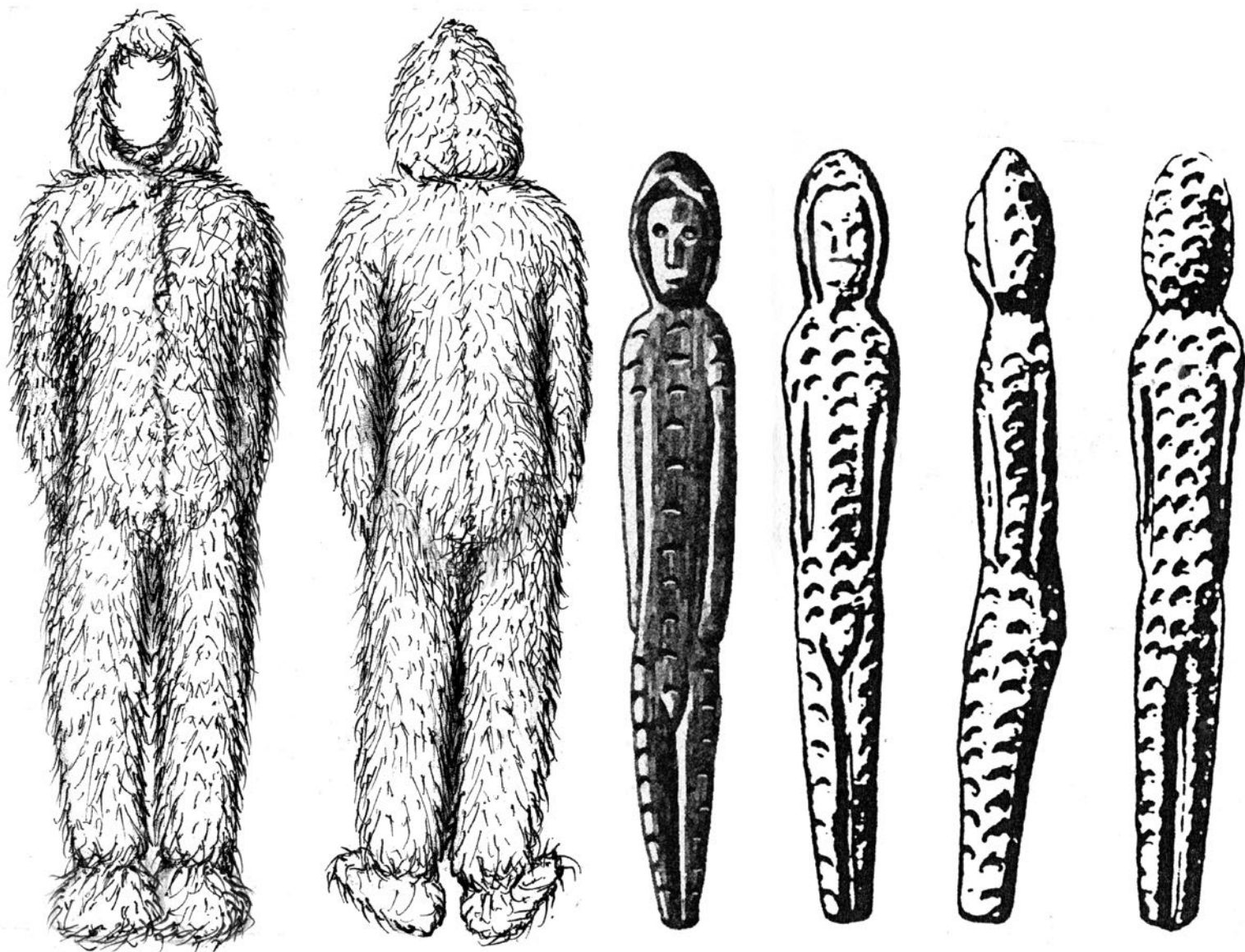

D

Různé typy oděvů loveckých komunit z Ruska, Francie a Austrálie, dle mladopaleolitických nálezů.

A) Overallový oděv tzv. Venuše z Malty na Sibiři. Možný způsob oblékání oděvu kopírujícího zvířecí kůži naznačen. Figurka z mamutoviny. B) Nález z Avdějeva, Ukrajina. Soška ženy, kámen. Oděv z kůže, overal s kápí. C) „Žena v overalu“. Jeskynní malba, Lussac, Francie. D) „Lightning brothers“ – „Bratři blesku“. Prehistorická skalní malba, Austrálie. Muži znázornění na malbě působí poněkud astronauticky, jsou oděni do zcela funkčně a střízlivě působících overalů z neznámého materiálu.

„Venuše“, Bureť a Malta na Sibíři. Tyčinkovité, mladopaleolitické plastiky z mamutoviny. Ruský gravettien.

Na plastikách jsou znázorněny lidské postavy oděné do oděvu typu overalu s kápí, imitující kůži na těle zvířete. Ta byla v některých případech v neporušeném stavu pouze rozříznutá, oblékaná pravěkými šamany jako kultovní oděv. Snad byla inspirací pro další vývoj overalu.

**„Muž bojující s bizonem“, skalní malba,
jeskyně Lascaux, Francie, mladý paleolit,
cca 16.–14. tis. př. n. l.**

Lovec je oděn do koženého, rovného šatu, snad upevněného na levém rameni kostěnou třískou, v délce do poloviny stehen.

Mladopaleolitická jeskynní malba ženy magdalenienké doby z francouzské lokality Lussac.

A) „Sedící žena v overalu“, jeskynní malba Lussac, Francie. 12.–15. tis. př. n. l. B) Možný tvar overalu.

II. NEOLIT

MLADŠÍ DOBA KAMENNÁ

7000–5200 př. n. l.

Chronologie

Protoneolit: 9000–8000–7000 př. n. l.

Raný neolit: 7000–6300 př. n. l.

Starý neolit: 6300–5900 př. n. l.

Střední neolit: 5900–5500 př. n. l.

Mladý neolit: 5500–5200 př. n. l.

PROSTŘEDÍ DOBY

Obdobím neolitu začíná jedna z nejdůležitějších etap v historii lidské populace, kdy se z lidí, žijících a žijících se díky své vrozené inteligenci o něco lépe než jejich zvířecí okolí, vyvinul již tvor, který se postupně o své přežití přestává starat náhodně, jen v rámci pudu sebezáchovy, ale který již začíná vyvíjet určitou snahu zajišťovat si nejdůležitější životní potřeby trvale. Lidé nejvyspělejších neolitických populací přestávají pouze z přírody brát a přisvojovat si hotovou potravu, ale pomalu začínají uvažovat perspektivně i promyšleně a využívat své lidské schopnosti k zabezpečení sebe i své rodiny. Přestávají se náhodně přesunovat z místa na místo, usazují se a začínají vytvářet trvalé hodnoty.

V oblastech vhodných pro vznik tohoto civilizačního stupně, s dostatkem snadno obdělávatelné půdy, vhodných druhů divoce rostoucích obilnin i zvíře, kterou bylo možno domestikovat, vznikají komunity již zemědělského typu.

PŘEDNÍ VÝCHOD

Raný neolit: Místem, kde tento vývoj byl prvně zaznamenán a archeologicky potvrzen, jsou některé oblasti Předního východu, s ideálními podmínkami pro vznik zemědělsko-pasteveckých kultur. Ostatní kraje, kde konstelace těchto pro další vývoj důležitých faktorů byla méně šťastná, jako např. hornatá a zalesněná Evropa či Indie, severoasijské tundry i pralesní části Afriky, nedávaly lidským populacím možnost změnit svůj styl života lovců a sběračů – nomádů, do jiné, řádově vyšší formy. Tyto kmenové populace musely často nejen staletí, ale i tisíciletí čekat, některé až dodnes, než se do jejich často značně odloučených lokalit civilizace z kulturně vyspělejších center přenesou, nebo na území vyspělých kultur migrovat.

Ani rané neolitické populace nebyly ušetřeny přírodních klimatických změn, patrně i katastrof dosud nezjištěného, snad i meteorického původu. V této době patrně donutily k migracím již usedlé příslušníky neolitických komunit, pokud přežili i záplavové vlny, zalévající potopou některé části kontinentů. Silné vrstvy bahnitého sedimentu byly objeveny v neolitických vrstvách na více místech, např. v Mexiku, ale i v Mezopotámii a zvěsti o potopách

se postupně přenášely do legend amerických, indických (Ridgvéda), sumerských (Gilgameš) i židovských (Noe) atd. Ovšem vývoj pokračuje i přes nepřízeň přírody a zánik některých živočišných druhů i celých lidských kultur.

V centrech těchto převratných změn v životě lidských populací, jak na Předním východě, tak např. v Anadolii, vydávají archeologická naleziště neustálá svědectví o poměrně souvislém vývoji ještě mezolitických, lovecko-sběračských populací rodinného typu, bydlících v jeskyních, již ve společenství rodovém, k usedlejšímu způsobu života lidí, kteří krom lovu si již dovedli zajistit potravu i zemědělským způsobem. Pomalu přechází k méně mobilnímu způsobu života, staví si před jeskyněmi přístřešky a posléze se vyvíjí směrem k životu v kmenových komunitách, budujících si již pevnější příbytky a později domy.

Střední neolit: V okolí jeskyní vznikají první sídliště rodového typu, s rodovými svatyněmi, zasvěcenými předkům a posléze kultu „matky“ zakladatelky rodu. Byly vybaveny ohradami pro dobytek a hospodářským zázemím. Některá sídliště dosáhla v období neolitu již značné velikosti, jako např. kurdistánské Džarmo, kde bylo vykopáno až 15 kulturních vrstev. Lokalita byla zřejmě osídlená nepřetržitě.

V palestinském Jerichu bylo objeveno neolitické sídliště dokonce hrazené, z 8. tis., kdy většina populací žila ještě na mezolitické úrovni. Jericho je také nazýváno „prvním městem na světě“, poněvadž již v období „raného neolitu“ bylo sídlištěm na úrovni menšího města, s domy z kame- ne, okrouhlého tvaru. V jejich středu se tyčila okrouhlá, věžovitá citadela, s prostornou kamennou terasou, dílo v raném stádiu neolitu jistě obdivuhodné. Větší rodová sídliště, s budovami již ne rodinných, ale rodových svatyní, zasvěcených v těchto matronymních komunitách stále ještě kultu „matky“, v některých případech i s vnitřní výzdobou velmi zajímavých a živých maleb v omítce, byla objevena i na jiných místech, jako v anatolském Çatal Hüyük a Hacilaru, nebo v oblasti syrského Ugaritu i v jordánské Beidze, kde měly domy podlahy z leštěného teraca. Vývoj neolitických, zemědělských civilizací pokračuje v místech jejich výskytu poměrně rychle, i když usedlý život rolníka a pastevece byl pro neolitické populace daleko složitější, než bývalý lov a sběr. Ovšem znamenal určitou jistotu ob- živy a konec nomádského způsobu života.

Zemědělství není činnost jednoduchá. Vyžaduje myšlení i určitou organizaci. Je nutné pořídit množství různých zařízení, nástrojů, nádob, prostor pro uskladňování obilnin i píce pro dobytek, zhotovení přístrojů pro zpracování obilného zrna i vymyšlení způsobu zavodňování. Vyžaduje také šlechtění obilnin či domestikaci skotu a zvířat.

Neolitické kultury Předního východu a východní Anadolie byly zřejmě schopny tento poměrně složitý způsob života zvládnout, dokonce jen pomocí pazourku a obsidiánu, těžce dobývaného v okolí Vanského jezera. Již v období „starého neolitu“ přestávají lidé spoléhat na dosud doplňkový lov, poněvadž zemědělství začíná krýt jejich potřeby. Postupně přestává stačit dosavadní kamenná industrie, je třeba více různých zařízení, sýpek i pecí na pražení obilí a hlavně nádob na uskladňování potravy. Je objeveno tajemství výroby hliněných nádob, první ještě neuměle zpracované keramiky, často zdobené otisky rohoží, později i primitivně ručně dekorované. Keramické nádoby jsou praktičtější, lehčí a snadněji zhotovitelné než těžko opracovatelné kamenné nádoby. Postupně se rozvíjí i umění splétání rohoží z pevných trav, které patrně vzniklo již v závěru mladého paleolitu, stejně jako první pokusy využití rostlinných vláken k splétání textilních šňůr a kousků textilu (nález ČR). Vynález použití hlíny jako materiálu pro různé účely dovoluje i její využití jako stavební suroviny v oblastech chudých na kámen. Sušené hliněné cihly nastupují svou cestu do příští architektury Předního východu. Z tohoto dostupného materiálu se staví již prostornější, obdélné domy s kamennými základy. V Beidze byla z neolitických vrstev vykopána i torza zřejmě patrových domů s teracovými podlahami, v přízemí s hospodářským příslušenstvím. Naleziště v anatolském Hacilaru a Çatal Hüyük vydala zbytky domů s omítanými, leštěnými podlahami, na jejichž místě ve vrstvách o něco pozdějších, z období 6.–5. tis. již stálo velké sídliště, obývané několika stovkami lidí, se zástavbou originálního typu (objeveno v r. 1961, arch. Jamesem Mellartem). Domy obdélného tvaru byly stavěny těsně vedle sebe v plástvové formaci. Celá komunikace v obci se odbyvala po střeších, rovných a plochých s otvory vedoucími do obytných místností v domech, z nichž každý měl svou pec. Byly snad nalezeny i pozůstatky textilní výroby a barvení tkanin.

Mladý neolit: Koncem období, v „mladém neolitu“, se rodová sídliště pozvolna mění v sídliště veřejná, patřící již několika rodům – kmeni, jejichž struktura je téměř současná. Na prostorné návsi, lemované obytnými, někdy i velmi prostornými domy rodin a velkorodin, vzadu s hospodářským zázemím, stojí veřejná svatyně, jejíž interiér je zdoben v některých případech i nástěnnými malbami. Objeveny byly malby s loveckými scénami nebo motivy uctívaných zvířat, supů či leopardů. Svatyně již byly vybaveny jako kultovní stánky, měly oltář, často zdobený býčími rohy, snad náznak příštích býčích kultů ve východním Středomoří. Malbami jsou často vyzdobeny i obytné domy, vybavené v interiérech rohožemi a keramickými nádobami. I keramika je zpracovaná odborněji, objevuje se nejen v šedé, ale i v červené a nažloutlé barvě. Určitý vývoj lze zaznamenat ve výrobě textilu. V závěrečných obdobích „mladého neolitu“ již populace vyspělých, zemědělských kultur opouští téměř úplně starost o zajištění potravy, které je relativní dostatek. Je známo zúrodnování a zavodňování půdy, obilniny jsou již určitým způsobem vyšlechtěné a lidé si dovedou pomoci i při nepřízní počasí a menších klimatických výkyvech. Rozšiřují a z kvalitnější se znalosti výroby různých předmětů, jsou kladeny základy příštím řemeslným dovednostem. Ve větší míře se objevuje potřeba estetiky. Zdobí se nejen obydlí, předměty denní potřeby a keramika, lidé si také ve větší míře zkrášlují svůj oděv. Je již zhotovený z dobře vydělaných kůží nebo kožešin i z prvního ještě poměrně primitivně zpracovaného textilu, huňatého, plného uzlíků a konců, téměř podobného kožešině, ale na rozdíl od ní měkkého a poddajného. V některých lokalitách se stále ještě používají ochranné oděvy, splétané do požadovaného tvaru z travin, často se značnou mírou fantazie. To se týká i tvarování a zdobení šperků i ozdob, hlavně u afrických neolitických populací.

Usedlý způsob života, určité bezpečí i krytí životních potřeb, začíná mít v lokalitách již civilizaci vyspělejších kultur podstatný vliv na hustotu obyvatelstva. Projevuje se populačními explozemi, jejichž důsledkem je nedostatek půdy, a tím i obživy. Rodiny, rody i celé kmeny se začínají dělit a vydávat se z míst centrálního osídlení hledat nová území pro svá sídliště. Období neolitu je hlavně z těchto důvodů i dobou prvních velkých, hromadných migrací

pravěkých populací. Ty se vzhledem ke klimatickým změnám či přemnožení a nedostatku obživy přemísťují do neosídlených či málo osídlených krajů, kam přenáší své civilizační návyky a dovednosti.

Migrace zasahují hlavně oblasti úrodné s příjemným klimatem, protínané velkými toky. Postupně jsou osídlovány nedotčené asyrské stepi i úrodné meziříčí Eufratu a Tigridu, snad prapředky příštích velkých chalkolitických kultur Orientu, chaláfské a obeidské.

AFRIKA

Dále na jih postupují odněkud ze Zakavkazska formace lidu, sídlícího patrně v oblastech euroasijské zóny, lidu se světlou pletí a vesměs i modrýma očima, nomádů, lovců v euroasijských stepích. Míjí již poměrně zalidněnou Mezopotámii i nehostinné palestinské pouštní oblasti a sestupují na africký sever. Ve vlhké deltě Nilu naráží na původní osídlení této úrodné oblasti, na nilské neolitické rybářské populace, jejichž teritoria tento postupně přicházející euroasijský lid obsazuje. Časem dochází k splynutí a úplnému překrytí původního osídlení. Euroasijský element převládne. V dalším období chalkolitu, smíšením obou populací, vznikne hamitské předdynastické osídlení Egypta, lidem štíhlé, drobnější postavy, tmavších očí a zlatavé pleti, poněkud fyziognomicky odlišného od původních euroasijských migrantů. Neolitické osídlování severní Afriky euroasijským lidem bylo zřejmě dlouhodobé. Větší i menší kmenové formace Eurasijců míjí již zalidněnou a obrany schopnou Deltu a postupují dále podél pobřeží a dále i do vnitrozemí severní Afriky. Mají namířeno k mohutným tokům, protínajícím po předchozím vysychání již opět zelenou a úrodnou Saharu. Tam, hlavně v oblastech řek, vznikají velké, kmenové předbovidiánské rybářské kultury a na územích bohatých na zvěř se pohybují nomádské skupiny lovců světlé pleti a očí.

Skalní malby předbovidiánského lovecko-sběračského období těchto neolitických migrantů lze obdivovat v Tasíli, Tamritu, Sefaru, v Džabbará v Alžírsku i jinde. Později byly vystřídány mladoneolitickými malbami severoafrických, již poměrně usedlejších „bovidiánů“ – pastevců, zaplňujících skalní stěny severozápadních pohoří obdivuhodně a živě pojatými kresbami stád skotu.

Vzhledem k dlouhodobým periodám úrodnosti byly od období pozdního mezolitu severoafrické oblasti a zejména celé povodí Nilu a také saharských řek pro další civilizaci a kulturní vývoj lidstva díky příznivým klimatickým podmínkám velmi důležité. Stejně důležité jako úrodné předovýchodní meziříčí Eufratu a Tigridu či Indu a Rávi, kde postupně vzniknou první velké starověké civilizace. Patrně jen další postupné vysychání severní Afriky a jejích toků v budoucnu zamezí vzniku civilizací dalších, které již ve změněných životních podmínkách nebudou mít naději.

Od konce mezolitu prodělávala severní Afrika období nepřetržitého osídlování, střídajících se migrací a mísení přicházejících populací s již usedlými. Nejranější neolitické severoafrické populace náležely převážně ke skupině etnik euroasijských. Pokud se nesmísily s během chalkolitu do centrální Sahary z jihu pronikajícím negroidním elementem, zachovali si, a to téměř do dnešní doby, i přes semitské invaze a překrytí v 7. stol. n. l. své europoidní znaky, světlou plet a modré oči. Tyto prastaré kmenové populace severní Afriky byly protohamidskými či již hamidskými předky starověkých Libyjců či Berberů – jak je od řeckého slova „barbar“ nazývali v 1. tis. př. n. l. Foiničané. Některé berberské kmeny, např. Tuaregové, nejméně smíšení během islámské invaze se semitským živlem, si tyto prastaré znaky europoidního lidu, lovců během mezolitu a raného neolitu někde v Zakavkazsku, dosud zachovali právě v modrých očích a světlejší pleti, i když ožehnuté saharským sluncem.

Euroasijské neolitické kmenové kultury, smíšené s původním osídlením a etablované v povodí Nilu, přechází velmi brzy k zemědělství. Nálezy dokládají i řemeslné dovednosti, sešívání kůží, primitivní tkalcovství, splétání rohoží i košíků, jak v zalidněné fajjúmské oblasti, tak v Horním Egyptě (kultura „dertáská“).

Euroasijské severoafrické kmeny s tzv. bílou morfologií, postupně se mísící směrem na jih s negroidními komunitami, zažívají v této době stále ještě období bovidiánské, pastvinářské. Je spojené s nomádským způsobem života a přesuny za novými pastvinami pro skot – s migracemi. Život afrických neolitických „bovidiánů“ zachytili kmenoví umělci ve výjevech na stěnách ahagarských skal v Tasíli. Byly objeveny prof. H. Lhotem a jeho týmem, který malby, zachycující 16 odlišných fází osídlování Sahary různými

kulturami, pečlivě zdokumentoval a zpřístupnil. Dokládá postupný vývoj jak euroasijských „bílých“ populací, tak pronikání negroidních kmenů na Saharu během dalších období. Znázorňují i šat a ozdoby, v některých případech i značně fantaskní a zajímavé, dokumentující invenci těchto pradávných afrických pastevců.

Známa tasílská galerie není jediná, i když stěžejní. Směrem na východ k egyptským hranicím se objevují na skalách další výtvořky neolitických umělců, v nalezištích ve Fezánu, Tibesti, Borka a Ennedi. Velmi zajímavé jsou i lovecko-pastevecké výjevy na skalách Džebel-Uweinatu, z nichž některé znázorňují i ženy v dlouhých kožených sukních a kalhotách, jezdících na skotu obkročmo za svými muži, kteří loví zvěř. Jsou dekorované zvířecími maskami. Jednalo se snad o kmeny hamitské etnicity, dnes souhrnně zvané afroasijskými. Vývoj pravěkých populací na ostatním území Afriky byl od severních oblastí naprosto izolován a probíhal vzhledem k tomu, že se nejednalo o migranty, ale lid původní, potomky afrických paleolitiků, člověka období gambliánského či boskopského, naprosto odlišně.

K vůbec nejstarším, dnes v nepřístupných místech Afriky žijícím populacím, zachovávajícím si kromě způsobu života dodnes i drobný vzrůst paleolitiků, patří Pygmejové i jihovýchodní Křováci. Jejich odnoží se po smísení s hamitským i částečně semitským a později i negroidním živlem stali Hotentotové.

Ovšem hlavním etnikem „černého kontinentu“ jižně od Sahary se staly populace negroidní, jejichž původní místa vývoje určena dosud nejsou. Hypoteticky je uvažováno o africkém středovýchodu, na podkladě antropologických i archeologických nálezů i určité etnografie. Snad tam mohl probíhat jejich paleolitický vývoj i další přemnožení, jehož důsledkem byly ojedinělé mezolitické migrace do centrální Afriky, stupňující se během celého období neolitu. Kmenové svazy hlavních protagonistů negroidních etnik, Bantuů, Sudanců či Nilotů, se větví do množství kmenů. Jejich potomci dnes osídľují černý kontinent. Svým masivním nástupem do prostor centrální Afriky vytlačili prastaré a zaostalejší pygmejské populace do nepřístupných míst, stejně jako Křováci a Hotentoty, hlouběji na jih. Negroidní živel ovlivňuje i etnicitu hamitského jižního Ponilí, na území příští Nubie či Etiopie. Ovládne i prostory jižně od Sahary, na jejíž území začne již během závěru neolitu i v chalkoli-

tu pronikat a mísit se s tamními pastevecky orientovanými kmeny hamitských pasteveckých etnik. Tasílské skalní malby, zachycující jako obrovská kronika v obrazech život saharského lidu ve všech etapách osídlování, se v tomto období začínají hemžit jak postavami lovců či rybářů, tak v pozdějších obdobích i pastevců, pasoucích skot. Byl to lid již zřejmě usedlý, zachycený neznámými neolitickými umělci ve všech situacích svého prostého života, při lovu, práci, boji i zábavě a kultovních úkonech, lidu nejen světlejší, ale v této době již i černé pleti.

Také archeologické nálezy z povodí Nilu potvrzují hlavně na horním toku obojí osídlení. Propojuje oblasti kolem Nilu i centrální Afriky, částečně s přímořským hamitským severem. Tam později, díky přímořské poloze a kulturním vlivům z Egypta i punské oblasti, měla etnika hamitská i berberská daleko větší možnosti civilizačního růstu než negroidní populace centrální Afriky.

ANATOLIE – EVROPA

Také v maloasijských, civilizačních centrech se populace rozšiřují a v některých oblastech nastává přelidnění. Jeho důsledkem jsou opět migrace, a to jak na již obydlený Přední východ a do Mezopotámie, tak na ještě značně panenská území jižního Balkánu. A právě v tomto období se Malá Asie stává tím důležitým kulturně-civilizačním „mostem“, po kterém se v následném období chalkolitu budou šířit důležité znalosti z vyspělého Předního východu přes Balkán do ještě raně neolitické, zaostalejší Evropy. Tam v rozmezí 6.–4. tis. po ústupu ledovců, kolem r. 5000 př. n. l. nastává nejen klimaticky příjemnější, ale také příznivější období pro další vývoj loveckých tlup, přecházejících ve vhodných oblastech k usedlému způsobu života a hospodaření.

Velkou nevýhodou Evropy a také překážkou v šíření civilizačních znalostí a zemědělské struktury života neolitického typu byla značná odloučenost. Negativní vliv na kulturní vývoj evropských loveckých komunit raného neolitu měl i nomádský způsob života lidí pohybujících se v divoké a nebezpečné přírodě neprosvětlených pralesů a horských pásem. Nedostatek lehce obdělávané půdy musel být postupně nahrazen tvrdou prací při jejím získávání.

Ovšem civilizační pokrok se již zastavit nedal. Pod vlivem anatolských migrací i kulturních inspirací se po-

zvolna, nejdříve na jihu Balkánu v Thessalii, kde je dnes vykopávaná eneolitická kultura „Sesklo“, objevují první neolitická, evropská civilizační centra. Archeologové objevují obce s víceprostorovými domy z nepálených cihel sušených na slunci, mezi kterými se objevují i typy obydlí s ústředním „megaron“. Uspořádání interiéru domů s centrálním „megaron“ je typické v daleko méně primitivním provedení pro ještě časově velmi vzdálenou heladskou kulturu bronzové doby.

V jiných částech Balkánu vznikají postupně další neolitická kulturní centra. Později i na sousední Ukrajině a ve střední Evropě. Projevují se větší či menší odlišnosti ve způsobu života, hospodaření, pohřbívání, stavbě obydlí, náboženských kultech či tvarech zbraní, nástrojů i užitkových předmětů z kamene, později i pálené hlíny. Rozdílná byla i výzdoba předmětů. Ta je dnes značně důležitá při určování jednotlivých neolitických, kmenových, jinak neznámých, kulturních okruhů, nejen v Evropě, ale i jinde ve světě.

V druhé polovině 5. tis. př. n. l. již žije jihovýchodní i centrální Evropa neolitickým, usedlým, zemědělským způsobem života. Vznikají sídliště s prostornými řadovými, až 40 m dlouhými obydlími a nezbytným hospodářským zázemím. V evropských neolitických pohřbech a odkrývaných pozůstatcích kultur je nacházena keramika zdobená rytými lineárními motivy meandru a spirály. Z oblasti kolem maďarského Lengyelu se téměř expanzivním způsobem šíří do střední Evropy zemědělská, poměrně vyspělá „kultura lengyelská“ a oblasti východnější kultivuje „kultura trypilská“ s centrem v kyjevské oblasti na Ukrajině.

Poněkud jiná situace je v severní a západní Evropě, odloučené od přímého vlivu již fungujících neolitických center. Oblast se dostává do neolitu až velmi pozdě, někdy na prahu 4. tis. př. n. l., kdy vyspělé civilizace Předního východu již stojí před érou bronzového období. V této době se v rudné oblasti Anatolie začíná vyvíjet výroba tolik pro starověk životně důležitého kovu, kterým je sloučenina mědi a cínu – bronz.

Západoevropský neolit je zatím prozkoumán jen nedostatečně a neolitické osídlení této oblasti je doposud zahaleno tajemstvím. To, co nám o životě pozdně mezolitických a raně neolitických loveckých komunit pohybujících se po východošpanělském pobřeží prozradily skalní

malby z oblasti Teruelu, Cogulu a dalších lokalit, které poněkud objasnilo období „asturienu“ na kantanberském území, další sporadické nálezy španělského neolitického „monseratienu“ či středomořského „impressa“ neodhalují.

Jaký byl další osud těchto nadaných lovců a sběračů, jejichž život, boje i radosti se jako na filmovém pásku odvíjejí na skalních malbách, není známo. Snad byli překryti další mohutnou, velmi tajemnou až záhadnou, dodnes světovou archeologii vzrušující, neolitickou kulturou „stavitelů megalitických staveb“ kultovního charakteru. Ta se dosud neujasněnými společenskými proměnami původních komunit loveckých populací či příchodem dalších, dosud neznámých etnik, vyvinula v západní části kontinentu a dále se rozšiřovala na jih a sever. Tam se totiž objevují věky přetrvávající díla megalitického charakteru, která jsou produktem obdivuhodných technických schopností těchto lidí i jejich záhadných kultovních zvyků a obřadů. Kamenné hrobky sestavené z masivních několikátunových balvanů (dolmeny) i několikanásobné řady volně stojících skalních útvarů (menhirů) lemují pobřeží západního Středomoří i Atlantiku. Mekkou záhadologů je pochopitelně Bretaň se svým Morbihanským zálivem a megalitickými středisky v oblasti Locmariaqueru či Carnaku. S působivými alejemi menhirů je možno se setkat v komplexu Le Menek či Kermario. Jsou ukončeny oválnými kromlechy. Centrem této neznámé západoevropské neolitické kultury byla i 5500 let stará megalitická svatyně z kamene v bretaňském Gavrinisu, vyzdobená ve vnitřních prostorách velmi působivě rytými petroglyfy. Zjištění archeologů i vědců napovídají, že většina těchto dávných megalitů byla používána nejen ke kultovním ceremoniálům, ale i jako pravěké astronomické observatoře, podobně jako pozdější ostrovní Stonenhenge, jehož kromlech byl patrně také tímto způsobem využíván.

V závěru neolitu a na prahu eneolitu se objevuje na severu střední Evropy i na severozápadě další megalitický lid, známý dle tvaru své keramiky pod názvem „kultura nálevkovitých pohárů“. Kdo byli tito již značně civilizace vyspělí zemědělci, pastevci, ale i řemeslníci, ovládající ješ-

tě v době kamenné měděnou metalurgii a kde byly jejich původní sídliště, není známo.

V době jejich osídlení se megalitické stavby, menhiry, dolmeny, kromlechy a svatyně, objevují jak na severozápadě, tak ve střední Evropě. Megalitické stavby jsou nacházeny i v České republice. Vzhledem k tomu, že tato kultura zůstala v Evropě určitou dobu i během eneolitu, než byla překryta kulturami dalšími, vytvořila v severnější položených evropských oblastech svébytné kulturní centrum, odkud se znalost měděné metalurgie šířila do ostatních částí kontinentu. Kolem 4. tis. př. n. l. je již Evropa plně neolitická. Vžívá se usedlý, zemědělský způsob života i v těžších podmínkách, vyžadujících vymýcení a prosvětlení pralesů i úpravu půdy na pole a pastviny.

Neolitickou revolucí a usedlým stylem života nebyly prozatím zasaženy původní, lovecko-sběračské populace evropského severu či rybářská etnika v oblasti jezer a baltského přímoří. Tam se formovala postupně etnická platforma příštích severských a ugrofinských populací.

ASIE

Indický subkontinent

Další oblastí, která podobně jako Evropa vstupuje do období neolitu později, až ve 4. tis. př. n. l., je indický subkontinent, jehož obrovské prostory byly obydleny paleolitiky dle pleistocénních nálezů již před půl milionem let. Nacházená kamenná industrie signalizuje stejný způsob vývoje i vývojevých stupňů hominidů jako v jiných oblastech světa.

Důvodem civilizačního opoždění byla jak obrovská rozloha Indie, tak členitost povrchu a podobně jako v Evropě pralesy a hradby horských pásem, izolující lovecko-sběračské, pleistocénní komunity od přísunu nových civilizačních znalostí.

Hradba Himaláje zajišťuje na rozdíl od Evropy subkontinentu teplé, až skleníkové klima tak, že nedochází k dálkovým migracím. Oceán i pohraniční horstva poměrně dlouho chrání původní komunity před vpády. Indické veletoky zajišťují úrodnost oblastí, kde bude postupně vznikat

prastará civilizace Indie. Bohužel tato relativní uzavřenost a odtržení má i kulturně omezující aspekty. Z předevýchodních civilizačních center přes Írán pronikají znalosti ovlivňující styl života loveckých komunit jen velmi zvolna. Trvá poměrně dlouho, než údolí a úrodná aluviální půda v oblasti Indu, Gangy či Brahmaputry a dalších začne být zemědělsky využívána lidem již usedlým. Ten se jen velmi zvolna stěhuje ze svých jeskyní a jeskynních přístřešků, které si v minulosti mezolitici zdobili velmi zajímavými loveckými scénami ze svého života. Dnes jsou nacházeny např. v centrální Indii. Postupně se však přece jen začínají objevovat sídliště s příbytky z hlíny či nepálených cihel.

Indický severozápad, kam se dostávaly kulturní podněty přes Írán nejrychleji, přechází k usedlému zemědělskému způsobu života dříve. O co později vstoupil neolit do Indie, o to rychleji v západní části subkontinentu, sousedící s Íránem, začíná probíhat. Domestikovaná jsou divoce žijící zvířata a pronikavě se začíná měnit technologie kamenných nástrojů, vyráběných již ve větším sortimentu a jemněji opracovávaných. Velmi brzy se vedle broušené a leštěné kamenné industrie začínají objevovat výrobky z mědi a později i bronzu. Indický neolit se hlavně na severozápadě, snad mimo Kašmír a jižní Dakšín, poměrně rychle mění na dobu měděnou – chalkolit. Běžně je vyráběná keramika, známý je i hrncířský kruh.

Čína

Pleistocén další velké asijské civilizace, Číny, je archeologicky doložen nálezem pozůstatků jednoho z nejstarších hominidů – „sinanthropa pekinensis“ v Pekingu v r. 1927. Mezi tímto nálezem a nálezy dalších hominidů z mladšího období je pauza téměř půl milionu let. Další pauza je mezi koncem paleolitu v Číně, který je částečně zdokumentován, a neolitem, který se zatím v čínských nálezech příliš nevyskytuje. Díky švédskému badateli J. G. Andersenovi byla v Che-manu i jinde vykopaná mlado- či pozdně neolitická nebo již chalkolitická, rozvinutá zemědělská kultura Jang-Šao (viz kapitola Eneolit – chalkolit). Čínský pravěk je zatím velkou neznámou.

ODĚVNÍ MATERIÁLY – VÝROBA TEXTILU

HOTOVÉ PŘÍRODNÍ MATERIÁLY – KŮŽE, LISTÍ, PEŘÍ, TRAVINY

V období neolitu se ve většině osídlených oblastí používají k výrobě oděvů hotové, přírodní materiály, známé již tisíciletí, ale v této době lépe zpracovávané a upravované, jako kůže a kožešiny zabíjených, převážně již domestikovaných zvířat. V teplejších krajích jsou stále v oblibě různé druhy pevných travin, listů, peří či sláma a lýko. Úprava kůží a kožešin je postupně vylepšovaná, zlepšují se metody oškrabu srsti i zvláčňování. V závěrečných obdobích dochází i k určitým pokusům o konzervaci kůží proti hnilobě pomocí tzv. vyčiňování praxí ověřenými rostlinnými látkami. Patřila k nim i tříslovina, kterou získávali lidé z kůry, hlavně borovic, nebo i z duběnek. Přispívala k zamezení dalšího tvrdnutí kůží a zvyšovala nejen jejich odolnost proti hnilobě, ale i vláčnost, ohebnost a také určitou nepromokavost. K částečné revoluci ve způsobu získávání nových materiálů, jejichž plocha by byla dost rozměrná na to, aby nahradily kůže a kožešiny pokrývající zem či lože v obydlí nebo i krytí střechy, došlo, když se lidé naučili „splétat“, což znamenalo vyrobit větší plochu kompaktního materiálu. Jak již bylo uvedeno, k prvním pokusům o splétání kousků kompaktnějšího materiálu z jemných travin či jejich vláken došlo dle nálezu v ČR v oblasti Pavlova, snad již v závěru mladého paleolitu. Od proplétání proutěných stěn pro svá obydlí přešel neolitický člověk k proplétání pevných travin a slámy na rohože. Lidé je začali používat k zateplení svých chatrčí, místo anebo vedle kožešin, pod omítku stěn, nebo jako dveře uzavírající vchod. Současně se vyvíjí i výroba košíkářských předmětů. Začínají i první pokusy o proplétání vhodných jemných travin do větších ploch, použitelných i k zateplení oděvů, nebo na opasky a přední zástěrky či roušky. Je vyvinuta první proplétaná téměř tkanina již ve větší ploše z trav, zvaná „esparto“.

VÝROBA TEXTILU

Neolitik je již člověk zaměřený spíše výrobně. Zabezpečuje si své životní potřeby a stravu nejen z okolní přírody, ale

i sám vlastním úsilím. To začala v závěru mladého paleolitu a během mezolitu v menší míře již praktikovat některá vyspělejší etnika, jak dokazují poslední nálezy otisků splétaných travin, patrně již rohoží či již hrubého splétaného textilu z vlákněného materiálu divoce rostoucích rostlin (nález otisku splétaného textilu na hliněné hruďce, ČR).

Lidé z období neolitu již začínají přírodu promyšleně obhospodařovat a měnit. Při své zemědělské činnosti začínají využívat jak pěstované rostliny, tak domestikovaná zvířata vícero způsobem. Získávají nejen mouku, olej a maso, ale u vhodných druhů rostlin přichází při jejich splétání i na pevnost a délku vláken. U koz a ovcí si všimnou použitelnosti jejich dlouhé srsti, kterou lze získat při jarním a podzimním línání. Později neolitické rolníci zvířatům srst pazourkovými noži ořezávali nebo značně bolestivým způsobem šhubali a rolovali. Všechny tyto pravěké výrobní praktiky, týkající se samozřejmě všech druhů pravěkých výrobních činností, jsou dnes, v době, kdy existuje i experimentální archeologie, pečlivě ověřovány a míra jejich možností zkoumána. Na polderu Flevo v Nizozemí stojí skanzen, sídliště z mladší doby kamenné, kde holandská experimentátora prověřují možnosti pravěkého způsobu hospodaření i výrobních metod. V dalším skanzenu v Butser Hillu v Anglii jsou chovány ovce pravěkého typu s velmi dlouhou srstí, kterou lze poměrně snadno šhubat a rolovat.

Na Předním východě a v Anatolii byl v dalších obdobích postupně z divoce rostoucího lnu úzkolistého vyšlechtěn len setý. Měl snadněji oddělitelná vlákna od dřeviny. Tu bylo nutno rosit, či máčet, aby byla narušena její hmota a po lámání – „vochlování“ byla snadněji oddělitelná od vlastních vláken. Z těchto bylo ještě nutno počesáním kostěnými, dvojřadými hřebeny odstranit nečistotu, tj. krátká vlákna – „pazdeří“. V o něco pozdějším, neolitickém období v Evropě byla pro svá vlákna pěstována další divoce rostoucí olejnatá rostlina, a sice konopí. Lze tedy předpokládat, že základní suroviny i způsob jejich získávání, ať již rostlinných vláken, či živočišné srsti, byl v průběhu neolitu objeven a také používán pro zhotovování prvních textilních materiálů, jejichž již racionálněji pojatá výroba patřila k revolučním vynálezům tohoto období.

Pěstování lnu zůstalo doménou lidu jižněji položených, vyspělých neolitických oblastí, zpracovávání vlněné srsti

bylo rozšířeno téměř všude. Patrně nejstarší útržek lněné, již barvené hnědé tkaniny byl objeven v staroneolitických 6000 let starých vrstvách známého anatolského sídliště Çatal Hüyük. V Evropě jsou neolitické nálezy lněných textilií pouze ojedinělé. Sporadické pěstování lnu je dokladováno ve Švýcarsku a jihozápadním Německu. Z Mohelnice na Moravě v ČR pochází zajímavá textilie, útržky spletených lněných provázků.

Proplétání

O způsobu výroby prvních tkanin existují pouze spekulativní dohady. Je téměř jisté, že lidé během neolitu začali zpracovávat textil bez jakýchkoliv znalostí spřádání vláken na přízi. Pravděpodobně používali techniku jim již dávno důvěrně známou, a sice proplétání a splétání, stejně jako již uměli splétat proutí, traviny, slámu a podobně. Prostě navzájem proplétali jemné, pomocí uzlíků do délky nastavené, tenké svazčky vláken nebo srsti. Uvažuje se i o prvotním spojování rouna pomocí valchování – plstění, vytloukáním mezi kameny, v měkké potoční vodě, což je technika poměrně jednoduchá. K splétání bylo potřeba delší vlákno nebo srst. Tento problém, jak bylo uvedeno, byl patrně řešen nadvazováním tenkých svazčků nestejně silného a nepevného vlákněného materiálu do delší, tlusté a huňaté niti, ověčené uzlíky s visícími konci.

Teprve potom bylo možno začít s proplétáním. Vlákněné nitě neměly kompaktnost proutí, travin nebo slámy. Nebylo možno je splétat přímo. Lidé v neolitu museli vymyslet zařízení, pomocí něhož by bylo možno měkké a poddajné nitě splétat a proplétat, aby neuhýbaly a nesukovaly se. V průběhu neolitu byl vymyšlen základ všech příštích vertikálních stavů. Byla to vhodná příčná, nízko položená větev nejbližšího stromu. Později to bylo břevno, zaklesnuté do vidlic uříznutých větví, zaražených do země. Na něj byly navázány hustě vedle sebe, dolů spadající nitě, jejichž název měl být pro příště „osnova“, na které byly dole navázány kameny, aby nitě byly zatížené, rovné a nezaplétaly se. Další část nadvazované niti se namotala na tvarově vhodný kámen nebo kousek dřívka, první „cívku“ a provlékání osnovou mohlo započít. Nešlo ještě o tkaní, ale poněkud snadnější způsob proplétání. Kupodivu, toto velmi primitivní zařízení fungovalo zcela dobře. První řídké huňaté, táhavé, málo kompaktní a nepevné textilie, plně

uzlíků, byly na světě. Proti ještě ne zcela perfektně vydělaným kůžím měly jednu nespornou výhodu – byly měkčí, tvárnější, na těle příjemnější a bylo si je možno dle potřeby zhotovit, v určité metráži bez nastavování, což u materiálů hotových, osvojených z přírody, nebylo možné.

Sprádnání

Vývoj se nezastavil a období zlepšování vlastní techniky výroby textilií nastalo poměrně záhy. Problémem byla malá pevnost spletaných tkanin, jejichž nití byl nespředený svazek nadvázaných vláken, zpevněný pouze uzlíky. Tkaniny se snadno trhaly, proto nit bylo nutno zpevnit. Při nadvazování niti se přišlo na to, že zkrucováním vláken nebo srsti mezi prsty vznikne místo původního svazku suroviny, stejně dlouhá, poměrně pevná nit – první „příze“. Pro její stále ještě omezenou metráž, bylo nutno ji i dále nadvazovat. Byla ale hladší a pevnější. Aby při zkrucování nedocházelo k rozpojování vláken, bylo je nutno vlhčit, což se v prvních dobách dělalo pliváním. Tkaniny ovšem stále ještě byly hrubé, plné uzlíků, i když již pevnější. K výrobě hladší a stejnoměrnější textilie chyběla stále délka vlákna – „nekonečná nit“ a další vývoj sprádnání jen potvrdil důmysl a inteligenci neolitiků.

Časem si přádnely chumel vláknenného materiálu v surové formě umísťují do „schránek“, z kterých bylo možno ručně odvíjet a zkrucovat prsty svazček vláknenného materiálu na přízi. Schránka musela být upevněná. V raných obdobích posloužily i svázané drobné větvičky na větví stromu, nad hlavou přádnely do formy košíku.

Posléze se i chumel vláken nebo materiálu, původně plný nečistoty, začal před sprádnáním čistit a urovnávat. Rouno se mne mezi palci a prsty, u vlny ve směru růstu srsti, čímž bylo zabráněno slepování rouna a lépe se odstraňovala nečistota. Vlněné rouno rozpojené a vyčištěné již bylo možno sprádat na hrubší přízi. V závěru neolitu a následném eneolitu se již patrně rouno začalo upravovat „mykáním“ a „česáním“. Mykalo se „mykadly“, dřevěnými prkénky s dřevěnými hroty, mezi nimiž se při protichůdném pohybu rouno rozuzlovalo a následně, prvními kostěnými tkalcovskými hřebeny rozčesávalo do „česanice“. Ten se umísťoval do schránky na tyči a z něj přádnena byla teprve schopna odvinout a upříst poněkud jemnější a hladší přízi.

Stočenou, upředenou přízi namotávala přádnena v raných obdobích na kousek přitesaného kamene, opracovaného do tyčkovitého tvaru, nebo na kousek větvičky či dřívka. Aby příze nepadala, dělaly se na dřívku, které bylo ranou formou cívky a v jiné formě se stalo součástí příštích „vřeten“, zářezy.

Později se kamenné cívky začaly na spodním okraji poněkud rozšiřovat do „přeslenu“. Těmito úpravami se zamezilo padání příze z cívky. Vyvinutý nástroj, který se během doby začal podobat více a více „vřetenu“ s pevným přeslenem, se stal užitečný i jinak. Byl-li napojen na svazček příze z vláknenného materiálu, měla přádnena možnost zkrucovat vlákno do příze pomocí otáčejícího se vřetena. Příze se již nevlhčila pliváním, ale vodou. V dalších obdobích se vřeteno s pevným přeslenem velmi vylepšilo „snímacím přeslenem“, což byl do různých tvarů přitesaný kámen se středovým otvorem, který se na cívku nasunoval, aby příze nepadala a cívka se zatíženou spodní částí mohla při sprádnání fungovat jako otáčející se setrvačnick. Po odnětí přeslenu byla namotaná cívka použita při proplétání, později již při tkaní.

Během neolitu tak byly vymyšleny nástroje tvořící základ sprádnání „nekonečné příze“, což byla „schránka“ na vláknenný materiál, základ příští přeslice a „vřeteno“ s pevným, později snímatelným „přeslenem“. Dalšími vynálezy byla „cívka“ a zařízení k proplétání příze se zatíženými osnovními nitěmi, základ příštího tkalcovského stavu, jehož jednoduchá forma byla vymyšlena ještě během neolitu.

Tkaní

Samotné tkaní, spíše se ještě dalo kvalifikovat jako provlékání či proplétání, bylo v ranějších obdobích neolitické textilní výroby stále velmi pracnou záležitostí. I když osnova již nebyla zavěšována přímo na větev, ale visela podobně jako v rámu, navázaná na příčném otočném břevně ve vidlicích větví zaražených do země na šířku tkané textilie, napnuta zavěšenými závažími, vyžadovalo vlastní tkaní od tkadleny velkou trpělivost a mnoho času. Pokud existovala vřetena s pevným nesnímatelným přeslenem, bylo nutno spředenou přízi přemotat do klubička, nebo na dřívko – „cívku“. S touto útkovou přízi musela tkadlena obejít v jednom směru liché a cestou zpět opět sudé nitě, aby mohla uskutečnit provlek. Takto zhotovené tkaniny,

i když z hladší příze, neměly správnou hustotu, byly řídkší a vazba byla značně nestejněměrná.

Kromě k výrobě oděvu byly tyto poměrně ještě primitivní a hrubší pra-tkaniny používány i k dekorování povrchu keramických nádob. Otisk neolitické lněné tkaniny byl nalezen na keramické nádobě bukovohorské kultury, ve slovenské jeskyni Domica (dle V. Furmanka a K. Piety). Ze stejného zdroje pochází informace o nálezu keramického zlomku, zdobeného otiskem vyplétané rohože z travin, typu „pálky úzkolisté“.

Závěrem neolitu a počátkem eneolitu dochází přece jen k určitému vylepšení techniky tkaní i zlepšení funkčnosti stavu. Postupem doby se při tradičním, značně namáhavém způsobu tkaní přišlo na to, že je možno provazovat navzájem dvě soustavy na sebe kolmých nití lépe, pomocí „prošlupu“ útkovou cívku v tom případě, bude-li možno od sebe oddělit a zvlášť upevnit sudé a liché niti osnovy. I tato velmi důležitá technická záležitost byla ještě v neolitu vyřešena, a sice vložением dvou příčných větví do stavu v jeho střední části, z nichž jedna, na které byly primitivní nitěnkou upevněny liché niti osnovy, byla pohyblivá a druhá, přes kterou byly vedeny nitě sudé, byla spojena se stavem. Zatažením za pohyblivé břevno se vytvořil „prošlup“ s lichými nitěmi a jeho spuštěním se dostávaly do popředí osnovní nitě sudé. Tyto, ještě velmi primitivní typy stavu, zhotovené z větví nebo břevna, ukotvené v zemi, nebo přenosné o strom či zeď opíratelné „krosny“, vydržely s menšími změnami a vylepšeními až do dalšího, eneolitického období. Zručné tkadleny byly schopny na nich utkat sice hrubší, ne příliš velké, ale již docela slušné a dobře použitelné textilie z vlny, lnu i konopí. Změnily se i tvary kamenů, zatěžujících osnovní nitě, které již byly přitesávány do určitého tvaru. Stala se z nich závaží. Tvarovány byly i kamenné přesleny, které dostávají oblý, kónický tvar.

Tento způsob tkaní, vymyšlený v neolitických komunitách, se příliš nezměnil ani během dalšího, eneolitického období. Vylepšovaly se pouze konstrukce stavů, z kterých se stávala postupně tkalcovská zařízení, jak vertikálního, tak horizontálního typu. Ovšem technika „prošlupu“ útkové cívky, mezi zvlášť upevněnými sudými a lichými nitmi napjaté osnovy, zůstala trvalou tkalcovskou technologií prakticky až do dnešní doby, stejně jako způsob sprádnání

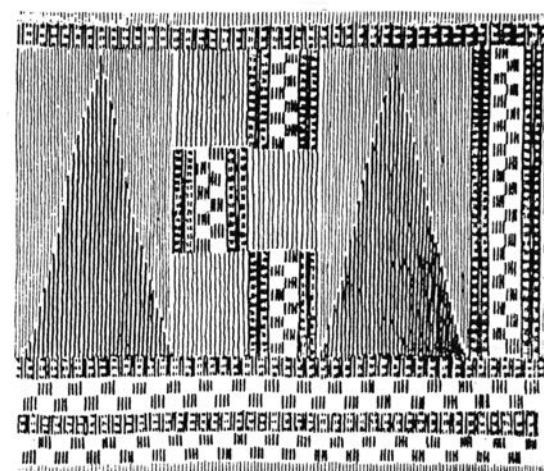
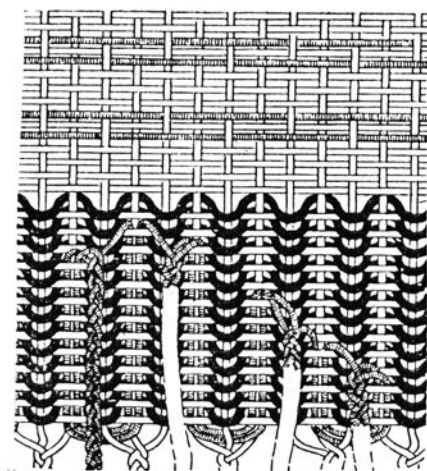
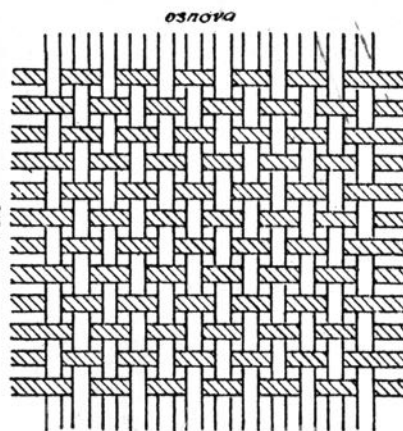
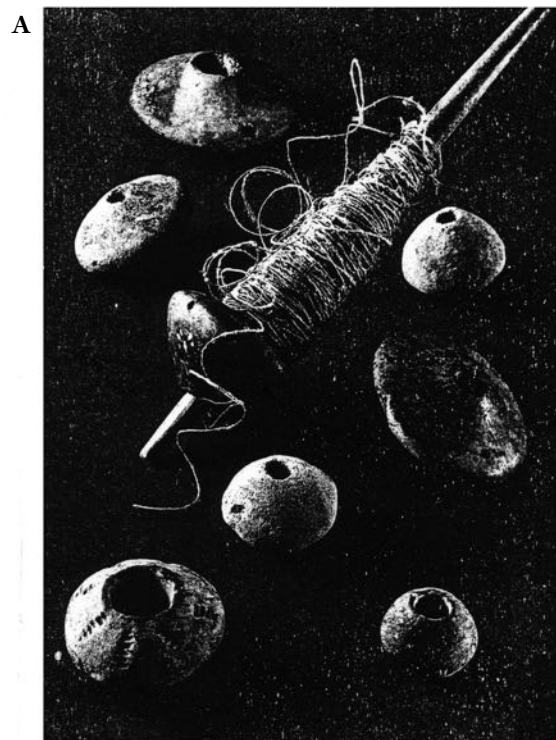

pomocí „česance“ a „schránky“ – základu příští „přeslice“ a „vřetena“.

Tkaniny jsou bohužel materiálem velmi choulostivým, podléhajícím zkáze a z dávných pravěkých období se zachovaly pouze otisky „esparta“ či textilu na keramice, útržky nezničených částí šňůr a podobně.

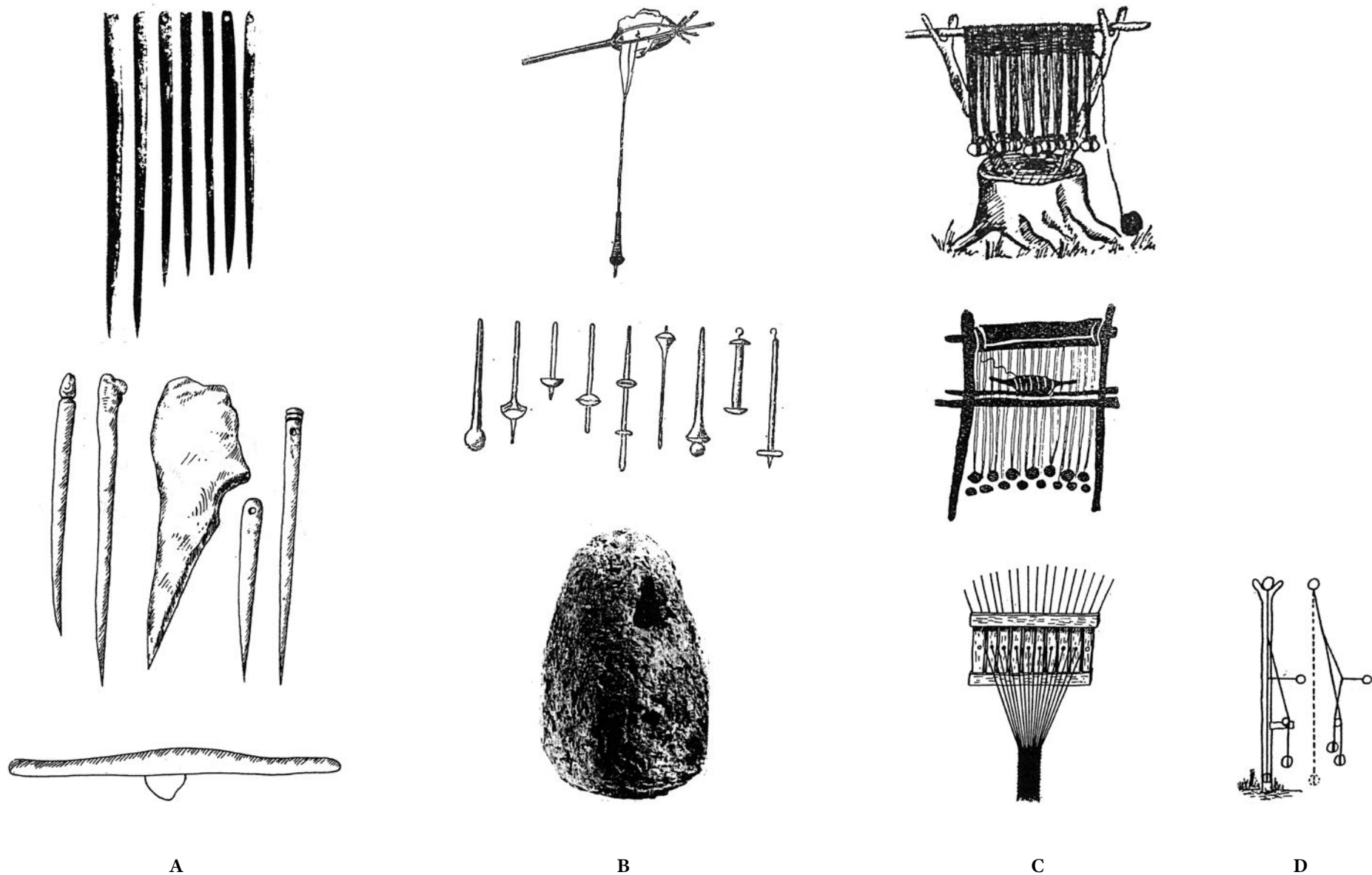
Ovšem od r. 1961, kdy byl objeven archeologem dánského původu Jamesem Mellartem anatolský Çatal Hüyük, fenomenální neolitické, 9000 let staré sídliště na úrovni města, zřejmě mimo jiné i s obdivuhodnou úrovní pravěké textilní výroby, je snad součástí nálezů i kousek pravěké lněné hnědé textilie, již barvené přírodním barvivem,

i útržky tkaniny se zatkávanými stříbrnými vlákny, která do dnešní doby nezoxidovala. Datování neuvedeno (podle Wernera Hocha: *Tajemství zapomenutých civilizací*).

Spřádání, cupování a ukázky starověkých vazeb

A) Přesleny a rekonstruované vřeteno, 3.–2. tis. př. n. l. Vyšný Skálnik, Rímovský Brezov, Slovensko. B) Způsob cupování vláknenného materiálu, 3. tis. př. n. l. C) Starověký Egypt: Klasická plátnová vazba. Provazování dvou vrstev nití na sebe kolmých. D) Lněná tkanina s tkaným vzorem, 3. tis. př. n. l. (dle E. Vogta).

Ukázky pravěké a raně starověké industrie sloužící k zhotovování kožených a posléze textilních oděvů

A) Kostěné jehly, kostěná a kamenná šídla, břevno s vloženým pazourkem na oděr srsti. B) Spřádání: pouzdro na vláknenný materiál, vřetena z různých nalezišť (kámen, kost, měď, dřevo). C) Tkaní: první formy pravěkých ukotvených břevnových stavů s osnovou zatíženou kameny se vyvinuly v starověké přenosné opěrné vertikální „krosny“ s kamenným či keramickým závažím a další formy stavů horizontálních, rámu různé velikosti či „paprsku“. D) Schéma upevnění nití na stavu k umožnění „prošlupů“ niti v klubíčku nebo na dřívku, první cívce.

ODÍVÁNÍ

Vlivem změny způsobu života od nomádského stylu, přemístování se za potravou, k usedlejšímu životním formám, ke kterým patřil život na jednom místě, chov skotu, pasvinářství a posléze i zemědělské obdělávání půdy, se ve vyspělejších oblastech mění a dále vyvíjí dle momentálních potřeb i způsob bydlení a odívání.

Usdlý způsob života vyžaduje mnoho nových výrobků k zabezpečení fungujícího hospodaření, nástrojů, nádob i obydlí, stavených již na místě obhospodařovaných pozemků. Domy bylo nutno nějakým způsobem i vnitřně vybavit, nejen kožešinami, které poskytl skot, ale např. i rohožemi, které se ženy neolitických, již hospodářických komunit naučily splétat. Od nich již byl krůček k prvním materiálům splétaným z jemných travin, použitelných i na drobné oděvní části k neolitickému „espartu“ a posléze k materiálům ještě tvárnějším, sice stále ještě splétaným a proplétaným, jak bylo zvykem při výrobě rohoží, ale vyráběným již z tenkých navazovaných svazečků dlouhé zvířecí srsti či rostlinných vláken. První textil zpracovaný ze lnu z období 6000 let př. n. l. byl v útržku nalezen v anatólských neolitických vrstvách. Během neolitu byl vyvinut i způsob tkání.

Postupně vznikající, navzájem odloučená, rodová a posléze větší kmenová sídliště vytváří již podmínky jak pro odlišný způsob hospodaření i řemeslné výroby, a to jak nástrojů, keramiky zbraní i ozdob, tak pro způsob odívání, které přestává být poplatné jednoduchému stylu života paleolitických loveckých tlup. Tehdy stačilo mít v chladnějších krajích dostatečně velkou kožešinu, na kterou si bylo možno lehnout i se jí přikrýt, popřípadě si ji ovinout kolem těla či beder a upevnit řemínkem proplečeným prořezanými otvory, nebo si oděv v arktických krajích pomoci tlusté, kostěné jehly a tenkého proužku kůže přizpůsobit tak, aby kůže chránila celé tělo co nejlépe (Lovecké overaly ve zmrzlém stavu a kostěné plastiky z Malty na Sibiři).

Život neolitiků je již řádově jiný, hlavně v oblastech vyspělejších, kde již v období dalším, v chalkolitu, vzniknou podmínky pro vytvoření hlavních civilizačních center. Odlišný začíná být i jejich způsob odívání. I v této době je používán ještě převážně, hlavně v chladnějších oblastech,

materiál hotový, přírodní – hlavně kůže i kožešiny, již obstojně koželužsky upravované. V chladnějších oblastech je zřejmý posun od oděvů náhodných tvarů, vzniklých obtáčením, kladením či zavěšováním kůží na postavu ve formě roušek, sukniček či šatu k oděvům pevného tvaru, již určitým způsobem formovaným, šitým a oblékaným. Ovšem ani oděvy nešité, aranžované, nezakládají a v okruhu etnik, sídlících v teplejších krajích, nebo oblastech se střídavým klimatem, s rozvíjející se výrobou tvárnějšího textilu zůstávají stále v oblibě. I menší kusy textilu se dobře hodí k aranžování různých typů lehkých bederních roušek, obálkových sukniček či opaskových zástěrek. S určitou nadsázkou se dá říci, že se lidé z období neolitu snaží z dostupných materiálů, v této době převážně z kůže, svůj oděv určitým způsobem tvarovat. Materiál přiřezávají a přizpůsobují pro sešití, do určité, potřebné formy, aby oděv lépe tělu přiléhala a také ho lépe chránil.

Značně udivující jsou tvary sukní a krátkých kalhot, objevujících se na postavách pozdně mezolitických a raně neolitických lidí z východošpanělských skalních galerií. Je zřejmé, že komunity neolitiků, kteří nahradili minulé mezolity, rozšiřující se postupně v různých oblastech světa, začínají své odívání řešit vzhledem k svým tradicím, potřebám i klimatu oblasti naprosto odlišně.

Je evidentní, že stejně jako při výrobě keramiky i ozdob, začíná být důležitá nejen funkčnost, ale i vlastní názor jednotlivých komunit na tvar či výzdobu předmětů a také oděvu.

V dalších obdobích slučování kmenů v kmenové svazy a etnické celky se stává postupně tento způsob výtvarného vyjádření i názoru na tvarování a zdobení předmětů, a tedy i oděvu tradicí, „imagem“ jednotlivých etnik. Dle výtvarné výzdoby předmětů i způsobu odívání budou v budoucnosti jednotlivá etnika lokalizována, posuzována. Budou odlišovány znaky jejich výroby a výzdoby nástrojů, keramiky i odívání, které se pro ně stanou charakteristickými.

Období neolitu je krom jiného i obdobím velkých migrací, kdy se části již přemnožených etnik vydávají na generační pochody, trvající často desítky let. Do nových sídlišť přináší i svou již získanou civilizační úroveň, své tradice, řemeslné dovednosti i svůj způsob odívání. Nová kmenová společenství, která se takto v lepších životních podmínkách, často již na poměrně vyspělých kulturních

tradicích starousedlíků vytvoří, posunou dále i civilizační úroveň neolitických kmenů.

Podobným způsobem byly do dalších částí světa šířeny civilizační výdobytky i řemeslné dovednosti. Stále dokonalejší je umění výroby a výzdoby keramiky, tvarování ozdob i „přenosné umění“ výzdoby těla, pomocí malby hlinkou či skarifikací a také umění šití oděvů a doplňků z kousků kůže i jejich tvarování dle formy těla, hlavy či nohou. To vše mohlo být docíleno pomocí zdokonalené kamenné industrie.

Tímto způsobem se šíří i vynález vpravdě revoluční, umění výroby textilu, ze srsti a rostlinné vlákniny, proplétáním, později pomocí primitivních způsobů sprádaní i tkaní a také zhotovování primitivních oděvních forem.

V kmenových komunitách pozdního neolitu, v sídlišťích a obcích již s poměrně pevnou vnitřní organizací i hierarchií, v určitém smyslu již třídní, kterou určuje majetek i postavení např. náčelníků i představitelů kmenových kultů, dochází k snahám po odlišení a vnější demonstraci těchto faktorů. Moc a majetek je prezentován lepším obydlím, ale i lepší zbraní a oděvem s bohatší výzdobou a šperkem. Rodí se i první „liturgické oděvy“ strážců kmenových božstev, jejichž svatyně již nejsou rodové, jako v minulosti, kdy byli uctívání předkové, ale veřejné, stojící uprostřed vsi. Šamani již mají svou uniformu, i když často jen kožešinu kultovního zvířete, masku a ozdobu hlavy, často i těla pomalováním pomocí hlinky či tetováním a skarifikací. V odívání neolitiků se již projevuje větší různorodost.

ODĚV

Během zhruba 3000 let dlouhého období neolitu – mladší doby kamenné, začínající a končící v různých oblastech tehdejšího světa značně odlišně, se změny ve způsobu zhotovování a upevňování šatu na tělo odehrávají jen s nepatrnou intenzitou. Vžitý, patrně i funkční kmenový způsob odívání se mění jen pomalu a postupně díky tradiční, stále stejné materiálové základně, neumožňující rychlejší vývoj. I když kůže a kožešiny byly již měkčí a lépe vydělané díky vyspělejšímu koželužství, kůže byly stále i na konci paleolitu a začátku mezolitu v okruhu některých etnik pouze sešívány do rovného kusu ochranného materiálu, odpovídající velikosti. Tím bylo tělo obalováno nebo byl

materiál na tělo různým způsobem, např. pomocí tlapy zavěšován nebo upevňován šněrováním či přitahován pomocí kožených řemínků. Etnika, která klima donutilo k masivnější ochraně těla a již vyspělejšímu způsobu zhotovování oděvů, dávala přednost oděvům „navlékaným“ či „šitým“, „oblékaným“.

Na přelomu mezolitu a neolitu je již z archeologických dobových nálezů zřejmé, že i když materiál až do mladších období v převážné míře zůstává stejný – přírodní, kůže a kožešiny či traviny, je již oděv z něj zpracovaný jiný. Má určitý tvar a představuje funkční, promyšlený výrobek, nejen kus primitivně sešívané kůže dle tvaru těla. Je jej možno považovat za poněkud promyšlenější oděvní formu, uzpůsobenou pomocí šití tvaru postavy a respektující funkci a účel, pro který byl oděv určen.

Neolitici, jak je zřejmé z archeologických nálezů, v této době hlavně kresebných skalních maleb z různých lokalit, jak již bylo uvedeno, svůj šat „tvárují“. Vznikají první tvary šitých, v bocích přiléhavých kožených a kožešinových sukni různých délek, jak je lze pozorovat na mezoliticko-neolitických skalních malbách španělské levanty či nesporně z oděvního hlediska zajímavých, ženských skulpturách z Malty – „Ležící Venuše“ i kyjevských neolitických nalezišť, kde byla objevena zajímavá soška ženy v dlouhé sukni. Zajímavé jsou i formy loveckých šitých kalhot v délce kolének z kůže, obepínajících těsně boky i svalnatá stehna raně neolitických lovců z východošpanělského pobřeží. Na sošce středoevropského zemědělce (Slovensko) se objevují kalhoty patrně zasunuté do vysoké obuvi, s hlubokým, příčně, až na otvory pro nohy sešitým sedem, v pase upevněné šňůrou, za kterou je okraj kalhot zahrnut. Vznikly patrně z mužské suknice, již uvedeným sešitím v délce.

Šitím tvarovaný oděv byl v období neolitu převážně kožený. Kusy kůže, měly-li být opravdovým oděvem, musely být předem poněkud nožem upraveny do přibližného tvaru a teprve potom sešity, ne jako v minulosti sešívané do ploch. Postupně se rodí určitá forma krejčovského umění. Ženy neolitických zemědělců, které pravděpodobně oděv zhotovovaly, se musely naučit kůži dle tvaru těla přirezávat či nastavovat do tvaru uvažovaného oděvu.

Sortiment šitých oděvů byl poměrně úzký. Zahrnoval ženské sukně, mužské suknice, snad i živůtky, celkový šat

a v sibiřských oblastech přetrvaly patrně overaly. Pláště suplovala stále jen kladená kožešina. Přímé doklady nejsou.

V afrických lokalitách, kde vzhledem ke klimatu nebylo nutné oděvy pracně šít, se stále ještě navléká. Navlékané sukničky z travin, peří, listí a slámy a různých artefaktů jsou již tradicí. Přibývají splétané nebo kožené opasky, často stačí jen řemínky, na které je vpředu připevněna „zástěrka“ chránící pohlaví.

Jak probíhal způsob domácí neolitické výroby, se pokusili demonstrovat Holanďané (skanzen Flevu). Období neolitu bylo dobou zajímavou a v jistém smyslu revoluční, a to nejen z hlediska hospodářského a civilizačního, kdy se lidské populace postupně měnily z nomádů, sběračů a lovců na pastevce a usdlé zemědělce, ale i z hlediska vynalézavosti a rychlého zlepšování řemeslných dovedností a znalostí, ke kterým nedílně patřilo i zhotovování oděvu a lepší způsob ochrany těla.

Do neolitu lze tedy zařadit značně převratné změny ve výrobě oděvu a v odívání vůbec. K tomu kromě prvních pokusů o běžný šitý a tvarovaný kožený šat a uplatnění určité „krejčovské“ techniky v tomto řemeslném odvětví lze připojit i podstatné a vpravdě revoluční rozšíření oděvní materiálové základny o materiály ne již hotové, ale zhotovované, o tkaniny (viz výroba textilu). Na primitivních stavech, primitivní technikou nebylo možno zhotovit větší metráž textilu, jen poměrně malé kousky, které ovšem bylo možno sešít snadněji než kůži.

Byly vhodné na zhotovování menších oděvních druhů, ale v prvních fázích vývoje textil do odívání neolitiků příliš nezasáhl. Kůže ještě dlouho zůstala základním oděvním materiálem. Byla pevnější než nedokonale tkaný textil a v tomto období již dokonaleji upravená. Pro způsob života neolitiků byla vhodnější než poměrně malé kousky textilu, sice již hustšího a také tvárnějšího než kůže, vhodného k aranžování na tělo, ale stále ještě nezvyklého. Během neolitu byl textil materiálem, pokud se týká šatu, spíše doplňkovým. Byl patrně používán tam, kde jeho velikost odpovídala potřebě a kde nešlo přímo o tepelnou izolaci. Jeho tvárnost mohla být v této době dobře využita k aranžování drobnějších typů oděvů jako bederních roušek či mužských, obálkových „sukniček“ i zástěrek, chránících pohlaví, připevněných k opaskům. Textilem bylo možno obtáčet a chránit hlavu. Použití měl i v chýších. V budouc-

nosti byl svou tvárností předurčen hlavně pro vývoj prvních textilních aranžovaných oděvů.

V této době ještě není, až na tvar a délku sukni, velký rozdíl mezi šatem ženským a mužským. Rozdíl je hlavně mezi oděvy nošenými neolitiky v klimaticky teplejších či horkých oblastech a na severu. V teplejších krajích se díky výrobě textilu vyvíjí spíše oděvy nešité – „aranžované“, roušky, ovíjené sukně či sukničky. Na mrazivém severu bylo nutno vyrobít šat ochranný, kryjící podstatnou část těla a dobře jej chránící. Zde se více rozvíjí znalost šití a výroba oděvů krejčovsky zpracovaných, „oblékaných“.

K hlavním oděvním druhům obojího typu patří: opasky, bederní roušky, sukničky, mužské suknice a ženské sukně, celkový šat, pláště a různé typy přehozů, kalhoty a v arktických oblastech stále dokonaleji chránící overaly.

Opasky

Byly převážně oděvem mužů, lovců či pastevců. U populací žijících v teplejších krajích byly často oděvem jediným, ale značně potřebným. Na opasku, koženém nebo splétaném z pevných travin, měl muž zavěšeno vše, co bylo pro něj nutné a co v nemilosrdné přírodě kolem sebe potřeboval, zbraň, toulec se šípy a podobně. Během neolitu si lidé ještě ve větší míře než v minulosti chránili zranitelné části těla, hlavně pohlaví. Na opasky byly vpředu různým způsobem připevňovány ochranné zástěrky z vydělané kůže či nízké, pevné kožešiny šelem. V pozdějších obdobích neolitu byl patrně používán i textil. Tento typ oblíbeného neolitického ochranného šatu a opasky různých šířek, často i vynalézavým způsobem zdobené, se zachoval na převážně mužských postavách ze skalních kreseb neolitiků z různých oblastí (skalní malby Brandberg – jižní Afrika, africké Tasíli či rytiny z Capo di Ponte u Brescie v Itálii). Opasky byly vesměs kožené i splétané z travin, někdy stačila jen prostá šňůra. Byly upevňované v pase patrně různým způsobem. Nabízí se svázání šňůry či řemínků, protažení řemínků perforovanými otvory v opasku a svázání nebo sepnutí opasku kostěnou třískou.

Bederní roušky

Tento tradiční typ pravěkého šatu, známého již v paleolitu, prakticky nejjednodušší oděv vůbec, se u etnik žijících v krajích s mírnějším a teplejším klimatem udržuje v oblíbě

průběžně. Setkáváme se s ním v odívání různých etnik, jak během neolitu a eneolitu, tak i v starověké době bronzové a u některých přírodně žijících etnik dodnes.

Bederní rouška z užšího pruhu kůže, později i textilu, vzadu kryjící sed a vpředu křížená, s cípy upevněnými zasunutím v pase, patří stejně jako opasky k ještě paleolitickým typům oděvů, z kousku kůže obtočené kolem beder. Je prvním nešitým aranžovaným „ovíjeným“ – „obálkovým“ oděvem. Opravdovou oblibu, jako nenáročný oděv, určený ani ne tak lovcům, pro které byl nutností opasek, i když i s tím mohla být rouška kombinovaná, si rouška získala u lidu pracujícího na poli i jinde, hlavně pro svou praktičnost i snadnou úpravu na těle. Na afrických neolitických bovidiánských (pasteveckých) skalních malbách se objevuje často (Tasíli).

Sukničky – ženské sukně – mužské suknice

Patřily k stěžejním typům neolitického šatu, nošeného jak ženami, tak muži. Byly jak nešité – „ovíjené“, obálkového typu, vzniklé ještě během paleolitu na principu „prodloužené“ ovinovací roušky, tak i šité, a to již od období pozdního mezolitu a raného neolitu, jak je doloženo 7 tisíc let starými skalními kresbami z východního Španělska či ženskými skulpturami (ostrov Malta, Ukrajina).

Typy nešité

Tyto formy sukniček byly vesměs ovíjené, v délce do poloviny stehen, někdy i delší. Byly zhotovené z netvarovaných, postupně přiřezávaných kůží, později z širšího pruhu neolitického textilu, vpředu často křížené podobně jako roušky. Byly upevněné na bedrech či v pase, zasunutím krajků za vrchní část sukničky nebo pomocí opasku.

Existovaly i typy „kladené“, tj. jen prostě obtočené kolem boků a v jednom boku otevřené. Byly patrně v boku v pase upevněné sepnutím pomocí kostěné třísky, či perforovanými otvory provlečeným vázaným řemínkem („Černošský tanečník“, Tin-Tazaríft, „Tanečníci Sefar“, Afrika). Je zcela možné, že existoval i typ suknic „obálkových“, různé délky, ženských i mužských, zhotovených ze sešitých kůží, šitím již upravených a poněkud zúžených směrem k pasu. Vpředu byly patrně pouze přeložené a v pase opět upevněné či sepnuté. (Tento typ je znázorněn na kresebné rekonstrukci ženské, kožené, neolitické sukně z publikace

V. Furmánka a K. Piety *Počiatky odievania na Slovensku.*) K neolitickým typům nešitých sukniček patří beze sporu i různé formy tohoto šatu, zhotovovaného z listí, travin či peří, pomocí navlékání, u travin splétání, známé již koncem paleolitu a dodnes patřící k folkloru různých přírodně žijících etnik.

Typy šité

Z kůže, hlavního oděvního materiálu mladší doby kamenné – neolitu, se vzhledem k její pevnosti lépe šilo, než aranžovalo. I když se obálkové typy sukni jistě v prostředí neolitických komunit používaly hojně, byly praktické, lehce se oblékaly i zhotovovaly, přece jen se vedle nich stále více uplatňovaly sukně šité. Skalní malby z raných neolitických období, např. ze španělského Cogulu, zachycující „Tanec žen“ z východošpanělských loveckých komunit. Zobrazují již v dávném 7. tisíciletí př. n. l. ženy oděné do kožených, prokazatelně šitých, v bocích přiléhavých, k délce rozšířených sukni s nezarovnanou délkou. Jedna z žen má dokonce dlouhou sukni.

Zajímavou, z kůže sešivanou suknicí, téměř sumerského typu, v délce ukončenou širokým lemem patrně z obdobně na proužky rozřezané kůže či s trásněmi, vidíme na skulptuře „Ležící žena“ z ostrova Malty. Typ ozdoby je těžko určitelný, ale vychází patrně z materiálu, kterým v této době, začátku textilní výroby, může být pouze kůže.

Dlouhou, uspořádanou nepatrně rozšířenou, ale jinak rovnou bederní sukni, těsně obepínající boky, lze spatřit na sošce dlouhovlasé ženy nalezené v oblasti Ukrajiny – Kyjeva. Nálezy jsou sice sporadické, ale šité sukně v období neolitu bezesporu dokládají. Různé typy nešitých i šitých mužských i ženských sukniček a sukni velmi dobře přibližují kožené repliky tohoto šatu, vyrobené i nošené experimentátory z neolitického sídliště, vybudovaného na polderu Flevo v Nizozemí.

Kalhoty

V pradávnm období mladší doby kamenné jsou šité kalhoty z kůže oděvem v raném stupni vývoje. A přece u některých etnik tento praktický typ oděvu, splňující všechna ochranná i funkční kritéria, již existoval, ovšem ve velmi primitivní formě. Vyvíjel se patrně postupně již v průběhu mladého paleolitu z nešitých příšněrovaných hole-

nic, chránících do různé výšky nohy, měnících se časem v již po vnitřní straně stehen sešité, neustále se zvyšující, ochranné návleky, zasunované do obuvi. Pokud návleky dosáhly výšky, kdy se začaly hrnout nebo padat, bylo nutno je upevnit.

Zcela funkční upevnění vysokých návleků na nohy tak, aby držely a nepadaly, vzniklo v reakci na potřeby mlado-paleotických lovců. Návleky byly připevňovány k opasku pruhu kůží. Možný další vývoj této primitivní předformy kalhot naznačují kresby na s. 80.

V závěru neolitu, jak ukazuje nález mumie alpského eneolitika „Ötziho“, byly patrně takto upevněné vysoké návleky kombinované s delší „zástěrkou“ připevněnou na opasek buď vpředu, nebo vzadu protaženou rozkrokem a volným koncem zasunutou za opasek vzadu. Tímto způsobem bylo chráněno i pohlaví a přední i zadní partie. Celek vytvářel již dokonalou předformu kalhot. Muž se tak obešel i bez svrchního šatu, stačil jen plášť. Oblékání a svlékání jakéhokoliv oděvu při lovu zvěře, práci na poli či vykonávání potřeby, při nebezpečném způsobu života např. v okruhu lovecko-pastvinářských i již zemědělských komunit nepadalo úvahu.

V období neolitu v již usedlých zemědělských komunitách probíhal vývoj oděvů potřebných pro život rychleji. Zcelování kůží sešitím pevnými rostlinnými vlákny nebo dlouhou zvířecí srstí, později již kroucenou nití, pomocí kostěných jehel do potřebných tvarů, daných formou těla, nebyl pro neolitiky již problém. Problémy nastaly až s tkaninou, která nešla přiřezat jako pevná kůže pazourkem, a poněvadž byla řídká a třepila se, nešla ani tak dobře vžitým způsobem scelovat a sešivat. Byla nepevná a od švů se trhala. Proto se vesměs jen aranžovala. Pro výrobu primitivních forem kalhot byly lněné, tepelně neizolující tkaniny v této době málo použitelné. Nedávný nález již zmíněného eneolitika „Ötziho“ dokládá používání kůže na zhotovení nožních návleků, připnutých k opasku, i v době pozdější měděné.

V dalších obdobích starověku s příchodem tkanin kalhoty v oblasti Evropy, odkud jsou jediné archeologické doklady jejich existence (španělská levanta, 7 tis. let staré skalní malby, Cueva del Aqua, Amarga, „Tlupa běžících bojovníků v kalhotách“, El Secans, „Bojovník v kalhotách“, Teruel, a antropomorfní plastika „Muž v kalhotách s mí-

sou“, pozdní neolit, 5.–4. tis. př. n. l., střední Evropa, Nové Vozokany, Slovensko), bohužel pozvolna mizí.

Patrně z podobných primitivních typů „protokalhot“, uzpůsobených z kožených návleků, se vyvíjí dále funkční kalhoty již na jiném kontinentu, v okruhu asijských a euroasijských stepních komunit či v daleké Číně. V asijském mužském oděvu zůstala praktická a pevná kůže velmi dlouho stěžejním materiálem vzhledem k příští domestikaci koně a ochraně mužů, využívajících koně i k jízdě.

Základním materiálem a oděvem v odívání příštích, již starověkých, asijských stepních jezdeckých etnik byla kůže i šité a oblékané kožené oděvy, včetně kalhot. Zpět do Evropy se kalhoty dostaly až s vpádem nomádských kmenů z východu, se Skythy v 1. tis. př. n. l. v době železné, o 5–6 tisíc let později. Od závěru doby halštatské doplňovaly kalhoty vžitý, textilní aranžovaný či šitý již košilový mužský šat keltských a germánských etnik.

Ženský a mužský šat a haleny

Oděvy kryjící podstatnou část těla v rozmezí ramen, stehen a kolen byly sice převážně doménou žen, ale nosili je i muži. Ti ovšem dávali spíše přednost pohodlným koženým sukničkám či o něco delším suknicím, respektive navlékaným jednoduchým, v bocích sešitým halenám, kryjícím šířkou kůže částečně i paže. Oblíbené byly patrně i krátké, bezrukávové, průřezem přes hlavu navlékané kožené haleny, šířkou kůže částečně kryjící i paže, sukničky a suknice různých délek. Doplněním o přehoz, sešitý z kůží, který kryl záda, ramena a částečně i hrudník, pokud byl sepnut, a holenice vznikl i v nepohodě poměrně funkční ochranný šat.

Celkový suknicový kožený šat bohužel není dokumentován ani na skalních kresbách či pravěkých neolitických skulpturách. Ovšem jeho existence je značně pravděpodobná, i když jen spekulativní. Šité oděvy kryjící celé tělo, včetně rukou i nohou, uměli zhotovit i lidé z období mladého paleolitu. Oblíbenější byly zřejmě spíše menší oděvní druhy, haleny a sukne, vytvářející na postavě celkový šat. Nizozemští experimentátoři ze sídliště neolitického typu, vybudovaného na polderu Flevo, zhotovili velmi věrohodné repliky podobných ženských šitých oděvů z kůží, jednoduchých, s nadšitými šlemi, či dvoudílných ve formě kratší sukne a krátkého živůtku se šlemi. Šat z textilu, který v této

době svými rozměry stačil tak na roušku či minisukničku, zhotovován nebyl. Pokud existoval, malby neolitiků jej nezobrazují.

Overaly

Kmenové komunity neolitiků žijících v tomto období v nehostinných pustinách severu sužovaných arktickým klimatem zůstávají i nadále nomádskými lovci a rybáři. Tak jako se nemění jejich tvrdý způsob života, nemění se ani jejich osvědčený způsob odívání. Hlavním oděvním materiálem zůstává i nadále, stejně jako v méně drsných krajích, již lépe zpracovaná a poddajnější kůže a nejoblíbenějšími typy oděvů ty, které nejlépe chrání. Jak dokládá odívání sibiřských kmenů Thulů, rozšiřujících se a lovících v arktických oblastech přes celý starověk až do doby římské, než je nahradili Eskymáci a další etnika, zůstává kožešinový overal s kápí jejich základním a nepoužívanějším oděvem (nálezy výšivky sibiřských Thulů na upravené kůži, Grónsko). V období neolitu již nebyly overaly spojeny s bačkrou obalující šlapky, ale zasunovány do obuvi.

Přehozy – pláště

I tento ochranný oděv do nepohody a zimy patřil stejně jako v době minulé neodmyslitelně do šatníku mužů i žen neolitu. V této době již to nebyl kus kůže přehozené přes ramena. Patrně měl tvar širšího a delšího, lépe chránícího přehozu, posešivaného z kůží a spínaného vpředu u krku kostěnou třískou, fungující jako jehlice – první pravěké spinadlo. Zajímavé krátké, pod krkem spínané kožešinové přehozy, vpředu otevřené, chránící pouze záda, jsou znázorněny na postavách žen na skalních malbách ze španělského Cogulu.

ÚČES, DOPLŇKY, OBUV

Účes

Podobně jako v závěru paleolitu a v mezolitu i během neolitu se vlasy upravují obdobně, hlavně jak dovolí ostří pazourkových nožů, kterými si jsou nuceni neolitikové, a to patrně značně bolestivě, vlasy ořezávat a zkracovat do formy u mužů polodlouhé i kratší. Zkracovat tímto způsobem musí čas od času i svůj vous, který by jinak při běžné práci překážel. Ani ženy si vlas nenechávají dorůstat

do enormních délek, i ony používají pazourkové či obsidiánové nože. Vlasy rovněž zařezané, v délce sahající těsně nad ramena a sčesané přes uši zcela současným způsobem jsou znázorněny na skalní malbě ve scéně „Tančící ženy“ ze španělského Cogulu ze 7. tis. př. n. l. Účesem z dlouhých, na záda sčesaných vlasů, sahajících až do pasu, se může pochlubit „Žena v dlouhé sukni“ (kamenná soška z neolitických ukrajinských nalezišť).

Pokrývky hlavy

I v této době si chránili lidé hlavu před pálicím sluncem či nepohodou a zimou. Podobně jako v paleolitu dobře posloužil i kus přřízané vydělané kůže, stažené řemínkem kolem krku do formy primitivní kapuce. Vyskytují se patrně již i pokusy o výrobu ještě neuměle formovaných čepic. V pozdější době, kdy již existoval i první textil, začal být jako nový materiál používán pro svou vláčnost a poddajnost i na různé typy hlavně ženských pokrývek hlavy. Postupně, ovšem stále jen částečně, nahrazoval tvrdší a méně poddajnou kůži. Uplatnil se v teplejších oblastech při ochraně hlavy před sluncem, hlavně při práci. Byl přes hlavu přehazován nebo na ni upevňován do různých forem pomocí ovíjení. Něco vzdáleně podobného buď ovínuté tkanině či již čepici je možno si představit z pokrývky, kryjící hlavu jinak nahé ženské skulptury chasúnské kultury, nalezené v oblasti Tell-es-Sauvānu v Iráku. Podobné, ale poněkud špičatější pokrývky hlavy, snad první formy čapek, lze vidět i na hlavách dalších idolů ze stejného naleziště, již mužských. Stejně jako v minulosti jsou v oblíbené různé ozdoby hlavy, často značně fantaskní, pokud se jedná o ozdoby kultovní (viz Ozdoby) vyskytující se na skalních malbách hlavně u etnik afrických.

Obuv

Neolitické populace žijící v teplých krajích obuv prakticky nepotřebovaly. Lidé tam chodili a v některých oblastech dosud chodí bosí. Ovšem na severu či v krajích s klimatickými výkyvy byla obuv nutná a také se v primitivních formách jakési kožené či kožešinové papuče stažené provlečeným řemínkem kolem chodidla zhotovovala. Primitivní, jednoduché tvary obuvi se podobnou technikou jako rohože splétaly patrně i z travin. I na poněkud schematicky pojaté neolitické skulptuře „Muž s mísou“ ze slo-

venských Nových Vozokan lze něco jako obuv, dokonce vysokou, vyzorovat.

Kožešinové papuče, které jako repliku neolitické obuvi zhotovili nizozemští experimentátoři ve skanzenu Flevo, jsou již poměrně dokonalé. (Jsou snad ze závěru neolitu.)

Holenice

Poměrně krátký oděv nohy chránil většinou jen po nebo pod kolena, proto byly kolem lýtek obtáčeny kusy kůže a připevňovány k holeni (odtud název), omotaným řemínkem kůže či šňůrou. Doplnovaly obuv do výšky holinky a poměrně dobře, hlavně v zimě, pokud byly zpracovány srstí dovnitř, chránily nohy až po suknicí či šat. V Africe byly používány spíše jako ozdoba („Tanečník“, Tin-Tazarift).

OZDOBY

Sortiment ozdob používaných různými populacemi neolitiků byl obdobný jako v minulosti. Kov ještě nebyl znám a jako ozdoby byly používány artefakty, již upravované lidskou rukou s určitou mírou invence. Kromě vlastní výzdoby kůže na obličej i těle hlinkou, jizvením – skarifikací a tetováním byly oblíbenou ozdobou čelenky a náhrdelníky, různé typy náramků i nánožních a nápažních ozdob, závěsky i drobné vlasové ozdoby, snad i kostěné nášivky.

Zdobení kůže

Tento způsob výzdoby těla formou „přenosného zdobení“, později téměř „přenosného umění“, byl znám již v období paleolitu. Výzdoba těla pomocí hlinky či skarifikace – jizvení byla používaná velmi často africkými etniky („Žena s malou hlavou“, Žabbaren, pastevecké období). Ovšem tento způsob zdobení nebyl pouze záležitostí afrických a orientálních, neolitických etnik. Velmi složitým ornamentem, snad tetováním či jinou technikou, je zdobeno i tělo hliněného idolu z Cucuteni v Rumunsku.

Ozdoby hlavy – čelenky

Čelenky byly v období neolitu velmi oblíbené a vyskytovaly se v nepřehledném množství fantazijních tvarů, v civil-

ních i kultovních ozdobách hlavy hamitských i negroidních afrických populací. Jsou nejen velmi dominantní ozdobou, ale i kultovním symbolem (rohy – kly – peří). Stejně jako v mezolitu se objevují i čelenky štípané z kosti, zdobené vrypy a rytím, přivazované vzadu k hlavě řemínky, připevňovanými k ozdobě nebo provlečenými otvory v kraji. Čelenkou byl i prostý proužek ozdobené kůže přidržující vlasy. Čelenky nebyly jen ozdobou, měly i praktický význam. Udržovaly vlasy při hlavě tak, aby nepřepadávaly do čela a očí, což bylo důležité, pokud lidé pracovali či lovili.

Náhrdelníky

Na jejich výrobu bylo používáno značné množství jak různých přírodních artefaktů zajímavých tvarů, tak předmětů do jisté míry upravovaných a posléze i vyráběných, jako byly např. vrtané perly. Perly se zpracovávaly buď z různých kamenů do uvažovaného tvaru, ale i z kostí. Oblíbené jsou náhrdelníky z navlékaných lastur a mušlí. Na různé závěskové náhrdelníky a ozdoby se často používala i opracovaná mušle „spondylu“. Náhrdelníky z opracovaných kamenných perel byly nalezeny i v neolitických vrstvách iráckého Tell-es-Sauvānu cca z r. 6400 př. n. l. Z nesmírně tvrdého obsidiánu byly vyráběny vrtané perly i přívěsy v Anatolii. Obsidiánové perly i náhrdelník, zdobený navíc obsidiánovým přívěsem, byly součástí neolitických nálezů v anatolském Çatal Hüyük. Součástí nálezů z období kultury natufské byl i zajímavý náhrdelník, sestavený z vrtaných, opracovaných a zdobených perel kostěných. Velmi oblíbené byly i tvary delších, válcovitých vrtaných perel, kterými byly kombinovány v sestavě náhrdelníku často perly kulaté i jiných tvarů. Výtvarně nesporně zajímavý je kombinovaný, pozdně neolitický náhrdelník z Branče, kterým se zdobila žena ve 4. tis. př. n. l. v pozdním evropském neolitu.

Náramky

Byly velmi oblíbenou ozdobou a vyráběly se z různých materiálů, kámen i mramor nevyjímaje (Lid s vypíchanou keramikou). S úspěchem byla používána kost či slonovina. Krásné náramky byly vyřezávány i z mušle spondylu.

K nejstarším patří náramky kamenné. Jejich zlomky byly objeveny expedicí Henryho Lhote v afrických neolitických sídlištích, ale našly se i jinde. 16–20 zlomků vrypy zdobených kamenných náramků bylo nalezeno i na Předním východě, v neolitických vrstvách Kal’-at-Džarmy. Slonovinový náramek v zlomku byl nalezen s jinými ozdobami v jeskyních Maroka a Alžírka. Náramky ze středomořské mušle spondylu se nachází i ve středoevropských lokalitách a patří již ke šperkům neoliticko-eneolitickým (Žehry-Dreveník, 2900 př. n. l.).

Nápažní a nánožní ozdoby

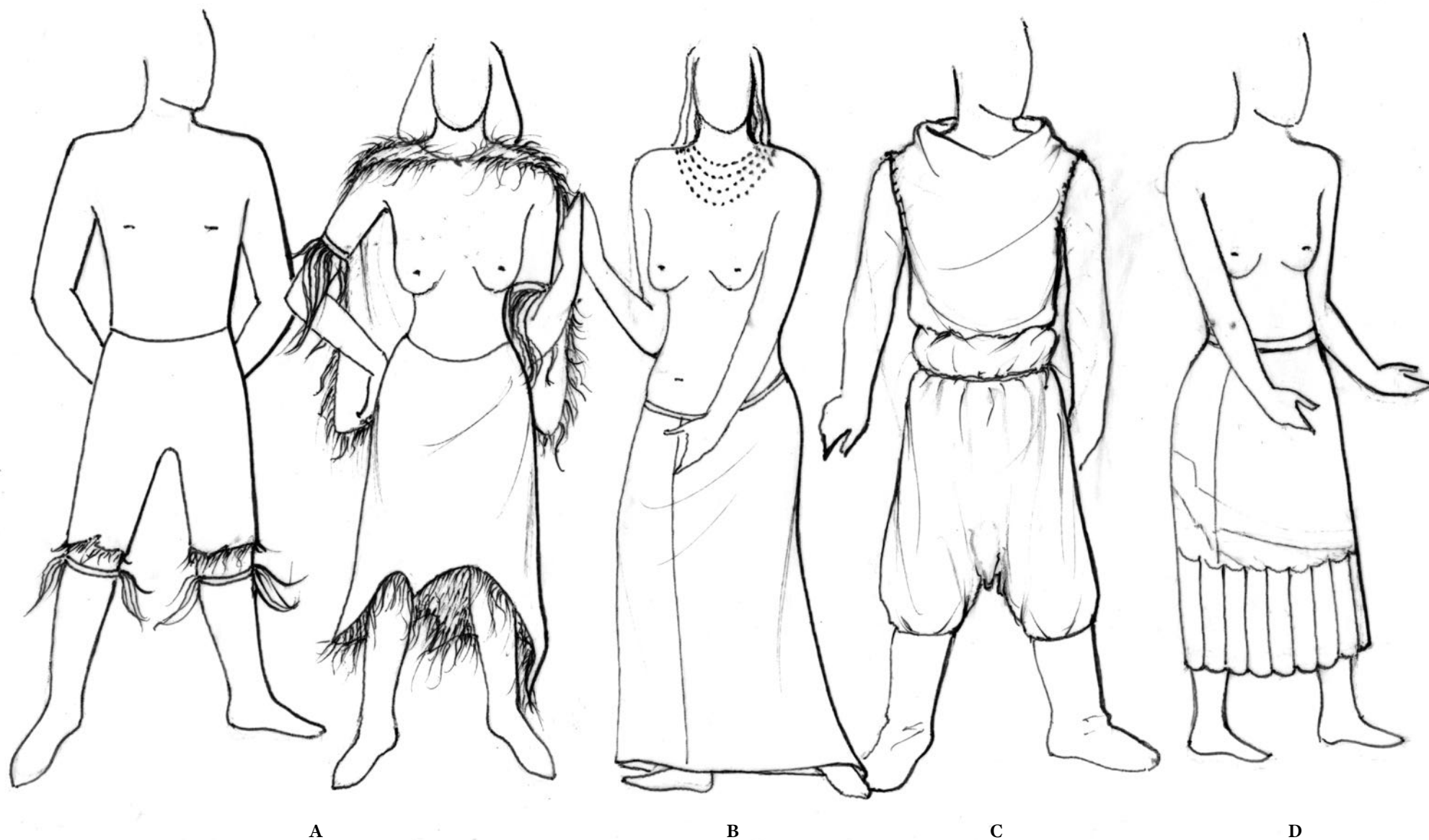
Nápažní a nánožní ozdoby z perí, travin, srsti či různých vláken vlají na nohou a pažích neolitických, hamitských i negroidních afrických lovců a pastevců, znázorněných na předbovidiánských skalních malbách v afrických lokalitách. Ozdoby ze srsti a jiných přírodních materiálů i zdobené kůže a vlajících travin nebo perí zdobí paže žen i mužů raně neolitických španělských etnik (skalní malby Cogul a Teruel, Španělsko).

Nášivky

Kostěné opracované perly zdobily jako nášivky již kožený šat mladopaleolitiků (Kosterní mužský pohřeb Sungir, Rusko). Lze tedy předpokládat obdobnou výzdobu šatu i u neolitiků. Je zcela možné, že se k výzdobě oděvů používaly jako nášivky i perforované perly kamenné.

VÝZBROJ

Stejně jako ostatní nástroje byly v této době sečné i bodné části zbraní vyráběny z kamene, buď z pazourku, nebo obsidiánu. Oblíbenou zbraní bylo primitivní dřevěné kopí (obsidiánový násadec na kopí byl nalezen v anatolském Çatal Hüyük), ale i sekery a primitivní formy mlatů či sekeromlatů, s připevněným kamenným násadcem s břitem. Lovecké komunity používaly ve zvýšené míře luky a šípy. Takto vyzbrojené lovce lze vidět na afrických i španělských skalních malbách. Ve výzbroji neolitiků nechyběly ani ostré kamenné nože.

Některé typy ženských i mužských neolitických šitých kožených oděvů dle archeologických nálezů. 9.–6. tis. př. n. l.

A) Oděvy ze skalních maleb, Cogul, Španělsko. „Lovecké výjevy“. Mezolit – neolit. B) Kamenná soška ženy, Kyjev. C) Soška „Muž s mísou“, Nové Vozokany, Slovensko. D) Soška „Ležící žena“, Malta.

**Africké neolitické skalní kresby bovidiánské-
ho – loveckého období z lokality Tasíli, dle
nálezů Henriho Lhote**

A) „Lučištník“ s výzbrojí, v kožené „roušce“, období vyspělého slohu „kulatých hlav“, Tin-Tazarift. B) „Černošský tanečník“. Obširnější „zástěrka“ a „ovinky“ na lýtkách. Ti-n-Tazarift. C) „Lučištník“ z velké lovecké scény. Zavěšená „zástěrka“ z kůže, pokrývka hlavy, výzbroj. Žabbaren. D) Detail z malby „Lovci“. Malá zástěrka chránící pohlaví. Zdobení těla hlinkou. Tamrit.

Nástěnná malba z jednoho z prvních neolitických měst, anatského Çatal Hüyük, 6. tis. př. n. l. (detail)

„BOJOVNÍCI“ – NÁSTĚNNÉ MALBY Z OBLASTI ÇATAL HÜYÜK, 6. TIS. PŘ. N. L. / Velmi přibližné ztvárnění snad kožené roušky bojovníka. Na nástěnné neolitické malbě pravěkých anatských lovců je znázorněn i honosný kožený šat jejich náčelníka, zdobený kostěnými perlami. Kresba zachycuje pouze možný tvar loveckého ochranného oděvu a jeho tři součásti, a sice krátkou límcovou ochrannou pláštěnkou, navlékanou přes hlavu, kožený hrudní krunyř, spojený do formy „kazaku“ s částí chránící spodní část těla, vzadu patně pro oblékání otevřený a upevněný několikerým vázáním nebo šněrováním. Celek doplňují zcela funkční, neolitické kalhoty ke kolenům, stříhem vycházející z tvaru sukně, v délce středem obloukovitě uzařité až na otvory nohou do různé výšky, určující délku a šířku nohavice i volnost pohybu.

III. DOBA MĚDĚNÁ
CHALKOLIT – ORIENT
ENEOLIT – EVROPA
5200 až 3500 př. n. l.

Chronologie

Starý eneolit – chalkolit: 5200–5000 př. n. l.
Střední eneolit – chalkolit: 5000–4300 př. n. l.
Mladý neolit – chalkolit: 4300–3500 př. n. l.
Evropský eneolit: 3000 př. n. l.

MOŽNÉ PROSTŘEDÍ DOBY

V poměrně krátkém období, v mezidobí 6.–4. tis. př. n. l. vstupují dle stupně své civilizační vyspělosti, v značně rozdílných obdobích, jednotlivé kultury neolitických zemědělců do závěrečného úseku pravěku, eneolitu – chalkolitu – pozdní doby kamenné. Je též nazývána dle prvního kovu, který se lidé v této době naučili vyhledávat a zpracovávat, „dobou měděnou“.

Chalkolit je předělem mezi neolitickou zemědělskou kulturou a dalším vývojovým stupněm, již diferencovanou a organizovanou společností městského typu. Tu charakterizuje rozvinutější a odborněji prováděná řemeslná výroba pomocí kovových měděných nástrojů. Byla podmíněná znalostí kovolitectví a především uměním zpracování kovu jako nové, dosud neznámé suroviny. Znalost mědi, nalézající se na různých místech i na povrchu země a také vynález jejího odborného zpracování, velmi uspil další civilizační vývoj řemeslných dovedností chalkolitických populací ve vyspělých oblastech. Odtud se pozvolna šíří i na jiná území s rody a kmeny odcházejícími postupně z oblastí, kde se koncentrace obyvatel neúměrně zvýšila. Tento již nezadržitelně postupující civilizační proces zachvacuje nejdříve vyspělejší oblasti Předního východu a východního Středo-moří, Evropu až mnohem později.

PŘEDNÍ VÝCHOD

Oblast, kde v této době dochází k značnému zrychlení vývoje, téměř vývojovému skoku, se stává, stejně jako v minulosti, křižovatkou migrujících etnik. Je to Mezopotámie, hlavně úrodné meziříčí jejích řek, Eufratu a Tigridu. Právě tam, s rozvojem jak zemědělství, tak i řemeslné výroby, zajišťované pomocí měděné industrie, přestávají stačit staré systémy neolitického, rodového a kmenového společného hospodaření. Vzniká potřeba nově organizované společnosti i vedení této společnosti. Na rozdíl od neolitických, matronymních společenských struktur, uctívajících „matky“ jako „zakladatelky rodu“ a také kult plodnosti, dostává v období chalkolitu, s potřebou funkcí a organizačních schopností, slovo mužský element. Vznikají patriarchálně organizované komunity veřejného typu. Na územích obývaných kmeny jednotlivých etnik

jsou zakládány ve větší míře veřejné vsi a obce. Ty se na vhodných a výhodných místech s postupující koncentrací obyvatelstva v závěru chalkolitu mění na města. Mají již vlastní hospodářské a výrobní zázemí, výstavný chrám, vlastní náboženský kult a v některých případech i obrané valy, zajišťující bezpečnost.

Hrazené chalkolitické obce byly vykopány např. v Anadolii. Mohutné 1,5 m silné valy se střelnými, postavené ze sušených cihel, zajišťovaly bezpečnost obcí v Kilikii. V obcích již nežije společně jen rod nebo malý, navzájem spřízněný kmen. Učí se spolu žít i cizí lidé, uctívát společné božstvo, stavět mu chrámy a zvykat si na centrální vládu, jejíž povinností bylo starat se o bezpečnost, výrobu, obchod i materiální zabezpečení komunity žijící v obci či městě.

Vedle sféry výrobní, zemědělské vzniká i třída lidí zabývajících se jinými činnostmi, jako byli kněží nebo v závěru období i vojáci. Již v období „starého chalkolitu“, kdy se veřejné svatyně ve větších obcích mění pozvolna na chrámy, přesunuje se určitá moc i rozhodování z rukou kmenových starších a náčelníků do sféry těch, jejichž služba bohům i větší vědomosti a ochrana tradic je k tomu opravňuje, kněží.

Během chalkolitu začínají vznikat teokratické, řídicí a vládní systémy, které se uplatňovaly ještě v raných obdobích starověku. Později převládla v některých případech forma sloučení civilní i duchovní moci v jedné osobě. Vládcové měli často i funkci nejvyšších církevních představitelů. Teokraté, jako zástupci bohů, vládli svému lidu téměř neomezeně. Ve vlastnictví chrámů bylo téměř vše, výrobní dílny, sýpky s obilím i směnný obchod, provozovaný na prostranstvích v okolí chrámů. Kněží zajišťovali hospodářský chod obce a k počtě bohů organizovali kultovní obřady a slavnosti.

Chalkolitická etnika se v oblasti Anadolie a Předního východu rozrůstala. Některé obce dosáhly již velikosti menších měst, v této době již vesměs hrazených, s okolím menších, závislých satelitních vesnic. Jména kmenů v nich sídlících nejsou známá, neznámá je i jejich etnická příslušnost.

Pozdní chalkolitické kulturní okruhy jsou odkrývány v oblasti Předního východu hlavně v spodních, předsumerských vrstvách bájného Eridu, Uruku či El-Obeidu

a Tell-Chalafu, center mohutných chalkolitických kultur, „chaláfské“ a pozdější „obeidské“. Na ostrově Bahrein v Perském zálivu, který Sumerové pokládali za sídlo „boholidů“, je vykopávaná kultura „Dilmun“.

Z Mezopotámie se civilizace doby měděné šíří do oblasti Íránu, kde jsou archeologická naleziště v okolí Sús. Nálezy svérázné, poloměstské kultury jsou objevovány i v anatské Kilikii a v dalších vrstvách Hacilaru a Çatal Hüyükü. Z těchto chalkolitických, kulturních center se již vyvinuté civilizační znalosti šíří dále. Z Anadolie dle průzkumů pochází i první znalosti zpracování mědi a v závěru chalkolitu i vynález výroby bronzu. Přes Anadolii se postupně přenáší znalosti a civilizační dovednosti, snad migracemi, do oblasti Egeis a na Balkánský poloostrov. I v tomto období se stává Malá Asie kulturním mostem mezi Předním východem a Evropou. Íránská chalkolitická centra plní stejnou úlohu při přenosu civilizačních znalostí kulturám vznikajícím v oblasti Baludžistánu či v oblastech Indu a Rávi, kde vzniknou kultury induské.

Nastává závěr „pozdní doby kamenné“, chalkolitu a oblast, která se má v blízké budoucnosti stát kolébkou nejstarší starověké, již bronzové kultury v Mezopotámii, je koncem pravěku osídlena nadaným lidem chalkolitické „kultury obeidské“. Tento lid, neznající písmo, některými badateli považovaný již za proto-Sumery, vybudoval v Mezopotámii, na základech předešlých kultur, hlavně „chaláfské“, civilizaci městského typu, s diferencovanou, dobře organizovanou společností a teokratickou vládou.

Tento mohutný obeidský kulturní okruh se postupně rozšiřuje a civilizační výtopy se šíří na všechny strany. Zasažena je Sýrie i Palestina, kde se dle obeidského vzoru rozvíjí obdobná kultura ghasúlsko-berševská, ovlivňující i egyptské chalkolitické populace.

V meziříčí Eufratu a Tigridu začínají vznikat města, která se mají stát i centry pozdější bronzové sumerské kultury. Neznámý lid „kultury obeidské“ buduje město Eridu, které vzniká na místech bývalé centrální obce, kde již několik staletí stál na kamenné terase chrám, v této době postupně dobudovaný do výšky další terasovou nástavbou. Stal se prvním prototypem „zikkuratu“. Tento typ terasového, kónicky se k vrcholu zužujícího chrámu se stal vzorem pro chrámovou architekturu Mezopotámie dalších období.

Rozsáhlé chrámové stavby, i celé komplexy sakrálních svatyní z tohoto období, byly objeveny i na dalších místech. Stavěly se vesměs ze sušených cihel na pevných kamenných terasách. V dřívějších obdobích se používal hliněný tauf. V Tepe Gaura byla původní svatyně přestavěná na trojlodní chrám, který byl v závěru chalkolitu nahrazen třemi patrovými chrámovými budovami. V obeidských vrstvách příštího Uru (Abu-Šahrejnu) bylo nalezeno 13 torz chrámů. Nejstarším z nich byla malá svatyně s jednou místností a obětíštěm, poslední byla třílodní budova, po stranách s řadou místností pro chrámový personál. Hlavní chrámová loď měla vždy apsidu s oltářem a obětním stolem, svědkem často krvavých kultovních obřadů. Budování chrámů bylo pro chalkolitické komunity obeidského období příznačné a charakterizovalo interní systém a organizaci jejich života. Chrám představoval nejen vládu a moc, ale i ochranu a spojení s těmi, které bylo nutno uctívat, žádat, prosit a usmířovat oběťmi – s božstvy. Pokud božstva promluvila, bylo to vždy ústy povolovaných – kněží, vyžadujících od svých poddaných nejen bezpodmínečnou poslušnost, ale také jako třída vládnoucí, nevýrobní i obživu a bohatství. Pro ekonomickou nezávislost chrámů bylo nutno pracovat a vyrábět, což se dělo v dílnách patřících k chrámovému komplexu. V této době počínajících velkých migrací i bojů měla i města svou vojenskou ochranu a také přísun zajatců – otroků, pracovních sil, využívaných jak v zemědělství, tak ve výrobě v dílnách.

V závěru doby měděné bydleli lidé v obcích i městech již poměrně civilizovaně. Na místě velkokapacitních obydlí z raných období i okrouhlých domů stavěných z hliněného taufu, ještě z „chaláfského“ období, stály domy již menší. Měly zdi zesílené pilastry, typickým znakem pozdější východní architektury, někdy i dvorky dlážděné keramickými střepy a kamením. Některé obce a hlavně první typy měst měly i stejným způsobem dlážděné ulice. Stěny domů např. v anatských obcích byly omítnuté a v místnostech zdobeny malbou. Lidé chalkolitu si již svá obydlí zkrášlovali.

Život v chalkolitických sídlištích, satelitních obcích i menších městech, vznikajících v závěru období, byl jednoduchý a účelový. Rolnické zázemí zajišťovalo životní potřeby rodinám i vládnoucí kněžské vrstvě. Potřebné věci se vyráběly podomácku v rodinách, pro chrámy a obchod v chrámových dílnách.

Začínají se rozvíjet řemeslné dovednosti a s nimi i jistá odbornost ve výrobě různých předmětů, k čemuž velkým dílem přispěla znalost mědi a jejího zpracování na nástroje usnadňující práci. Je známo kovolitectví i tepání mědi, řemeslníci umí obstojně opracovávat polodrahokamy a horský křišťál. Bývalé ozdoby se pod rukama těch nadaných mění postupně na šperky. Keramika je sice stále ještě tvarována ručně, ale vynález hrncířského kruhu, poprvé použitého v íránské oblasti, je již nedalekou budoucností. Velmi rychle se rozvíjí textilní výroba, zlepšují se zařízení a technologie výroby tkanin.

Textilie začínají v této době získávat stále větší oblibu a poměrně rychle, hlavně v teplejších krajích, počínají nahrazovat hotové přírodní, ovšem těžší a méně tvárné materiály, kůži a kožešiny, i když ty své místo v odívání stále také mají.

V oblasti Předního východu nastává konec pravěku poměrně brzo, zhruba kolem poloviny 4. tis. př. n. l. Tato doba je i počátkem velkých migrací raného starověku a přicházející doby bronzové. Je dobou, kdy stěžejní kov chalkolitu – měď – začal být nahrazován sloučeninou mědi a arzenu, později mědi a cínu, bronzem. Byl vyvinut, včetně technologie výroby, patrně v Malé Asii, v Anadolii, bohatě na rudy a naleziště mědi. Ovšem kovolitectví je známé již i v Indii.

Migrace 4. tisíciletí, snad v důsledku klimatických změn či rozrůstání populací na různých kulturních stupních, které v průběhu pleistocénu a počátku holocénu zalidnily různé části světa, značně pozměnily neolitický či již eneolitický charakter dosud se poměrně klidně vyvíjejících a také vznikajících, kulturně-civilizačních okruhů. Pozměnily život nejen na Předním východě či v Anadolii, ale např. i v severní Africe a Asii i v poměrně značně zastalejší Evropě.

Její sever i po ústupu ledovců zůstává podobně jako v Asii stále velmi chladný a evropské pralesy a horstva stejně jako asijské tundry mnoho příležitostí k obživě neskýtají. Stejně jako kdysi tlupám paleolitiků, tak i neolitickým populacím nezbyvá nic jiného než tvrdě získávat půdu prosvětlováním pralesů nebo se přesunout ze severu do úrodnějších oblastí v centru kontinentu. Migrace jsou pro některé populace z přelomu neolitu a evropské doby měděné – eneolitu, nevyhnutelné. Proudí migrantů z ne-

hostinných severněji položených oblastí se usídlují v úrodnějších částech střední Asie, odkud se v generačních přesunech dostávají více na jih nebo na západ do Evropy, kde bojují o nová sídliště a posléze splývají s usedlíky. Vytváří složitá a ještě ne zcela zmapovaný kadlub evropského, eneolitického osídlení, téměř o tisíc let zpožděného za vyspělejšími chalkolitickými, již téměř městskými kulturami Malé Asie a Předního východu. Ovšem i tuto již poměrně zalidněnou a civilizačně vyspělou oblast čekají v průběhu doby měděné další nápory migrantů. Směrem k africkému pobřeží je syropalestinská oblast ze severu stále poměrně frekventovaná.

AFRIKA

V severní Africe, kromě oblasti v povodí Nilu, kde se již počíná vyvíjet jedna z nejvyspělejších civilizací starověku, pokračují migrace i interní přesuny nomádských pasteveckých populací. S postupujícím vysycháním a rozšiřováním saharských pouští jsou stále více vytlačovány do africké pobřežní zóny, kde se tento lid, původně s „bílou morfologií“ Eurasijců, v této době již značně smíšený, etabluje. Vznikají, pokud se týká některých původně eurasijských kmenových komunit, populace s méně či více negroidními fyziognomickými znaky (Danákilové, Fulbové). Osudy euroasijských migrantů jsou ztvárněny na malbách zdobících stěny tasílských skal, které neotřelým způsobem přibližují následné období jejich chalkolitu a přicházející doby bronzové i pronikání dalších negroidních kultur z centrální Afriky do jejich teritorií. Potomky těchto etnik, jejichž centrem bylo město Garama v Libii, odkud podnikali své výboje i obchodní cesty mezi Velkou Syrtou a oblastí Nigeru, byly kmeny Garamantů a další kmeny starověké berberské Libye. Poměrně čistým typem tohoto původně euroasijského etnika jsou dnešní afričtí Tuaregové.

Po celé bronzové období budou severoafričtí Libyjci, jak je národy Středomoří nazývaly, ne vždy příjemnými sousedy jedné z neoriginálnějších kultur starověku, která se během afrického chalkolitu začíná rodit v povodí Nilu – Egypta. Na rozdíl od státotvorné egyptské civilizace vytvořily v budoucnosti severoafrické kmenové populace berberských Libyjců pouze malá kmenová knížectví či království s náčelnickými vládci. Lybijci byla tato etnika

nazývaná ve starověku dle kontinentu, který byl pojmenován Libyí a Afrikou až mnohem později. Tento písmo neznalý lid čerpal v době bronzové z nevyčerpatelného civilizačního a kulturního potenciálu i bohatství sousedního Egypta. Často jej svou silou vojensky ohrožoval a na počátku 1. tis. př. n. l. dokonce i dosazením libyjských vládců na trůn faraonů určitou dobu ovládal. Ovšem kromě opravdu zajímavých a svým způsobem v námětech i provedení jedinečných maleb afrických skalních galerií z různých období pravěku i starověku jiné zprávy a památky nezanechal. Archeologických nálezů je jen mizivé množství.

Prostředí doby těchto severoafrických etnik tak bylo možno rekonstruovat jen zlozkovitě, ze zpráv jiných národů. Kmenové formace, které se během eneolitu v severoafrických teritoriích vytvořily, byly pojmenovány jejich sousedy až během starověku. Útržky zpráv o životě a bojích Lybijců jsou známy od Egyptanů a později v době železné i od Foiničanů, Řeků a posléze i Římanů. Ti s nimi a jejich vládcem Jugurtou měli co do činění po porážce Kartága a ovládnutí jeho severoafrických teritorií.

Je známo, že území na západ od Velké Syrty ovládali Nasamónové a jižněji na pokraji Sahary v městě Garama sídlil již uvedený mocný kmen Garamantů. Někde v dnešním Tunisku kočovaly numidské kultury, které později vytvořily i určité státní útvary na území Alžírsko. To byli Maúrúsió – Marari – Maurové a na jih od nich pak Gae-tulové. Severoafrické eneolitické berberské kultury byly jak kočující, tak dle skalních maleb již i usedlé, s rodovým zřízením matriarchálního typu, které se až do dnešní doby udrželo u zbytků Garamantů a Tuaregů, v historické době pak již přecházelo k zřízení patriarchálnímu. Rody se sdružovaly pod vedením náčelníků do kmenů. V úrodnějších oblastech vznikaly komunity zemědělského typu, v těch méně úrodných, jak je zřejmé i z tasilských skalních maleb, sídlily kmeny zabývající se pastevectvím. Doplňkem obživy a také obranou stád byl lov, a to i na nebezpečnou dravou zvěř. Vesnice a sídliště pasteveckých komunit byla zbudována z lehkých chýší. Kamenné a hliněné příbytky si stavěly spíše zemědělsky orientované kmeny. Něco podobného jako sídliště městského typu v této pradávce době na severoafrickém pobřeží nevzniklo.

Pro zhotovování šatu, který byl v klimatických poměrech Afriky poměrně sporý, se používaly tradiční přírodní

materiály, kůže a splétané traviny i primitivně vyráběný textil, ten však jen v menší míře.

Pro severní Afriku a její další vývoj ve starověku je ovšem nejdůležitější mohutná civilizace, vznikající v povodí životodárného toku Nilu, oblasti obydlené souvisle již od paleolitu (paleolitické naleziště u Sebilu). V průběhu neolitu, jak již bylo uvedeno, je zde doloženo sešívání kůží, splétání rohoží a košíků i tkaní lněného textilu.

Naleziště ve Fajjúmu či Merimdě se zbytky oválných chýší a hroby předků pod nimi dokumentují zemědělskou činnost a chov skotu i jiných domestikovaných zvířat. Ze šperků byly nalezeny ozdobné přívěsky, podobně jako na dalším nalezišti v Dolním Egyptě, v oblasti Heluánu a el-Omri.

Uplynulý hornoegyptský neolit je reprezentován kulturou „dertáskou“, nazvanou podle nálezu u obce Dér Tása. I zde žijí zemědělské komunity v prvobytně pospolném společenství, znajícím pouze kamennou industrii. Vyrábějí krásně zdobené poháry a ozdobné přívěsky. Zde se již také objevuje typicky egyptský výrobek roztírací palety pro barvy určené k líčení.

Egyptský chalkolit souvisle navazuje na neolitický vývoj v oblasti. Doba měděná se jinak výrazně neprosazuje a kámen je, pokud se týká výroby běžné industrie, stále nejpoužívanější surovinou, a to i vedle prvního používaného kovu – mědi. Kámen je v Egyptě současně s mědí používán prakticky ještě v období Staré a Střední říše. Bronz poznává říše na Nilu poměrně pozdě a více se začíná používat až v době Nové říše. V oblasti Horního Egypta navazují na neolitickou kulturu „dertáskou“ chalkolitické nálezy z oblasti Badári, známého naleziště zdobné badárské keramiky, slonovinových předmětů, sošek a hřebenů. Objeveny byly měděné korálky a také jehly. Výrazný je i kult ženy – matky v ztvárnění idolů. Chalkolitem vstupuje Egypt postupně do tzv. předdynastického období. Pohřební zvyky této doby signalizují víru v posmrtný život. Objeveny jsou i pro tuto dobu typické „pohřby zvířat“ zabaleny do rohoží, podobně jako při pohřbech lidí. I pro „badárské“ kulturní období je typické rodové zřízení.

Následné období „nagádské“ je dokladované nálezy z nalezišť el-Amra, s bohatstvím překrásných alabastrových či čedičových nádob, slonovinových hřebenů i ženských idolů, často tvarovaných v pohybu. Z o něco mladší

ho naleziště v oblasti Gerzy a Semainy prokazují nálezy již rychlý vývoj a téměř kulturní skok v kvalitě zpracování i estetice výzdoby užitkových, kulturních i okrasných předmětů. Jsou zhotoveny z nových materiálů, jako je měď, fajáns či diorit a hadec. Zásahu o objev těchto základů vývoje příští skvostné egyptské kultury na nalezištích v oblasti Luksoru a Nechenu má nepochybně anglický archeolog W. M. F. Petrie a jeho mladý spolupracovník J. E. Quibell. Ten u bývalé metropole Horního Egypta, Nechenu (Hierakonpolis), objevil kořeny dávného předdynastického období, v hrobech prvních egyptských, snad ještě kmenových vládců Horního Egypta, ctitelů Horových a věčných dobytých území Dely. Kromě zbraní, kamenných mlatů hruškovitého tvaru, bylo nalezeno množství kovových ozdob z mědi, kostěné hřebeny a kultovní amulety.

Domy v sídlištích již mají obdélné základy a jsou hliněné. Hroby zámožných se stávají hrobkami ze sušených cihel, byla známá i klenba. Ovšem tyto náčelnické pohřby se vyskytují až v závěru předdynastického období. Stále je nacházeno značné množství destiček na roztírání lícidla, již ne zoomorfně tvarovaných, ale štitových, zdobených reliéfy.

V závěru předdynastického (či na přelomu k raně dynastickému) období mají na nich zobrazení panovníci dokonce již pokrývky hlavy a insignie, které jsou známy z pozdějších dynastických období – typické faraonské oblé „tiary“. Často je znázorňován i boj, což znamená, že časy nebyly klidné a situace i vztahy mezi vládci obou částí Egypta byly značně napjaté.

J. E. Quibell objevil u Nechenu zbytky chrámu, který hornoegyptské kmeny ctící sokolího boha Hóra zasvětily svému božstvu. V jeho zdech byly krom jiných předmětů objeveny i zbraně, hlavně kamenné palice, patřící prvním hornoegyptským vládcům, patrně ještě kmenovým náčelníkům. Jedna z těchto palic patřila údajně králi jménem „Štír“. Na reliéfu je vládce zpodobněn v obtočeném, „obálkovém“ šatě při rituální setbě jako správný představitel zemědělsky zaměřené komunity. Další vladař na jiném reliéfu drží v ruce motyku při symbolickém výkopu. Písmo prastarého hieroglifického typu již bylo zřejmě známé a názvy vládců lze na reliéfech číst. V nápisech je možné sledovat jejich snahu o podmanění Dolního Egypta a Dely, kde v sídlišti městského typu, či již městě Buto, vládli